

-

Nagy Rita

TEOLÓGIA ÉS ANTISZEMITIZMUS

Az amillennizmus hatása a magyarországi egyházi képviselők
parlamenti hozzászólásaira (1842-1941)

Tudományos vezető:

Ferenczi László
egyetemi tanár

PhD értekezés
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Miskolci Egyetem
2007
Miskolc

BEVEZETÉS: ELMÉLETI KIINDULÁSOK.....	5
A problémakör.....	6
Szociológiai és vallásszociológiai kiindulások.....	9
Tudásszociológiai kiindulások.....	12
Szociálpszichológiai kiindulások.....	13
A disszertáció kitekintése.....	19
Köszönetnyilvánítás.....	21
A kérdésfeltevés.....	21
A vizsgálati adatok.....	25
Az alkalmazott módszerek.....	26
<u>I. AZ EGYHÁZI KÉPVISELŐK ZSIDÓKKAL KAPCSOLATOS ATTITÚDJE.....</u>	30
I. 1. A modern egyházi antiszemitizmus történelmi háttere.....	30
Felvilágosodás és emancipáció.....	31
Az emancipáció Magyarországon.....	33
A zsidókról alkotott kép a XIX. századi magyar társadalomban.....	36
Az antiszemitizmus fellángolása.....	37
Baloldali antiszemitizmus.....	39
A keresztény állam képe és a konzervatív-klerikálisok előretörése.....	40
A keresztény társadalom és a faji antiszemitizmus.....	44
Az első világháború és a forradalmak hatása Magyarországon.....	45
A politikai katolicizmus antiszemitizmusa.....	47
A náci ideológia térhódítása.....	50
A vészkorszak és közvetlen előzményei Magyarországon.....	54
A holokauszt.....	59
A keresztény egyházak és a holokauszt.....	60
I. 2. A parlamenti beszédek tartalomelemzése.....	61
A kategóriák.....	64
A parlamenti politikai diskurzus, a “MI” és “ŐK” diskurzusának elemzése.....	99
.....	99
Az előítéletes beszédek lexikus és grammatikus elemzése.....	100
A külső csoport (ŐK) nyelvi megjelenítése, a szavak élményértéke.....	100
Retorikai elemek a szövegben.....	101
Az előítéletes beszédek érvelési stratégiái.....	102
<u>II. A KERESZTÉNY TEOLÓGIA ANTISZEMITIZMUST OKOZÓ ELEMEL.....</u>	110
I. 1. A zsidóellenesség kezdetei.....	111
A Biblia által tudósított zsidóellenesség.....	111
Antik zsidóellenesség.....	111
A keresztény antijudaizmus és az amillennizmus kialakulása.....	115
A zsidó keresztény egyházból pogány keresztény egyház.....	115
A helyettesítési elmélet és a győztes egyház képeinek kialakulása.....	118
A IV. századi erősödő zsidóellenesség.....	125

Az antijudaizmus szociálpszichológiája	127
II. 2. Az amillennizmus és kategóriái	137
Szövetségek.....	138
Izrael jövője.....	139
II. 3. Szent Ágoston amillennizmusa	140
Ágoston államelmélete.....	140
Ágoston zsidókhöz való viszonya.....	143
Ágoston amillennista teológiai kategóriái	145
Az Isten városa című művének elemzése	146
II. 4. Az amillennizmus hatása az egyházi képviselők zsidókkal kapcsolatos attitűdjére....	152
II. 5. A keresztény birodalmak zsidópolitikája az antijudaizmus tükrében.....	160
Konstantin és a zsidókkal kapcsolatos zsinatok.....	160
Theodosius zsidópolitikája.....	164
Justinianus törvénykönyve.....	166
A kora középkori birodalmak zsidópolitikája.....	167
Középkori démonizált zsidókép	172
Az amillennizmus hatása keresztény birodalmak zsidópolitikájára.....	178
Luther és a zsidók.....	181
II. 6. Posztmillennizmus és politikai megnyilvánulása.....	181
A posztmillennizmus jellemzői.....	182
A posztmillennizmus politikai hatása.....	184
II. 7. A vallási antiszemitizmus napjainkban.....	186
Vallási antiszemitizmus a mai Magyarországon	190
III. A KERESZTÉNY TEOLÓGIA ANTISZEMITIZMUST KORLÁTOZÓ ELEMELI.....	192
III. 1. Az Újszövetség mint a keresztény zsidóellenesség forrása.....	192
Példák az Újszövetség előítéletes és előítélet-mentes értelmezésére.....	197
III. 2. A premillennizmus.....	206
Izrael múltja	207
Izrael jelene.....	209
Az egyház viszonya a szövetségekhez.....	211
Izrael és az egyház.....	211
Izrael jövője.....	219
A millenniumi királyság.....	220
III. 3. A premillennizmus zsidókkal kapcsolatos politikája.....	222
Zsidó identitás a keresztény egyházban: messiáshívő zsidók.....	230
KÖVETKEZTETÉSEK.....	232
IRODALOMJEGYZÉK.....	239
Források.....	250
Parlamenti dokumentumok.....	250
FÜGGELÉKEK.....	253

1. Függelék.....	253
A parlamenti beszédek.....	253
2. Függelék.....	274
A parlamenti egyházi képviselők.....	274
3. Függelék.....	276
Millennarizmus a népi vallásosságban.....	276

Bevezetés: elméleti kiindulások

“És kiteszem őket rettegésnek, veszedelemnek a föld minden országában, gyalázatnak, példabeszédnek, gúnynak, szidalomnak minden helyen, ahová kiűzöm őket.”¹

“Avagy elvetette-e Isten az ő népét? Távolságra legyen; ...Ha pedig némely ágak kitörttek, te pedig vadolajfa létedre beoltattál azok közé, és részese lettél az olajfa gyökerének és zsírjának; Ne kevélykedjél az ágak ellenében: ha pedig kevélykedel, nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged.”²

A keresztény Európa történelme során megvalósult a Jeremiás által profétált állapot a zsidóság életében. A teológiai hasonlatban Pál apostol szerint Isten nem vetette el Izrael népét, az egyház azonban – a nem zsidó keresztények, akiknek írta levelét - nem vette figyelembe az intést, és vadolajfaként kevélységgel viseltetett Izraellel szemben, és kevélységében lenézte, semmibe vette, démonikus népek tekintette, a társadalomból kitaszította, elűzte, gyűlölte és gúnyolta a zsidókat. A keresztény befolyás alatt álló európai társadalmakban a zsidóságról archaikus előítélet-sémák keletkeztek, és ezekre a modern antiszemita³ előítéletek, mint egy vázra ráépültek. A “zsidókat ismerő” társadalmi térben olyan közöny és utálat alakult ki az évszázadok során, hogy a XX. századi faji antiszemitizmus

¹Jeremiás könyve 24: 9

²Rómebeliekhez írt levél 11: 1; 17-18

³Az antiszemitizmus definíciójának Berger megfogalmazását használtam: “a zsidókkal mint csoporttal szembeni ellenségesség, melynek vagy nincs igazolható oka, vagy jócskán meghaladja a valós kihívásra adott józan, erkölcsileg elfogadható válaszok minden mértékét, vagy a zsidókra jellemző fizikai vagy erkölcsi vonások lebecsülése, mely vagy teljességgel alaptalan, vagy ésszerűen általánosítások és túlzások eredménye.” In: Berger, David (1999). Antiszemitizmus: áttekintés. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 89-95. o.

legfőbb képviselői minden ellenállás nélkül véghez vitték ördögi tervüket, és kiirtottak hatmillió zsidót.

A keresztény teológia önálló életet élő világnézetet (Weltanschauung-ot: gondolatok, érzelmek és cselekedetek összefüggő rendszerét és jellegzetes kulturális mintát, amely módot adott mindenféle gazdasági és politikai sérelem megfogalmazására)⁴ hozott létre. A világnézethez az idők során a már meglévő alaphoz egymásnak gyakran ellentmondó tételek kapcsolódtak és a zsidó képe függetlenné vált minden társadalmi, gazdasági és kulturális tapasztalattól.⁵ A keresztény teológiának azonban kialakult egy csak nyomokban felfedezhető, a hagyományossal ellentétes vonulata, amely a zsidókról kialakított nézete hatására pozitív attitűddel rendelkezett.

A problémakör

Az antijudaizmus⁶ fő teológiai bázisának a szakirodalom a Krisztus-gyilkosság vádját tartja. Véleményem szerint a kereszténység kitartó zsidóellenessége mögött a kereszténység teológiai nézeteiben összetett írásértelmezés található: a millennium elmélet⁷ bonyolult zsidóképe, amelynek

⁴Wistrich, Robert (1999). Az antiszemitizmus mint radikális ideológia. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 489-500. o., 489. o.

⁵Baumann, Zygmunt (2001). A modernitás és a holokauszt. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 66. o.

⁶Az antijudaizmus a keresztény vallásban megnyilvánuló teológiai elemeken alapuló zsidóellenesség, zsidók felé irányuló negatív megnyilvánulás, mely megkülönböztetés alapja a zsidó és keresztény vallás. A tartalma nem szükségszerűen csak teológiai. A dolgozatban megkülönböztetem a szakirodalomnak megfelelően az antiszemitizmust és az antijudaizmust, bár a megkülönböztetéssel nem teljesen értek egyet, mivel az antijudaizmus hamar túlnőtt teológiai keretein, és politikai, gazdasági vádakkal bővülve a zsidókat minden valóságalap nélkül becsmérlő, gyűlöletkeltésre alkalmas előítéletté vált, kimerítve ezzel az antiszemitizmus definícióját. Erdemes lenne egy tanulmányban feltárni az antiszemitizmus és antijudaizmus közti fogalmi különbségeket.

⁷A millennizmus vagy népszerűbben millenarizmus, kiliazmus hit egy eljövendő ezeréves messiási birodalomban, mely prófécia az Ószövetségben található, illetve a konkrét időszakról a Jelenések könyve beszél (20. fejezet). Az ezeréves birodalom és bővebben értelmezve a zsidókkal és Izraellel kapcsolatos bibliai szövegek interpretációja alapján a kereszténység egyházait három fő csoportra oszthatjuk: a pre- és posztmillennisták elfogadják egy ilyen

egyik válfaja az amillennista teológia. Az amillennista teológia alapján az egyház Izrael helyébe lépett, Izraelt Isten elvetette és nem tartogat számára jövőt. Ez a nézet korán, a III-IV. századtól terjedt el az egyházban és a keresztény állam kialakulásával meghatározó lett a kereszténység történelme folyamán.

A disszertáció érvelése szerint az amillennista teológia hatással volt a keresztény egyház zsidókkal kapcsolatos negatív attitűdjére. Az amillennizmus Ágoston teológiájában jelenik meg először a legmarkánsabban. Ágoston nézete a zsidókról nagyban meghatározta az egyház antijudaista teológiáját. A dolgozatban Ágoston amillennista hitrendszerét hasonlítom össze a magyarországi egyházi képviselők parlamenti hozzászólásaival a zsidókkal kapcsolatos törvényvitákban során 1842-től 1941-ig.⁸ A jelen munkában azt bizonyítom, hogy az amillennista elmélet hatást gyakorolt a modern idők egyházi antiszemitizmusára, konkrétan a magyarországi egyházi képviselők zsidókkal kapcsolatos attitűdjére.

A fenti állítás általános következtetéseket is maga után von az antiszemitizmus genezisével és működésével kapcsolatban. Az antiszemita tudat nem egyszerűen vádak összessége, hanem ideologikus tudat, konstruált világkép.⁹

királyság szó szerinti megvalósulását. A különbség közöttük, hogy a premillennisták szerint Jézus második eljövetele követi a királyság és (elsősorban a diszpenzacionalista irányzat) az ószövetségi próféciaikat nem az egyházra, hanem Izraelre vonatkoztatják, tehát Izrael és az egyház között éles határvonalat húznak. Abban hisznek, hogy Izrael örökre Isten népe marad, és a millennium idejében uralkodni fog a népek felett. Ez a nézet jellemző volt a zsidó keresztény felekezetre, egyes a Bibliát szó szerint értelmező protestáns felekezetre. A posztmillennisták szerint Krisztus a millennium után (post) jön el, az ezeréves királyságot követi Krisztus második visszajövele. A jelen kor nagy szellemi áldással zárul, az egész világ kereszténnyé lesz, mielőtt Krisztus visszatér, és ezt az evangélium prédikálása hozza el. A Messiás második eljövetelenek a feltétele az, hogy a világ keresztény legyen. Ilyen nézetek képviselői egyes amerikai jobboldali keresztény felekezetek (Dél-Baptisták). A harmadik nézet a legelterjedtebb az egyházban, a katolikusok és a protestáns felekezetek (református, evangélikus) nagy része az amillennista irányzatot képviseli, melynek jelentésében is benne van legfőbb jellemzője, hogy tagadja Krisztus materiális uralmát a földön. A jelen kor, ami Krisztus első (Jézus Krisztus földi szolgálata) és második (jövöbeli) eljövetele között van, a millennium, a messiási ezer év. Az amillennizmus szerint Isten jelenleg a hívők szívében uralkodik, akik Isten népe, az egyház, a szellemi Izrael, a testi Izraelt Isten végleg elvetette. In: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (1974). Ed: F.L. Cross. Oxford University Press. London. 914. o.

⁸A részleteket lásd a Kérdésfeltevés fejezetben.

⁹Holz, Klaus. (1999) [1995]. Ideológia-e az antiszemitizmus? - Az antiszemita önkép és társadalomkép szerkezetéhez. In: Kovács András (szerk) *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 501-515. o. 513. o.

Ez az ideologikus nézetrendszer olyan váz-struktúrákat, prototipikus előítéleteket tartalmaz, amelyek kialakulását a keresztény teológiában érhetjük tetten először.

A disszertáció egyben tudásszociológiai hatásvizsgálat: a keresztény teológiának azokat az elemeit vizsgálja, amelyek lehetővé tették és gerjesztették az antiszemitizmust, illetve azokkal is foglalkozik, amelyek kevésbé engedték az antiszemitizmus megjelenését az egyházi közegben. Az értekezés tematikus struktúrája a már felsorolt elemzési részekre épül: az első részben a parlamenti beszédeket a korabeli eszmei, politikai, gazdasági hatások kontextusába helyezem, majd tartalomelemzéssel vizsgálom. A második tematikus részben a keresztény teológia antiszemitizmust okozó elemeit (az amillennizmust), annak történelmi kialakulását és politikai hatását vizsgálom. Az amillennizmus antijudaista teológiai elemeit összehasonlítom az előítéletes parlamenti diskurzussal. Ez az elemzés demonstrálja a vallási zsidóellenességnek a modern antiszemitizmusra gyakorolt hatását. A harmadik részben azokat a teológiai elemeket (premillennizmus) tanulmányozom, amelyek korlátozták az antiszemitizmus megjelenését. A dolgozatban a parlamenti diskurzus szociológiai és szociálpszichológiai elemzésének célja, hogy hozzájáruljon a mai társadalmi és politikai folyamatok megértéséhez is. A szociológiai és szociálpszichológiai vonatkozások pontosabb belátásához szükségesnek tartottam a történelmi részek közbevetését. Fontos szempontot emel ki Baumann a holokauszt utáni szociológia feladatáról: „...a holokausztot, melyet mára már alaposan körbejártak a történészek, tekintsük úgymond szociológiai „laboratóriumnak.” A holokauszt társadalmunknak olyan tulajdonságait világítja meg, amelyekre „nem laboratóriumí” körülmények között eddig nem derült fény.”¹⁰

Munkám az antiszemitizmussal foglalkozó kutatások körében egyrészt a szubsztancialista szemléletből meríti azt a feltételezést, hogy a modern antiszemitizmus eredete a vallási zsidóellenességre vezethető vissza. Másrészt a

¹⁰ Baumann, 2001, 33.o.

posszibilista elméletekhez hasonlóan a mindenkori történelmi helyzet befolyását is meghatározónak véli az antiszemita világnézet alakulása és változása szempontjából, csakúgy mint a csoportközi konfliktus és csoportok közötti kategorizációs mechanizmusok befolyását.¹¹

Szociológiai és vallásszociológiai kiindulások

A teológiai diskurzus és a modern előítéletek kapcsolatának alapvető vizsgálati területe a vallásos nézetrendszer. A teológiai tan az egyház legitimációja révén nyeri el társadalmi befolyásoló szerepét, ezért válik érdekessé a szociológiai elemzés számára. A vallási hit, a vallásos rituálék alapvetően a szociológia elemzésre szánt adatai. A vallás tanulmányozása a klasszikus szociológiában központi szerepet tölt be, mivel a vallás társadalmi jelenség, társadalmi értékek, normák és reprezentációk kialakítója, amelyek hatással vannak a társadalom egészére, a politikára és a gazdaságra. A vallás intézményes háttere, az egyház fontos társadalmi legitimáló funkcióval bír.¹²

Durkheim definíciója szerint a vallás szent (elkülönített és tiltott) dolgokra vonatkozó egységes hit- és gyakorlatrendszer, amely egyháznak nevezett erkölcsi közösségben egyesíti azokat, akik ahhoz csatlakoznak.¹³ A vallásnak Durkheim jelentős hatást tulajdonított. Szerinte a vallás befolyásolta a társadalmat vezérlő eszméket, ideálokat: a vallás a társadalmi élet prototípusa.¹⁴ A vallásos eszméket

¹¹Az antiszemitizmussal foglalkozó elmétek áttekintését lásd: Kovács András (1999). Antiszemitizmus Magyarországon az 1990-es években. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 395-421. o. és lásd még: Erős Ferenc (2001). A leghosszabb gyűlölet. BUKSZ. 13. évf. 2. sz. 112-120. o.

¹²Wilson, Bryan. (1992). Religion in sociological perspective. Oxford University Press. 1-12. o. Az egyház, a vallás funkcionális társadalmi szerepéről lásd még: Luhmann, Niklas (1984). Religions, dogmatics and the evolution of societies. Study in Religion and Society. Vol. 9. The Edwin Mellen Press. New York.

¹³Durkheim Emile (1995, 1912). The elementary forms of religious life. Trans., Karen E. Fields, The Free Press. New York. Ch. 1. IV. 44. o.

¹⁴Némedi Dénes (1996). Durkheim. Tudás és társadalom. Áron Kiadó. Budapest. 301. o.

kollektív reprezentációknak tartotta, amelyek társadalmi eredetűek, és a kollektív realitást fejezik ki.¹⁵ A kollektív reprezentáció funkciója, hogy az újonnan megismert koncepciókat rendszerezze és magába építse, állandó keretet biztosítva ezzel a gondolkodási rendszerben. Minden civilizációnak megvannak a saját maga által közvetített és szervezett koncepciórendszerei, kollektív reprezentációi.¹⁶ A kollektív reprezentációkon keresztül a vallás képessé teszi az embereket a világban történő sikeres eligazodásra.¹⁷ A társadalmi gondolat - tekintélye miatt -, az egyén gondolata fölött áll, és olyan erővel rendelkezik, hogy képes a számára megfelelő módon közölni információkat: elvenni és hozzátenni a valósághoz.¹⁸ A társadalom hatalma révén rendelkezik azzal a képességgel, hogy megteremtse egy istenség képzetét, mivel tagjai számára ő az, ami az istenség imádói számára.¹⁹

Durkheim fontosnak tartotta az intézmények normatív szerepét: az értékek, a normák vallási dogmaként jelennek meg, a kollektív reprezentációk egybefoglalják az egyház hivatalos véleményét, ideáit, megteremtve ezzel a szociális rendet.²⁰

A vallási intézmények a teológiai tanításaikon keresztül „ideológiai közösséget” alkotva értékeket, normákat adnak, amelyek szocializáció által határozzák meg az emberi viselkedést.²¹ A vallást ideológiaként kezelő elméletek szerint a vallásnak társadalmi összekötő („szociális cement”) szerepe van. Gramsci szerint a katolikus egyház hegemónikus kulturális rendet teremt, és fenntartja a társadalomban az ideologikus egységet.²² Az ideológia²³ behatárolja a személy

¹⁵Durkheim, 1995, Introduction, II. 9. o.

¹⁶Durkheim, 1995, Conclusion III., IV., 436-441. o.

¹⁷Durkheim, 1995, Ch. 6. I. 192-193. o.

¹⁸Durkheim, 1995, Ch. 7. IV. 229. o.

¹⁹Durkheim, 1995, Ch. 7. II. 208-209. o.

²⁰Thompson, Kenneth (1986). Beliefs and ideology. Tamistock Publications. New York. 20. o.

²¹Therborn, G. (1976). Science, Class and Society. New Left Books. London. 224. o.

²²Thompson, 1986, 22-34. o.

²³Az ideológia mint terminus a francia forradalom szülötte: ideák normatív rendszere, az abszolút érték megkérdőjelezése. Először 1797-ben használták, mint az ideák tudománya. Általános jelentése: filozófiai, probléma-orientált ideaszorozatok politikai implikációja, a marxizmus a hamis tudat megjelölésére alkalmazta. In: Kinloch, Graham, C. (1981). Ideology and contemporary sociological theory. Prentice-Hall. Inc. Englewood Cliffs. New Jersey. 4. o. Természetesen nem kívánom azonosítani az ideológiát és a teológiát, kizárólag a közös vonásokat

számára, hogy mi az, ami létezik, mi a jó, mi a lehetséges, és az intézményeken keresztül (egyházak) hat az emberi értelemre. Az ideológia funkciójában benne van, hogy legitimálja egyes csoportok érdekeit, igazol vagy racionalizál politikai érdekeket, az egyház intézményi érdekeit képviseli.²⁴ A vallási hitek kollektív reprezentációként hatalmat hordoznak, büntetés és jutalom adását kezdeményezhetik, és erősítik a nemzeti összetartást.²⁵ Az ideológia és teológia természetesen nem azonosíthatók, de hatás mechanizmusukban lehet némi hasonlóságot felfedezni.

A hit szociológiájának tanulmányozásakor fontos a hitrendszereket behatárolni és a befolyás-mértékeket meghatározni, a teológiát kialakulásában és lecsupaszított valójában megfigyelni. Ezenkívül lényeges az egyházat a környezetében vizsgálni, vagy ahogy Comte vagy Durkheim hangsúlyozta, a kontextusban vizsgálni.²⁶

Weber szociológiájában is központi helye volt a vallásnak. "A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme" című munkájában azt vizsgálta, hogy az eszmék hogyan hatnak a történelemben, pontosabban a vallásos motívumoknak milyen hatást lehet tulajdonítani, a kapitalista kultúrának milyen konkrét oldalai származtak vallási befolyásból.²⁷ Weber klasszikus műve megerősíti a disszertáció kérdésfeltevését: egy teológiai eszme hatásvizsgálatának szociológiai létjogosultságát.

A vallás kommunikációs és ismeretelméleti eszköz, strukturált (strukturális elemzésre alkalmas) és strukturáló szimbolikus közeg.²⁸ A teológiai nézettek szociológiai vizsgálata esetén figyelembe kell venni, hogy a vallásos nyelvezet gyakran kétértelmű, ellentmondásos, leírásokat és értékeléseket tartalmaz, és

emelném ki.

²⁴Kinloch, 1981, 6. o.

²⁵Thompson, 1986. 45-50. o.

²⁶Thompson, 1986. 14. o.

²⁷Weber, Max (1995) A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi. Budapest. 180-230. o., 230-263. o. 92. o.

²⁸Bourdieu, P. (1978). Társadalmi egyenlőség. Gondolat. Budapest. 166. o.

érzelmi felelősséget tart fenn. A vallási nyelvezet tanulmányozásakor a szociológia a különböző kulturális tartalmakat megpróbálja teoretikus állításokká alakítani, hogy a társadalomnak használható elveket tudjon adni.²⁹

Tudásszociológiai kiindulások

A vallási nézetek elemzése fontos területe a tudásszociológiának. A tudásszociológia az intézmények tudásának társadalmi formáit és azok társadalmi elosztását analizálja. A legfontosabb feladata, hogy olyan kognitív és normatív megközelítéseket vizsgáljon, amelyeken keresztül a társadalmilag konstruált világ legitimmé válik.³⁰ Az egyházi tekintéllyel közvetített teológiai nézetek normatív funkcióval bírnak a társadalomban, különösen a felvilágosodás előtti korban. Az egyház képes volt nézetrendszerét elfogadhatóvá tenni, és a nézetrendszer alapján meghatározni az egyes csoportokról, így a zsidókról alkotott reprezentációkat.

A jelen tanulmányban az antiszemita világnézet építőkövetit veszem szemügyre, az előítéletek lecsupaszításával, hogy a gondolkodási struktúrák, az ideológiai tan érthetővé váljon, ellenőrizhető legyen. Ezzel Mannheim útmutatását követjük: az ateoretikus tudás lefordítható legyen teoretikus tudássá. A vallás ateoretikus ugyan, de nem irracionális, mert éppúgy kategoriálisan megformált értelmi képződmény, mint egy teoretikus tétel, csak hogy az érvényességét adó formák nem logikaiak, hanem vallási alapúak. Minden kultúrképződmény, világnézeti totalitás, így a vallás is csak akkor érthető meg teljesen, ha először megragadjuk önmagában, majd közvetítői mivoltában is.³¹ A hozzárendelés

²⁹Wilson, 1992, 9. o., 20. o.

³⁰Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1969). *Sociology of religion and sociology of knowledge*. In: *Sociology of religion*. Norman Birnbaum, Gertrud Lenzer (ed). Prentice Hall. Englewood Cliffs. 410-418. o., 416. o.

³¹Mannheim Károly. (2000). *Adalékok a világnézet-értelemzés elméletéhez*. In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris. Budapest. 7-67. 12-19. o.

módszere alapján ez azt jelenti, hogy a gondolati teljesítmények nézetszerkezetét beleillesztjük azoknak a gondolati áramlatoknak az összefüggésébe, amelyeknek részét képezik, a gondolati áramlatokat pedig hozzárendeljük bizonyos társadalmi hajtóerőhöz. Az értelemszerű hozzárendelés gondolkodási stílusegységeket és nézetszerkezeteket rekonstruál, amikor a rokon jellegűnek tűnő megnyilatkozásokat és gondolati dokumentumokat visszavezeti a bennük működő világnézeti középpontra, feltárván a beállítódás egységét. A tényszerű hozzárendelés esetében az értelemszerű hozzárendelés során kapott ideáltípusokat megvizsgáljuk aszerint, hogy mennyit valósítottak meg.³² A hatásvizsgálat pontosan erre a teóriára épül: rekonstruálja a teológiai és a modern egyházi nézetrendszereket szociológiai elemző technikával, megkeresi a világnézeti kapcsolódási pontokat, és társadalmi kontextusba helyezve a kiváltott hatást, a közvetítést is nyomon követi.

Az amillennista teológia hatását konkrét társadalmi közegben vizsgálom, hogy a tudás (ideológia) léthezkötöttségében juthasson kifejezésre. Mannheim szerint a tudásszociológia a tudás léthezkötöttségének tanát igyekszik az elméletben és gyakorlatban kimunkálni. A tudás léthezkötöttsége azt jelenti, hogy a mindenkori léttényezők belejátszanak a tudás tartalmába és formáiba is. A tudásszociológia ismeretelméleti következménye, hogy a tudás érvényessége nem lehet független a geneziséstől, az ismeretelmélet egy adott tapasztalati bázisra épül, ahhoz kötött. A tudásszociológia azzal járul hozzá a világos gondolkodáshoz, hogy a gondolkodás léthezkötöttségét felmutatva az ellenőrizhetőség szférájába emeli azt.³³

Szociálpszichológiai kiindulások

³²Mannheim Károly. (2000). Tudásszociológia. In: Tudásszociológiai tanulmányok. Osiris. Budapest. 299-345. o., 339. o.

³³Mannheim, 2000, 299. o., 316-321. o.

A jelen vizsgálat szorosan kapcsolódik a szociálpszichológia területéhez, mivel előítéletekkel, azok kialakulásával és működésével foglalkozik. A szociálpszichológiai aspektusokkal azért érdemes foglalkozni, mert a teológiai vádak modern időbeli fennmaradásának egyik oka az volt, hogy azok a csoportgondolkodási struktúrák és szociálpszichológiai működések mentén alakultak ki. Egy rövid idevonatkozó fogalmi, elméleti áttekintés után megvizsgálom, hogy milyen társadalmi és csoportpszichológiai mechanizmusok játszottak közbe a keresztény antijudazimus kialakulásában.

A zsidóellenes előítéletek vizsgálata a disszertációban: zsidókkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata. Az attitűdnek³⁴ mindhárom komponense lényeges szereppel bír az elemzés szempontjából: kognitív, affektív (ezek az előítélet tartalmi részei) és konatív, azaz cselekvés rész. A kognitív rész a zsidókkal kapcsolatos tudást, ismeretet tartalmazza, amely objektív az attitűd megfogalmazója számára, de az előítélet jellegzetessége szerint legtöbb esetben nincs valóságalapja, vagy torzított információkat tartalmaz, illetve a valós információk olyan érzelmi értékeléssel kapcsolódnak össze, amely az információ, a tudás eredeti jelentését megváltoztatja. Az affektív, érzelmi rész tehát az attitűd tárgyával kapcsolatos értékelést foglalja magában, esetünkben többnyire negatív értékelést. Az attitűd kognitív, affektív összetevői motiválják a viselkedést. A viselkedés nyújtja a legegységesebb vizsgálati anyagot, amelyet a disszertációban a politikai döntések, a magyarországi egyházak a zsidókkal kapcsolatos törvényekben meghozott állásfoglalásuk és a holokausztban tanúsított történelmi szerepük alapján vizsgálom.

A keresztény vallási nézetrendszer kijelölte, meghatározta a zsidók csoportját, jellemzőit és egyben a velük kapcsolatos viselkedésmintákat. Allport előítélet-definíciója szerint az ellenséges attitűd alapja a csoportnak tulajdonított

³⁴Csepeli György (2001) Szociálpszichológia. Osiris. Budapest 221. o.

hibás és rugalmatlan általánosítás. Szerinte az etnikai előítélet hibás, rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv, amely különféle formákban, fokozatokban juthat kifejezésre (szóbeli előítéletesség, elkerülés, hátrányos megkülönböztetés, testi erőszak, kiirtás). Az előítéletet leginkább a téves általánosítás és az ellenséges érzés határozza meg. A sztereotípa az előítélet csontváza, tartalma lehet kedvező vagy kedvezőtlen. Ettől függetlenül kategóriával társult, túlzáson alapuló nézet, feladata pedig a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása, racionalizációja.³⁵ A sztereotípa az adott helyzetnek megfelelően állhat az információfeldolgozás szolgálatában, ugyanakkor működhet diszfunkcionálisan is. A sztereotípiák magyarázó struktúrájuknál fogva a csoportok közti működésben fontos szerepet töltenek be. A funkciójuk szerint társas kapcsolatok igazolására szolgálnak, racionizálnak, és olyan szociális összekötő szereppel bírnak, amellyel meghatározzák a csoportok közti viszonyt.³⁶ A sztereotípiák az idő haladtával a csoportérdekek és csoportcélok alapján fejlődnek, és részévé válnak a csoport által fenntartott és létrehozott nézetrendszernek, a Weltanschauungnak. A kategorizáció, a külső csoport homogenitásának észlelése a csoport normái alapján történik, tehát a sztereotípa tartalmát a csoport normatív vélekedése diktálja.³⁷

Az előítélet és a sztereotípa folyamatos fennmaradására a szociálpszichológia többféle magyarázatot adott: a kognitív pszichológiai kutatások szerint automatikus információfeldolgozási folyamatok állnak mögötte (kategorizáció mint percepció mechanizmus), a szociális megismerés elméletei szerint társadalmi, csoportközi szempontok tartják fenn, és a szociológiai

³⁵Allport, G. W., (1977). Az előítélet. Gondolat, Budapest. 38. o., 47-49. o.

³⁶Yzerbyt V., Rocher, S., Schardon, G. (1997). Stereotypes as explanations: A subjective essentialist view of group perception. In: The Social psychology and group life. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A Haslem (ed). Blackwell Publishing. Oxford. 20-51. o.

³⁷Worchel, Stephen, Rothberger, Hank (1997). Changing the stereotype of the stereotype. In: The Social psychology and group life. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A Haslem (ed). Blackwell Publishing. Oxford. 94-119. o. 79. o.

szemléletű magyarázatok a társadalmi struktúrának tulajdonítanak befolyásoló szerepet.³⁸

Tajfel klasszikusnak számító vizsgálatai szerint az előítélet a saját csoport és a másik csoport megkülönböztetésén alapszik, amelyben a saját csoport a pozitív csoportidentitás szükségessége miatt felértékelődik, ezzel szemben a külső csoport leértékelődik.³⁹ A külső csoport észlelése során a csoport különbözősége minimalizálódik (ők mind egyformának néznek ki), illetve a saját csoport és a külső csoport különbsége hangsúlyos lesz (ők nem olyanok, mint mi). A saját csoport favorizálása "tudatelőttés" (angolul preconscious, a tudat azon része, amely az azonnali tudatosság szintje alatt van, ahonnan emlékeket és érzelmeket hívunk elő), automatikus folyamat, a mi-ők értékelésének azonnaliságához járul hozzá. A saját és külső csoport megkülönböztetése elsősorban a saját csoport pozitív értékelésétől és kevésbé a külső csoport becsméréstől függ.⁴⁰

Az előítélet származhat a saját csoport fenyegetettség érzéséből: azt feltételezi külső csoportról, hogy az meggátolja a céljai elérésében. A csoport által közösnek elismert célok a csoportidentitás alapjai, és a külső csoport ezt akarja lerombolni. A célállítás és a végrehajtás vélt vagy valós megakadályozására tett vélt vagy valós kísérletek frusztrációt, félelmet és agressziót okoznak, amely indulatok a külső csoportra irányulnak.⁴¹

Az emberek leginkább csoporttagságuknak megfelelően, a saját csoportjuk által meghatározott reprezentációk alapján cselekednek. A csoport kollektív reprezentációkat tart fenn magáról és más csoportokról, és e reprezentációk

³⁸Fiske, Susan T. (1998). Stereotyping, prejudice, discrimination. In: Handbook of socialpsychology. Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske, Gardner Lindzey (ed). The McGraw-Hill Companies Inc. Oxford University Press. New York. Vol. II. 357-415. o. 357. o.

³⁹Tajfel, H. (1980). Az előítéletgyökerei; néhány megismerésselkapcsolatos tényező, In: Csepeli Gy. (szerk.). Előítéletek és csoportközi viszonyok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 40-80.o.

⁴⁰Fiske, 1998, 361-364. o.

⁴¹Fiske, 1998, 373. o.

előírnak bizonyos szerepeket. Ezért a viselkedés előrejelzése a csoporttagság ismeretében a legkönnyebb.⁴²

A szociális reprezentációk olyan elképzelések, állítások, magyarázatok, melyek a mindennapi életből erednek az egyének közötti interakciók során. A tradicionális társadalmakban a mítoszoknak és a hiedelemrendszereknek volt hasonló funkciójuk. A szociális reprezentációnak két fő funkciója az, hogy segít az egyének tájékozódni és eligazodni a világban, és megkönnyíti a kommunikációt. A szociális reprezentációk valóságot kreálnak, nem maradnak meg a mentális állítások szintjén, hanem formálódnak, kommunikálódnak, materializálódnak, energiát vesznek föl, és az így létrejött ideák erővel, hatalommal telítődnek.⁴³

Az előítélet kialakulásakor a saját csoport szembekerül a külső csoport idegenségével, és ezt egyfajta sokkhatásként éli meg. A reprezentációs folyamat során az új megjelenésekor a korábban kialakult szociális reprezentációk megelevenednek, és az ismeretlent e folyamat során összehasonlítjuk a már ismerttel, így sokkal könnyebben feldolgozhatóvá válik az új. A történelmi képek, reprezentációk ideológiai hálóként szolgálnak, és a társadalom világa ezáltal kezelhetővé válik.⁴⁴ A csoport kollektív identitásának védelmére alakulnak ki a szociális reprezentációk a felmerült veszélyre adott válaszként. Ebben az esetben a reprezentáció központi célja, hogy megvédjen az ismeretlentől való félelemtől. A félelem emocionális tapasztalata során speciális képek szimbólumok, metaforák alakulnak ki. A külső csoportról kialakult fantáziák gyakran ijesztő képeket, leírásokat tartalmaznak és ezeket a reprezentációkat a domináns csoportok építik fel. A külső csoportok a domináns szociális reprezentációkban dehumanizálódnak, állatokkal és démonokkal asszociálódnak. Az idegen, a más összekapcsolódik a

⁴²Fiske, 1998, 383. o.

⁴³Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*. Vol. 18, 211-250. és Farr, Rob (1989). The social and collective nature of representations. In: *Recent Advances in Social Psychology: An International Perspective*. J.P. Forgas, J.M. Innes (ed). Elsevier Science Publishers B.V. North Holland. 157-166. o.

⁴⁴Joffe, H. (1996). The Shock of the New: A Psycho-dynamic Extension of Social Representational Theory. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 26:2. 197-221. o.

félelemmel, a veszéllyel.⁴⁵ Minden csoportnak van egy képszótára az idegen csoportról. Ezek a képek a történelem során keletkeznek, a kultúra termékei. A potenciális modellek közül azt választják ki, amelyik leginkább megfelel az általános előfeltételezéseknek, amit a társadalom éppen ad a másik csoportról. Az ilyen reprezentációk tehát megvédik a csoport identitását, távol tartanak a vélt veszélytől (a veszélyes csoporttól).⁴⁶

Az előítélet kialakulásában a személyiség szerkezete és motivációja meghatározó, ahogy azt a pszichodinamikus elméletek hangsúlyozzák. Adorno és munkatársai nagyszabású kutatásukban a személyiség szerkezetében keresték a diszkriminációs viselkedés okát, ugyanakkor a társadalmi meghatározóknak is jelentőséget tulajdonítottak. Kidolgozták az "F"-skálát, egy többoldalas kérdőívet, amelyen magas pontot elérő személyeket tekintélyelvű személyiségtípussal jellemeztek. Ugyanezek a személyek az antiszemitizmust mérő ("A-S") skálán is magas pontszámot értek el. Az autoritáriánus attitűdök mérésekor korrelációt találtak az előítélet, a tolerancia és a személyiségjegyek között, amely eredménynek fontos szerepe lett a későbbi szociálpszichológiai kutatásokban.⁴⁷ A tekintélyelvű személyiséget modelljük szerint a konvencionális viselkedésre való hajlam, az előítéletekben és babonákban való hit, valamint a hatalomvágy jellemzi. Az autoritáriánus személyiség kialakulásában nagy szerepe van a korai családi szocializációnak: ha az egyént gyerekkorában szülei visszautasítóan kezelik, vagy uralkodnak felette, akkor elfojtja ellenséges indulatait, és felnőttként ez az ellenségesség többek között kisebbségi csoportok elleni támadásban jelenik meg.⁴⁸ Magyar kutatások tanúságai szerint az előítéletes attitűdre hatnak bizonyos társadalmi tényezők (iskolai végzettség hiánya, egyéb társadalmi deprivációk), a

⁴⁵Lásd erről: Cohn, N. (1976). *Europe's Inner Demons*. Paladin. Great Britain.

⁴⁶Gilman, S. (1985). *Difference and Pathology: Stereotypes of Sexuality, Race and Madness*. Cornell University Press. London. 15-35. o.

⁴⁷Erős Ferenc (2001). *Analitikus szociálpszichológia*. Új Mandátum. Budapest. 212-236. o.

⁴⁸A témához kapcsolódó művek: Adorno, T. W., Brunswick, E. T., Levinson, D. J., (1964). *The authoritarian personality*. Science editions, New York., és Sanford, N. (1973). *Az autoriter személyiségelmélete*. In: Hunyadi Gy. (szerk.), Gondolat, Budapest, 384-406. és Erős Ferenc (1986). *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Budapest. Gondolat.

tekintélyelvű attitűdök azonban továbbra is meghatározóak.⁴⁹ Az autoritáriánus személyiség szerkezet jellegzetes lehet olyan tekintélyelvűségre épülő intézményekben, mint például a katolikus egyház.

A disszertáció kitekintése

Dolgozatomban interdiszciplináris megközelítést alkalmazok, vallástörténeti, szociálpszichológiai, tudásszociológiai szempontokat veszek figyelembe, lefedve ezzel az antiszemitizmus-kutatás három nagy területét. Nem ezen területek egészével foglalkozom, nyilván ez irreális lenne, hanem mindhárom területből eltérő szempontokat használok. A teljesebb és sokrétűbb megértésre törekedtem ezáltal, és az érdeklődést a különböző tudományterületeken végzett tanulmányaim alapján merítettem. A nagy terület egybefoglalása a disszertáció legnagyobb hátránya. A keretek határai miatt sok fontos rész kiesik a fókuszából, túlságosan leegyszerűsödnek a folyamatok és azok ismertetései. Ennek ellenére fontosnak tartottam, hogy átfogó kérdésekre is választ keressek, úgy, hogy az elméletek "léthezkötöttsége" mindvégig megmaradjon, és ne vesszek el a részletekben, ne akarjak megfelelni minden kivétel vagy másság megmagyarázása kényszerének, hanem koncentrálni tudjak a fő ideológiai fejlődési vonal feltérképezésére.

A dolgozat keretei határt szabnak olyan fontos kérdések megvitatásának, mint az egyes egyházak teológiai fejlődési tendenciái a millenniumelmélet kapcsán, a magyarországi egyházak parlamenten kívüli politikai és ideológiai hozzáállása újságaikat elemezve, prominens képviselőik munkáit elemezve, az alsópapság

⁴⁹Fábián Zoltán (1999). Tekintélyelvűség és előítéletek. Új Mandátum. Budapest. 82-99. o. lásd még: Enyedi Zsolt, Erős Ferenc, Fábián Zoltán (1997). Authoritarianism and the ideological spectrum in Hungary. Collegium Budapest Discussion Paper. No. 40. Collegium Budapest Institute for Advanced Studies. Budapest.

attitűdjét tanulmányozva, jelenkori antiszemita előítéletek teológiai háttérének vizsgálata, a szociálpszichológiai elméletek bővebb kifejtése.

A disszertáció továbbkutatását fontosnak tartanám a jelenkorra kiterjeszteni, mivel a mai magyarországi politikai életben gyakran hangzanak el hasonló érvelések, kiszólások, szóhasználat, amelynek háttérét és indulatát érdemes tisztán látni.⁵⁰ A kereszténység zsidóellenessége háttérének megértése eszmei szinten világpolitikai események mögötti szellemi mozgatórugókra is ráirányíthatja a figyelmet, persze csak nagyon szerényen szólva.

A kutatási téma létjogosultsága abban van, hogy az Izrael-kérdés kereszténységen belüli fejlődésmechanizmusát vizsgálja, és a teológiát a maga összetettségében nézi. A dolgozat a teológiai magyarázatnak szociológiai, szociálpszichológiai háttérrel ad, amely a modern antiszemitizmus reálisabb megértéséhez is elvezet. Szándékom volt a korai keresztény teológia összekapcsolása a modern egyházi antiszemitizmussal, ami azért fontos, mert ilyen összefüggésben eddig még nem elemzett parlamenti beszédeket vizsgálok, azzal a szándékkal, hogy hozzájáruljak a hazai holokausztkutatás bővüléséhez.

A dolgozat szinte minden fejezete bővíthető lehetne, tovább lehetne haladni az egyes vonalakon. Részletesen lehetne vizsgálni a premillennizmus és posztmillennizmus egyházi háttérét és politikai hatásait. Ez azért is lenne fontos, mert a korunk eseményei ráirányították a figyelmet a vallási kérdésekre, a mögöttes ideológiák és mozgatórugók jelenlétére. Izrael állama tagadhatatlanul a világ politikájának középpontjában áll. Egyes országok politikáját befolyásolhatja bizonyos eszmék történelmi kontinuitása a gazdasági, politikai okok mellett. A keresztény irányzatok zsidókhoz való viszonyának elemzése felvillanthat egyes fekete részeket a politikai akciók okainak kutatásában.

⁵⁰A keresztény nemzet elképzelésre példák találhatóak: Bartus László (2001). Jobb magyarok. A szélsőjobb útja a hatalomhoz. 1990-2000. Magánkiadás. Budapest. 49-72. o. könyvében és Gerő András, Varga László, Vince Mátyás (szerk.) (2001), Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2000-ben. B'nai B'rith Első Budapesti Közössége. Budapest.

A magyarországi keresztény egyházak elemzése kulcsot adhat hazai politikai események és indulatok magyarázatához, előítéletek felismeréséhez, és csökkentésük módjához, ezzel közelebb vihet a keresztény-zsidó párbeszédhez, a kölcsönös megértéshez és tisztelethez.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik nélkül nem jöhetett volna létre ez a disszertáció. Köszönettel tartozom férjemnek, **Nagy Ivánnak**, köszönöm a támogatását, türelmét és a szellemi közreműködését. Köszönöm témavezető tanáromnak, **Ferenczi Lászlónak** a nélkülözhetetlen segítségét, a szemet nyitó észrevételeit, a tanácsait. Köszönöm barátaimnak, tanárainak, hogy értékes ötleteikkel, tanácsaikkal időt nem kímélve végigolvasták a disszertációt, akik név szerint: **Randolph Braham, Csepeli György, Csepregi Zoltán, Ehmann Bea, Enyedi Zsolt, Fábián Zoltán, Fazekas Csaba, Fleck Zoltán, Gábor György, Gombocz Eszter, Haraszi Miklós, Karsai László, Kovács András, Kabdebó Lóránt, Molnár Judit, Vajda Róza és Zsengellér József**. Köszönet a munkahelyemnek, a **Holokauszt Emlékközpontnak**, és kollegáimnak, többek között **Szita Szabolcsnak** és az intézmény igazgatójának **Martinkovits Juditnak**, hogy támogatták tanulmányaimat. A disszertáció kutatása nem valósulhatott volna meg a J. & O. Winer Fund Alapítvány támogatása nélkül.

A kérdésfeltevés

A disszertációban textuális bizonyítékokat használva arra keresek választ, hogy a keresztény antijudaizmus milyen konkrét kapcsolódási pontokon fordult át a modern antiszemitizmusba. A fő kérdés, hogy a teológia mely elemei járultak hozzá az antiszemitizmushoz, és ezzel párhuzamosan mely teológiai elemek azok, amelyek következményei nem vezettek zsidóellenességhez.

I. rész

Az értekezés fő érvelése az, hogy az amillennista teológia hatást gyakorolt a keresztény egyház zsidókról alkotott negatív attitűdjére. Az amillennista teológia hatását Ágoston amillennista teológiája reprezentálja a dolgozatban. A vizsgálat ezt a feltevést háromlépcsős eljárással demonstrálja.

1. **lépcső.** A parlamenti beszédek kategoriális tartalomelemzése és az érvelési rendszer feltérképezése: a vizsgálati anyagot a magyarországi egyházi képviselők parlamenti hozzászólásai alkotják a zsidókkal kapcsolatos törvényhozásban, az 1842-től 1941-ig tartó periódusban. Az elemzés megvilágítja a képviselők beszédeinek tematikus felépítettségét, érvelési rendszerét, a zsidókról kialakított képét és annak nyelvi megjelenítését. Az egyházi képviselők beszédeit történelmi kontextusba helyezem, bemutatva azokat a korabeli szellemtörténeti, politikai, gazdasági és társadalmi hatásokat, amelyek befolyást gyakoroltak a zsidókkal kapcsolatos attitűdjükre.

2. **lépcső.** A teológiai zsidóellenesség elemeinek vizsgálata: az amillennizmus tartalomelemzése Ágoston Isten városa című művének részletei alapján történik. Az amillennista teológia pontosabb megértése céljából ismertetem történelmi kialakulását is.

3. **lépcső.** Az amillennizmus hatásának vizsgálata a modern egyházi antiszemitizmusra. Miután ismertettem a modern és a teológiai zsidóellenesség

felépítését, összehasonlítom azokat. Az összehasonlítás mutatja meg az amillennista teológia konkrét megjelenését és hatását a modern antiszemitizmusra. Ehhez a bizonyítási részhez tartozik az amillennizmus közvetlen történeti hatását ismertető fejezet, amely a keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos politikáját mutatja be. Azért lényeges ez a történelmi fejezet, mert a zsidóellenes attitűd cselekvés (konatív) részének hasonlóságára utal: a keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos politikája párhuzamosságot mutat a modern idők politikai cselekvésével.

Ezután a keresztény teológia posztmillennista irányzatát és annak politikai hatását tanulmányozom. A millennium-teológiák egyházi politikára gyakorolt hatásának vizsgálata megvilágíthatja a kereszténység zsidóellenességének indítékait és ideológiai rendszerének társadalmi térben való megjelenésének sajátosságait. Modern kutatások eredményei alapján röviden bemutatom a vallási antiszemitizmus jelenkori megjelenését és formáit.

II. rész

A disszertáció következő részében a keresztény teológia az antiszemitizmus megjelenését korlátozó elemeivel foglalkozom. Elemzem az Újszövetség értelmezésének antijudaista érvelését: milyen értelmezési előkonceptiók, kognitív diszfunkciós mechanizmusok alapján váltak az egyes igerészekből antijudaista bizonyítékok. Az elemzés egyben példát ad olyan újszövetségi értelemzésre, amely nem vezet zsidóellenességhez. Azt is vizsgálom, hogy mely teológiai elemek szorították ki az antiszemitizmust: részletesen a premillennista értelmezéssel és annak politikai hatásával foglalkozom. A premillennista teológiát elfogadó hívők általában filoszemiták voltak, politikailag támogatták Izrael állam megalakulását, az egyházon belül a zsidó identitás megtartását pártfogolták. A premillennizmus pozitív hatást gyakorolt a premillennista felekezetek zsidókkal kapcsolatos attitűdjére.

A három millenniumelmélet (a-, poszt- és premillennizmus) a kereszténység nagy irányzatainak zsidókkal kapcsolatos teológiáját lefedik, de természetesen még sok írásértelmezés található a millenniummal kapcsolatban, mint a millenarista elképzelésekkel rendelkező középkori szekták, akik saját társadalmat és törvényeket alakítottak ki (lásd 3. függelék).

Dolgozatomban nem azt állítom, hogy minden amillennista antiszemita és minden premillennista filozemita. A teológia hatása nem abszolút érvényű, de a viselkedésnek motivációt, célt és ideológiai alátámasztást ad. Az attitűdöt természetesen az eltérő referenciacsoportok és szocializáció is befolyásolja, és végső soron az individuum sajátja, de a teológia az egyház tekintélyéből adódóan az esetek többségében meghatározta és ma is befolyásolja a zsidókról kialakított nézetet.

A vizsgálati adatok

Az értekezés adatait szövegek alkotják, amelyeket tartalomelemzésnek vettem alá. Az adatok két részből tevődnek össze: a parlamenti beszédek írott szövegei és Ágoston Isten városa című munkájának részei.

1). A parlamenti beszédek szövegei: A magyarországi egyházi képviselők parlamenti beszédei a zsidókkal kapcsolatos törvények meghozatala kapcsán hangzottak el. A vizsgált periódus 1840 és 1941 között volt, mivel ebben a korszakban voltak az emancipációval, a recepcióval kapcsolatos törvények és a zsidóellenes törvények.⁵¹ A vizsgált anyagot az eredeti parlamenti üléseket rögzítő jegyzőkönyvek alapján állítottam össze. A vizsgálandó személyeket először az egyház hivatalos képviselőire szűkítettem le, mivel azonban ezek a személyek túl kevesen voltak, így annyiban kibővítettem az adatfelvételt, hogy az egyházhoz szorosan kapcsolódó, tehát az egyház kötelékében dolgozó személyek beszédeit is vizsgáltam. A felsőházban az egyházakat hivatalosan a katolikus hercegprímás, valamint a református és evangélikus püspökök képviselték, az alsóházban nem volt hivatalos egyházi képviselő, ezért közülük kiválasztottam azokat, akik egyházi foglalkozást űztek: plébános, esperes, érsek, apát, lelkész, hitoktató, teológus, káplán (részletesen a 2. Függelékben). A személyek kiválasztásakor a parlamenti almanachokra támaszkodtam, és azok által megemlített egyházi kötelékben dolgozó személyeket választottam ki. A parlamenti beszédeket tanulmányozva az eredményt nem befolyásolta a bővítés, mivel a nem szorosan vett egyházi képviselők véleménye alapvetően hasonló volt, mint a hivatalos egyházi képviselőké. A zsidóságot kirekesztő törvénytervezet kapcsán a parlament jelentős

⁵¹Az 1840-es országgyűlésen felmerült a zsidók egyenjogúsítása, az 1867-es törvény egyenlő polgári jogokat biztosított a zsidók számára, az 1882-es törvény az államra ruházta át a házasságkötések jogát, az 1895-ös törvény egyenlővé nyilvánította az izraelita vallást, az 1920-as törvény az egyetemekre felvehető zsidó diákok számát a zsidóság társadalomban meghatározott arányának megfelelően limitálta, az első, második és harmadik zsidótörvény (1938, 1939, 1941) korlátozta, illetve megtiltotta a zsidóság részvételét köztisztviselői, gazdasági és kereskedelmi pályákon. In: Gonda, László (1992) A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Századvég kiadó, Budapest. 269-295. o.

része hasonló érvelést használt, mint az egyházi képviselők. Ennek az lehetett az oka, hogy többségük keresztény pártokhoz kapcsolódott, és elkötelezett híve volt egyházának. Ez a kijelentés nyilván további vizsgálatát igényelné annak, hogy a nem egyházi képviselők beszédeiben megjelentek-e és hogyan a teológiai elemek.

A kiválasztott képviselők nagy része tehát hivatalosan képviselte egyházát (katolikus, református, evangélikus), egyházuk ismerte és egyetértett véleményükkel. Az egyházi képviselőket nem választottam szét felekezeti hovatartozás szerint, mert az amillennista elmélet mindhárom egyházra jellemző volt.

2). Ágoston Isten városa című munkája volt a másik elemzésre szánt szöveg. Ezt a művet azért választottam, mert az amillennista teológia kiindulópontja, és nyilvánvaló hatása volt a keresztény nézetekre a történelem során a zsidókkal kapcsolatban. (A kiválasztás nem kívánja minősíteni Ágoston munkásságát.) A szöveget angolból fordítottam, mivel a mű összes könyvét használtam, és magyar nyelven nem található meg minden könyv fordítása.⁵²

Az alkalmazott módszerek

A hipotézis vizsgálata céljából szövegeket kvalitatív tartalomelemzésnek vettem alá. Az elemzés három terület feltérképezését célozta: a zsidóellenes előítéletek tartalmát kategoriális tartalomelemzéssel, az antiszemitizmus nyelvi megjelenítését és az érvelési struktúrákat pedig diskurzuselemzésből vett módszerekkel vizsgáltam.

⁵²Saint Augustine (1964). The City of God. Vol. I-VII. Translated: I. McCracken, G. E., II. Green, W., M., III. Wiesen, D., S., IV. Levine, D., V. Sanford, E., M., Green, W., M., VI.-VII. Green, W., M. Harvard University Press. London. Magyarul: Szent Ágoston: Isten városáról. Fordította: Földváry Antal, Kairosz, Budapest. 2005.

A kvalitatív tartalomelemzés a makrostruktúrák, a szövegben felmerülő témák mélyebb elemzése, jelentések, asszociációk dekódolása. Fő tevékenysége az értelmezés, amely kis szövegminták mélyreható elemzése.⁵³ Az adatokat többféle szempontból lehet elemezni: kategorizációval, asszociációk meghatározásával, logikai szerkezetek vizsgálatával.⁵⁴ A disszertációban kategorizációt alkalmaztam, amely módszertani konstrukció, a kategóriarendszer kiválasztása elősegíti az értelmezést. Az elemzés folyamata szerint először a kódolási keretet alkotjuk meg, majd az adategységeket hozzárendeljük az egyes kategóriákhoz.⁵⁵

A kategóriákat egyrészt a teória elemzése során alkotjuk,⁵⁶ tehát létező konstruktumokat vezetünk be változóként, és ezekbe, mint kategóriákba besoroljuk a szövegelemeket: a szöveg elemzése során értelmes mintázatokat teszünk láthatóvá, amelyek korábban rejtettek voltak. Ezt a módszert Ágoston művének elemzésekor alkalmaztam: a kategóriákat az amillennista teológia elemzése során kaptam úgy, hogy az amillennista teológiában az összes Izraellel, zsidósággal kapcsolatos nézetet megvizsgáltam, és egy kategóriarendszert állítottam fel, amelybe az elemzett szövegeket tematikusan besoroltam.

A kategóriaalkotás másik módja, hogy a tartalomelemzés kvalitatív adatait induktív módon nyerjük: addig olvassuk a szöveget, míg fel nem fedezzük benne azokat az értékeket, amiket változóként azonosítunk és ezeket mint új konstruktumokat vezetjük be.⁵⁷ A parlamenti szöveg elemzése induktív módszerrel történt, és az új változók a szöveg elemzése alapján felállított kategóriák voltak. A parlamenti beszédek szövegeinek elemzése esetében lényeges az induktív jelleg,

⁵³Ehmann Bea (2001). A pszichológiai tartalomelemzés szekvenciális-transzformatív modellje: A számítógépes szövegelemzés helye a pszichológiai kutatásban II. *Pszichológia*. 1. szám 21 évf. 17-35. o.

⁵⁴Krippendorff, Klan (1995) *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó. Budapest. 23. o.

⁵⁵Ehmann, 2001, 22. o.

⁵⁶Weick, Karl, E., *Systematic Observation Methods*. (1968) In: *The Handbook of social psychology*. Ed.: Gardner Lindzey, Elliot Aronson. Reading, Mass., Addison-Wesley Pub. Co. 567-635. o. 602. o.

⁵⁷Ehmann, 2001, 30. o.

mert a teológiai szöveggel való összevetéskor az esetleges hasonlóság így válik érvényessé.

A szövegek elemzésekor nem volt szükséges a számítógépes szövegelemzés használata, mivel kis szövegmintát vizsgáltam, ezért a statisztikai változók nem lettek volna érvényesek, és célszerűbb volt a szöveg mélystruktúráit tanulmányozni.⁵⁸

A diskurzus elemzés módszereit azért választottam, mert így jól felfedhetőkké válnak a nyelvi megjelenítés formái és az érvelési rendszerek. A diskurzusanalízis olyan természetes környezetben megjelenő (beszéd, párbeszéd, kommentárok, leírt szövegek) nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a nyelv kölcsönhatásba lép a társadalmi berendezkedéssel.⁵⁹

Az általam vizsgált adatokra a diskurzuselemzés speciális formája, a különbözőség diskurzusának vizsgálata volt érvényes, amely diskurzus a “mi” és az “ők” között különbséget tesz úgy, hogy a kulcsoportnak (“ők”) karakterisztikus jellemzőket tulajdonít az egész csoportra vonatkoztatva. A különbözőség diskurzusa következménye a rasszista, az antiszemita és az etnocentrikus diskurzusoknak, amelyekben a “mi” és az “ők” konstruálása történik.⁶⁰ Vizsgálatom ezáltal bekapcsolódik a kisebbségek szociális reprezentációjának diskurzusát tanulmányozó irányzatba, amely azt vizsgálja, hogyan formálják és kommunikálják a saját csoportok a kisebbségi csoportok reprezentációját, hogyan beszélnek etnikai csoportokról, milyen érvelési struktúrákat, narratív elemeket, lexikális stílust és retorikai elemeket használnak azok jellemzésére.

⁵⁸A számítógépes elemzés szükségességéről lásd: Carney, Thomas (1972). Content analysis. University of Manitoba Press. Canada. 73. o.

⁵⁹Síklaki István (1997). A diskurzus szerepe a társadalmi befolyásolásban. In: Szövegvalóság, írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szerk: Szabó Márton. Scientia Humana. 99-113. o. és Mills, Sara (1997). Discourse. Routledge. London. 5. o.

⁶⁰Wodak, Ruth (1997). Das Ausland and anti-Semitic discourse: the discursive construction of the other. In: Stephen Riggins (ed). The language and politics of exclusion. Sage Publications. London. 65-88. o.

A diskurzusanalízis megmutatja, hogy az attitűdök hogyan jelennek meg, formálódnak és fejeződnek ki a kommunikáció során, és egyben lehetővé teszi az előítélet kognitív dimenziójának és társadalmi funkciójának összekapcsolását. Az etnikai csoportokkal kapcsolatos előítéletek kognitív struktúrája a sémákon alapuló negatív csoportattitűd, a negatív személyes kifejezés és az ezeket összekapcsoló kognitív stratégiák komplex interakciójából áll. Az ilyen diskurzusokat csoportközi viszonyok alapján lehet értelmezni: a csoport által létrehozott értékek, normák, célok meghatározzák az etnikai csoport jellemzését. Az előítéletes információfelvétel a külcsoporthoz kapott információkat a már meglévő reprezentációk alapján értékeli, és ahhoz alakítja, olyan információkra fókuszál, amelyek megerősítik a létező normákat. A negativizmus és polarizált attribúció is jellemző erre a stratégiára.⁶¹

A diskurzuselemzés módszere alapján a nyelvi megjelenítést úgy vizsgálom, hogy a külcsoporthoz (zsidók) jellemzésére használt szavakat, jelzőket, hasonlatokat veszem sorra, és a szövegben használt retorikai elemeket is megvizsgálom.

A parlamenti képviselők érvelési rendszereit vizsgálom úgy, hogy tipizálom az érvelési mechanizmusokat időrendi sorrendbe téve, mivel az egyes törvényekhez kapcsolódó vitákban a képviselők általánosítható érvelési struktúrákat használtak. Az előítéletes párbeszédnek két fő stratégiai célja van: a negatív tapasztalatok kifejtése a külcsoporthoz és a saját csoport pozitív énképének védelme.⁶² Az elemzett beszédekben ezeket a stratégiai mechanizmusokat tanulmányozom. Az érvelési stratégia a külcsoporthoz a “mi” és “ők” diskurzusában konstruálja: a felelősséget és a büntudatot a külcsoporthoz helyezi át. Másrészt igazolást ad saját attitűdjére úgy, hogy a világot dichotomizálja: felosztja rosszra (“ők”) és jóra (“mi”).⁶³ A képviselők beszédei tipikusan a “mi”, “ők” diskurzusát jelenítik meg.

⁶¹Dijk, van Teun, A. (1987). *Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk*. Sage Publications. Newbury Park. 14-26. o. 196-243. o.

⁶²Dijk, 1987, 293. o.

⁶³Wodak, 1997, 73. o.

I. AZ EGYHÁZI KÉPVISELŐK ZSIDÓKKAL KAPCSOLATOS ATTITÚDJE

I. 1. A modern egyházi antiszemitizmus történelmi háttere

Ebben a fejezetben a parlamenti beszédek történelmi kontextusát vizsgálom. A modern antiszemitizmus eszmetörténeti-szociológiai háttere magyarázatot ad az egyházban megjelenő zsidóellenesség változásaira és alkalmazkodására a különböző szellemi-ideológiai áramlatoknak megfelelően. A parlamenti beszédek elemzésének megértéséhez elengedhetetlen a társadalmi történet, akár röviden is, vizsgálat alá venni. A parlamenti beszédeket kronologikus sorrendben elemzem, és az adott kor történelmi helyzetében idézem.

A keresztény zsidóellenesség olyan magatartásmintákat hozott létre, amelyek tovább éltek a modern, szekularizált korban is. Nyersanyagot adott a modern antiszemitizmus vádjainak. A hagyományos világképet a racionalizmus lerombolta, de az érzelmi rétegek, fogalmi struktúrák megmaradtak. A XIX. századi antiszemitizmus fő előfutárai és ideológusai sokszor ortodox keresztények voltak (Stöckler, Rohling). A zsidó vallás lenézése általános szemlélet volt, és a kereszténység még azoknak az írásaiban is magasabbrendűnek tűnt, akik nyíltan elhatárolódtak a keresztény vallástól (Voltaire, Dühring). A zsidókról alkotott kép a kereszténység történelme folyamán egyre inkább ördögi jelleget öltött, és lehetővé tette, hogy a zsidók legyenek minden gonosztett elkövetői, minden rossz okai. A szekularizáció hatására egyes zsidóellenes tételek ugyan átalakultak, a keresztény egyházak mégis nagy hatást gyakoroltak a társadalmakra, mivel

összefonódtak a nemzetállammal, így a korábbi zsidóellenes attitűd tovább élt. A kereszténység az új helyzetben is az egyetlen lehetséges erkölcsi nézet képviselőjeként lépett fel.⁶⁴

Felvilágosodás és emancipáció

A felvilágosodás, a modernizáció és szekularizáció elhozta a lehetőséget a zsidók számára, hogy a társadalom megtúrt rétegéből kikerülve megszerezzék a politikai jogokkal rendelkező polgár státusát. A zsidók egyenlőségének elismeréséhez szükséges volt a hagyományos keresztény zsidókép felszámolása, a keresztény dogmák elvetése.⁶⁵ A nemzetállamok létrejötte indította el azokat a modernizációs folyamatokat, amelyek tetőzése a zsidó polgárok jogegyenlősége lett. Mégis az 1792-ben kiadott, az emancipációról szóló francia rendeletet követő rendeleteket a nemzetállamoknak a zsidósághoz fűződő ellentmondásos viszonya kísérte.⁶⁶

A modern antiszemitizmus a XIX. századi polgári társadalom struktúrái között alakult ki. Az egyházi kötöttségektől megszabaduló polgári társadalom kezdetekor a zsidók helyzetét szükségszerű volt definiálni. A kérdés az volt: lehetséges-e, hogy a zsidók egyenlő jogokkal rendelkezzenek. Az emancipáció, az egyenlőség eszméje a zsidók ügyét is rendezni kívánta Európában. Legtöbbször abban látták a megoldást, ha a zsidók fokozatosan asszimilálódnak, és ennek megfelelően részesülnek az újabb jogokban. Az emancipáció első lépéseit szinte minden állam megtette a XIX. század első felében.

⁶⁴Katz, Jacov (1999) Antiszemitizmus korokon át. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 141-152. o. 142-143. o.

⁶⁵Katz, Jakov. (2001). Az előítélettől a tömeggyilkosságig. Osiris Kiadó. Budapest. 40. o.

⁶⁶ Arendt, Hannah (1992). A totalitarizmus gyökerei. Európa Könyvkiadó. Budapest. 16. o.

Az emancipációs gondolathoz vezető út a racionalista gondolkodással indult Európában. Voltaire a francia felvilágosodás kiemelkedő alakja, akinek elsődleges célja volt az uralkodó egyház elleni küzdelem, valamint a tolerancia, a vallásszabadság diadalra juttatása. Történeti műveiben realista terminológia szerint értékelt a vallásokat, elsősorban a kereszténységet. Voltaire elvetette a vallást s a Bibliát is, amelyben az erkölcstelenség tárházát és a butítás eszközét látta. A judaizmus értékelésekor a biblia idők erkölcsiségét, gondolkodását, a babonáságot, a politikai rendszer felépítettségét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a zsidók alacsonyabbrendű nép. A racionális gondolkodás, bár szabadulni próbált a vallástól, zsidóképében mégis megőrizte a hagyományos negatív szemléletet. Eszerint a zsidó vallásból származik a rossz, ellentétben a keresztény vallással. A szekularizáció ellenére fennmaradt a zsidóknak tulajdonított erkölcstelenség és az elvárás, hogy megváltozásukhoz szükséges a keresztény hit felvétele. A filozófiában Kant és Hegel műveiben is megtalálható volt a zsidó vallás alacsonyrendűségének képe. Kant a judaizmust a kereszténység antitézisének tartotta.⁶⁷

A XIX. század küszöbén felívelő új német nacionalizmus feltétlen hűséget követelt a kereszténység irányában, és a nemzethez tartozás feltételül jelölte meg azt. Az állam és egyház szoros viszonya ebben az időben meggyengült, de a keresztény szimbólumokhoz és hagyományokhoz a kötődés erős volt. A keresztény állam eszméje automatikusan kizárta a zsidókat, ebben a társadalomban nem léteztek, mint zsidók.⁶⁸ A modern nemzetállamok létrejötte maga után vonta a nacionalizmus megjelenését, amelynek eltérő formái alakultak ki. A nacionalizmus dinamizmusában elősegítette az emancipációt, az asszimilációt. Ha konzervativizmussal, autoritarianizmussal kapcsolódott össze, a kirekesztést

⁶⁷Katz, 2001, 56-76., 96-111.o.

⁶⁸Katz, 2001, 101-125. o.

eredményezte, és legsúlyosabb formájában a náci ideológián alapuló rasszizmust.⁶⁹ Magyarországon a nacionalizmus az arisztokráciához tartozott, és a gazdasági modernizációt tűzte ki célul.⁷⁰

Az emancipáció Magyarországon

A XVII. század végéig, a XIX. század elejéig a zsidóság a magyar társadalomban idegen etnikumként volt jelen. A polgári társadalom kialakulása II. József reformjaival kezdődően új helyzetet teremtett a zsidók számára, és a zsidó lakosok száma gyorsan nőtt az országban.⁷¹ II. József 1781-ben kiadott Türelmi rendelete elindította a zsidóságot a polgárosodás útján: nyilvános iskolákat alapítottak, szabad királyi városokba letelephettek, a hébert csak liturgikus nyelként használhatták.⁷² II Lipót uralkodása idején, az 1790 -91-es országgyűlésen alapvető vallási törvényekt hoztak. Eszerint bevett felekezetek lettek a protestánsok, a katolikus egyház urakodó jellege, államvallásként működése azonban megmaradt. Az izraelita felekezett ekkor túrt felekezet volt. A polgárosodással együtt járt a vallási reform is, ami az asszimiláció irányába hatott. Ezt a folyamatot azonban az ortodox nézetű zsidók ellenezték.⁷³

A reformkori liberális magyar politika elve az volt, hogy a jogegyenlőséget kiterjesszék (protestánokra, zsidókra). A zsidóság egyenjogúsításának lehetősége ebben az időben terjedt el. A XIX. században a közvitában három fő irányzat volt a zsidókkal kapcsolatban. Az egyik a feltétel nélküli jogok megadása volt számukra.

⁶⁹Ránki Vera. (1999). Magyarok-zsidók-nacionalizmus. A befogadás és kirekesztés politikája. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 16. o.

⁷⁰Lásd: Sugar, Peter. (1994). Nationalism in Eastern Europe. In: (ed: John Hutchinson, Anthony Smith) Nationalism. Oxford University Press. Oxford. 171-177. o. 174. o.

⁷¹Gyurgyák, János. (2001). A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest. 25. o. és Gonda László (1992) A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Századvég kiadó, Budapest. 41-47. o.

⁷² Gergely Jenő, Kardos József, Rottler Ferenc (1997). Az egyházak Magyarországon. Korona Kiadó. Budapest. 106.o., Gonda, 1992, 42.-43.o.

⁷³ Gergely, (1997) 116-129. o.

A szabadság természet adta jogát a liberális gondolkodók vallották, mint például Eötvös József. A második a zsidók vallási, társadalmi változásának feltételéhez volt kötve. A nemzeti elképzelés képviselői szerint (például Kossuth) Magyarország egységes nemzet, melyben el kell távolítani a rendek és a különböző vallások közti választóvonalakat: a zsidóság beilleszkedése követelménye a társadalmi, politikai reformrendszernek. Konkrétan ez azt jelentette, hogy a zsidó községek politikailag is illeszkedjenek be a liberális rendszerbe. A harmadik nézet teljesen elutasította a zsidók egyenjogúságát, mint nem kívánatos változást (például a katolikus egyház, a konzervatív arisztokrácia egyes képviselői, akiknek céljuk volt a liberális nézetek visszaszorítása).⁷⁴

1848 előtt az emancipáció alatt azt értették, hogy a zsidóknak meg kell kapniuk a nem nemeseket illető összes jogokat. A zsidók ügye önállóan az 1839-1840. évi országgyűlésen merült fel. Az elfogadásra kerülő törvény (1840. évi XXIX. rendelet) nem tartalmazta az eredetileg beterjesztett javaslatokat a türelmi adó eltörléséről, a nem nemesek jogainak kiterjesztéséről a zsidók számára.⁷⁵

Az említett országgyűlés Főrendiházában felszólaló katolikus egyházi személyek erősen tiltakoztak a zsidók egyenjogúsítása ellen. Szerintük a polgárosítás veszélyes a keresztények számára, a zsidók még nem érettek a törvény bevezetésére romlott erkölcsük miatt, ezért fejlődésre van szükségük. Az egyházi képviselők elutasították a zsidók egyenjogúsítását. A felszólalások mutatják az egyház törekvését a modernizáció visszafordítása érdekében.⁷⁶

Az 1843-1844. évi országgyűlésen a városi polgárjog kérdése merült fel. Az alsótábla megszavazta, de a főrendi tábla elutasította azt. 1849 májusában

⁷⁴Nataniel Katzburg (1981) Hungary and the Jews, Policy and Legislation 1920-1943. Bar Ilan University Press. 12. o.

⁷⁵ A XXIX. törvénycikk a letelepedést szabályozta, polgári telkek megvásárlását engedélyezte számukra, kötelezte őket anyakönyvek vezetésére, és szerződéseiket valamelyik élő nyelven kellett kötniük. Gonda, 1992, 75. o., Gyurgyák, 2001, 45-46. o.

⁷⁶Lásd 1. Függelék.

Szegeden a Szemere kormány indítványára az országgyűlés elfogadta a zsidóemancipációról szóló törvényt, bár ezért súlyos kompromisszumokat kellett tenni. Az izraelita vallásúak minden politikai és polgári jogot megkaptak, ami a többi más hitű állampolgárt illette. A jogokért cserébe nyelvi és kulturális asszimiláció volt a feltétel.⁷⁷ 1849-ben az emancipációs törvényt az osztrákok eltörölték, és az 1850-ig tartó időszakban a magyar zsidóság a már elért jogait fokozatosan elveszítette. Ráadásul a szabadságharcban történt zsidó részvétel miatt hadisarcot vetettek ki rájuk. A forradalom leverését a katolikus egyház támogatta. A protestáns egyházak viszont forradalmi szerepük miatt súlyos megtorlásban részesültek.⁷⁸ A kiegyezést megelőző évtizedben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a zsidóság helyzetét rendezni kell. Az 1867-ben az országgyűlés elfogadta „Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai tekintetben” címet viselő törvénytervezetet.⁷⁹ Ez a törvény egyenjogúsította a magyarországi zsidóságot, biztosítva a polgári szabadságot. Az egyházi képviselők egyöntetűen az emancipációs törvény ellen szavaztak. A kiegyezés után a liberális politika egyik célja a katolikus egyház uralmi helyzetének felszámolása volt. A magyar liberális politikai elit képviselői az asszimilálódó zsidóságban szövetségest láttak. A katolikus egyház és az állam viszonya kiéleződött. Antiklerikális mozgalmak jelentek meg a társadalomban. A dualizmus kori kormányok a teljes vallásszabadságot támogatták. Az eddig kevés politikai szerephez jutó protestáns egyházak vezetői bekerültek a politikai életbe, és a világi hatalom részesei lettek (Tiszák, Degenfeldek, Darányik).⁸⁰

A következő ötven év az asszimiláció ideje. A zsidóság jelentős szerepet játszott a magyar gazdaság fellendülésében, az Ausztriától való függetlenedésben

⁷⁷Gonda, 1992, 70-73. o. 88-89. o.

⁷⁸Gergely, (197). 132-138.o.

⁷⁹A XVII. törvénycikket 1867-ben fogadták el. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottak nyilvánítottak. 1865. évi országgyűlés.

⁸⁰Gergely, (1997). 148-161.o.

és a modernizációban. Erdélyben, a Felvidéken a zsidók a magyarosító politika támaszai voltak, akik hűségesen szavaztak a mindekori kormánypartokra⁸¹. A zsidó vallás kérdése azonban még megoldatlan maradt és lassan került az országgyűlés elé, a katolikus egyház ellenállása miatt. Az egyik legégetőbb kérdés a keresztény-izraelita vegyes házasság ügye volt. Az erről szóló törvénytervezet 1881-ben került az országgyűlés elé.⁸² A katolikus egyház egységesen ellene szavazott, végül a képviselőház elállt a javaslattól. Az izraelita vallás recepciójáról szóló törvénytervezetet.⁸³ 1894-ben terjesztették a képviselőház elé, ami el is fogadta. A főrendiház a javaslatot kétszer is elutasította. Végül a házelnök igen szavazata döntötte el a kérdést. Az emancipációs törvény és a recepció törvény megadta a zsidóságnak a teljes egyenjogúságot, de gazdasági, kulturális, társadalmi válaszfalak nem tűntek el teljesen.⁸⁴

A zsidókról alkotott kép a XIX. századi magyar társadalomban

Közép-Kelet Európában a XIX. század első felében felébredt a nemzetek identitástudata, és vezetőik etnikai, regionális, vallási hagyományon alapuló nemzetkarakterológiát alkottak. A magyar nemzettudatot a konzervatív nemesi vezető rétegek határozták meg. A polgárosodás és liberalizmus hatására szelídült a zsidókról alkotott negatív kép, és megjelent a szorgos, élelmes, hasznos elmagyarosodó zsidó, de alapjában véve a zsidó jellemképet az előítéletre jellemző ellentmondásos tartalom határozta meg. A magyar vezető rétegek tudatában a zsidó a nyelvi magyarosodás ellenére sem vált teljes értékű hazafivá és egyrészt magába zárkózó, konzervatív, kíméletlen, vad nép volt, amely lenézi a

⁸¹ Karsai, László (2001). Holokauszt. Pannonica Kiadó. Budapest. 201.o.

⁸²1881. évi országgyűlés A keresztény és izraelita között, valamint az országon kívül kötött polgári házasságról. A főrendek elutasították a javaslatot.

⁸³1892. évi országgyűlés. az izraelita vallásról. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik. In: Gonda, 1992, 271. o.

⁸⁴Katzburg, 1981, 16-18. o., Gyurgyák, 2001, 68-75. o.

keresztényeket, másrészt simulékony, az újításra fogékony, alázatos, gyáva nép. Ez a kép a bevándorlók-asszimiláltak mentén változott. A gettóbeli zsidóhoz babonás képek fűződtek: titokzatos, idegen, különös szokásai vannak, ő a misztikus bolygó zsidó. Nem végez kétkézi munkát, üzletel, csal, kettős etika vezérli, rituális gyilkosságra is hajlamos. Az asszimilált zsidó minden, a társadalomban jelentkező hibát megtestesített: önző, spekuláns, materialista, haszonleső, ravasz, kapzsi, a kapitalista világfelfogás képviselője. A magyar jellem képe szemben áll a zsidó képével, amely tőle teljes mértékben idegen. A saját csoport és a másik csoport ellentéte feszül ezekben a képekben. A magyar jellem és önkép a másokról alkotott negatív sztereotípiák és előítéletek fényében idealizálódott.⁸⁵

Az antiszemitizmus fellángolása

Az ezernyolcszázhetvenes években a zsidókérdés antiliberalizmussal és emancipációellenességgel társult. A zsidóság asszimilációja hatalomátvételi törekvésként jelent meg, ami ellen védekezni kellett. A zsidókérdés eme aspektusa évtizedeken át a parlamenti viták tárgya lett. Az asszimilálódott zsidó képe átalakult a veszélyessé vált, a társadalmat belülről bomlasztó zsidóvá. Ez a fajta antiszemita nézet világnézeti jegyeket vett fel: nemcsak a zsidók kirekesztését, egyenjogúságának felszámolását kívánta, hanem a zsidókérdés megoldásával a gazdasági, társadalmi és politikai problémákra is lehetséges választ adott. A "jó" megvalósulását a "rossz" megsemmisítésével lehet elérni. A hetvenes években a konzervatív, klerikális antiszemitizmus mögött liberalizmusellenesség állt. Az

⁸⁵Hanák Péter (1988). A másokról alkotott kép. In: A kert és a műhely. Gondolat. Budapest. 81-111. o. 96-111. o.

antiszemitizmus nemcsak a politikai küzdelem eszköze, hanem annak tartalma és célja is lett.⁸⁶

Franciaországban a XIX. század második felét a klerikálisok és liberálisok harca jellemezte. A katolikusok ellenezték legerősebben a zsidóintegrációt, és a szabadkőműveseket azonosították a zsidókkal, akiket különféle társadalmi bajok okozóinak tekintettek. A szabadkőművesek a katolikusok fő ellenségei közé tartoztak. Meg kell említeni még Ernest Renan történészt, aki összekapcsolta a faji gondolatot zsidóellenességgel, s ilyen módon hozzájárult a modern antiszemitizmus megszületéséhez. Renan egy 1848-as munkájában a régi keresztény vádakat kulturális és faji hajlammal helyettesítette, és feltételezte az árja faj felsőbbrendűségét a sémi faj (zsidók is részei voltak) fölött. Renan alapvető ellentétet feltételezett az árja és a sémi faj között. Szerinte az árja faj korlátlan tehetséggel bír, míg a másoknak nincsenek pozitív tulajdonságai. A faj fogalma Renan elméletében azonban nem jelentett biológiai determinizmust.⁸⁷ Ő a civilizációt tartotta olyan hatalmas erőnek, amely megsemmisíti a faji különbségeket.⁸⁸ A faj kifejezést a XVII. századtól kezdve azokra az emberi fajtákra használták, amelyeket a világ újonnan felfedezett részein fedeztek fel. A XIX. századtól a történelem magyarázatban használták, például a középkori társadalomban a különböző réteghez tartozókat fajoknak nevezték, mint arisztokraták faja, őslakosok faja. A francia nemesség a polgárság elleni küzdelemben fajént határozta meg önmagát, egy nemzetközi kaszthoz tartozónak, a germán felsőbbrendűségre hivatkozva. A franciák tehát előbb használták ki germán felsőbbrendűséget, mint a németek vagy az angolok.⁸⁹ Ebben az időben a faj kifejezést a nyelvészetben is használták. Az európai közös nyelvi gyökerek

⁸⁶Rürup, Reinhardt (1999) A zsidókérdés a polgári társadalomban és a modern antiszemitizmus keletkezése. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 152-174. o. 152-168.p.

⁸⁷Katz, 2001, 184-198. o.

⁸⁸Arendt, 1992, 209.o.

⁸⁹Katz, 2001, 192-193 .o., Arendt, 1992, 196-199.o.

felfedezése után a nyelvészek elmélete szerint a közös indoeurópai nyelvet beszélők külön fajhoz tartoztak.⁹⁰

Németországban a liberálisok átvették a zsidó vallásról szóló negatív keresztény nézetet. A liberalizmus elcsöndesedett antiszemitizmusa után a propaganda ismét újult erővel lángolt fel Németországban. A bismarcki gazdaság csődje miatt sokan a liberális politika ellen fordultak, amelyet a konzervatív katolikusok zsidó találmányként tüntették fel. Wilhelm Marr antiszemita röpirata 1879-ben bestseller lett. Az írás fő üzenete megerősítette a vádat: a zsidók minden társadalmi baj okai. Az antiszemitizmus társadalomfilozófiává, vallássá alakult át. A mozgalom, amelynek a célja az önvédelem volt, összefogta a különböző nézetűeket a közös motiváció erejével: az antiszemitizmussal.⁹¹

A magyarországi antiszemita mozgalom az 1870-es években erősödött fel. Hazai képviselői leginkább a birtokukat veszített, elszegényedő dzsentrik közül kerültek ki. A mozgalom radikális szárnyát Istóczy Győző vezette, aki a parlamentbe is bekerült Országos Antiszemita Pártot alapította. Kapcsolatai voltak német antiszemita agitátorokkal, levelezett Marr-ral.⁹² Istóczy antiszemita szervezkedéseit katolikus papok is támogatták: antiszemita lapjában, a 12 Röpiratban papok, lelkészek publikáltak. Az Antiszemita Párt jelöltjeit a vidéki papság erősen támogatta, befolyásolva ezzel a választók nagy részét. Istóczy számára ez a támogatás kedvező volt, a párt az 1884-es választásokon 17 mandátumot szerzett.⁹³

Baloldali antiszemitizmus

⁹⁰Katz, 2001, 193.o.

⁹¹Katz, 2001, 215-246. o., 341-369. o.

⁹²Gonda, 151-154.p.

⁹³Kubinszky Judit (1976). A politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875-90. Kossuth Kiadó. Budapest. 60. o., 83. o., 187-197. o.

A XIX. századi radikális gondolkodók, mint Marx, a kaptalistát, a burzsoá önzését a zsidók lényegi jellemvonásaként mutatta be (az antikapalista zsidóellenes is lett). Marx ítéletét csak bonyolította, hogy rabbi család leszármazottja volt. Szemében burzsuá társadalmat a zsidók reprezentálták. Lényegi jellemvonásuk az önzés, munkájuk a megvetésre méltó kereskedés a burzsoá társadalom velejárója. A vallás szerinte lealjasodott és lealacsonyodott az öncsalás szintjére. Marx nézetét a zsidó vallás példájával illusztrálta.⁹⁴ Fiatalkori tanulmányában „Zsidókérdésről-1844” a problémára a megoldást a kapitalizmus eltörlésében találta, és abban, hogy a zsidó vallásnak mint megkülönböztetett társadalmi egységnek meg kell szűnnie. Az őt követő szocialisták (Lasalle, Bauer) a zsidóság asszimilációját hirdették.⁹⁵

A keresztény állam képe és a konzervatív-klerikálisok előretörése

A keresztény állam koncepciója⁹⁶ 1842-44 között tűnik fel olyan németországi röpiratokban, amelyek a zsidók helyzetével foglalkoztak. A kereszténység ezekben az állásfoglalásokban a többség vallását jelentette, és az állam a kereszténység karaktervonásait hordozta. A keresztény állam természetéből adódóan kizárta a zsidókat. A keresztény totalitású államban más vallású nem élhet, az államnak, a kormányzás eszközeinek, a fegyveres erőknek, az intézményeknek kereszténynek kell lenniük. Az állam a legitimitását a keresztény vallástól kapta.⁹⁷ A keresztény állam konzervatív elképzelésének két alappillére volt: a nagy Poroszország elképzelés és az új birodalom elképzelés a hegeliánus

⁹⁴ Katz, 2001, 241-247.o.

⁹⁵ Karády Viktor (2000). A zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat. Új Mandátum. Budapest. 357.o.

⁹⁶A keresztény uralom, birodalom és társadalom, amely az egyház befolyási területe, természetesen már korábban is létező elképzelések voltak. A keresztény állam fogalma a felvilágosodás, a szekularizáció miatt módosult.

⁹⁷Katz, 2001, 275-281. o.

koncepció alapján. A keresztény állam ideáját a zsidó vezetők nem hivatalos antiszemitizmusnak tartották.⁹⁸

A XIX. században a szekularizáció miatt az egyház elvesztette addigi vezető szerepét, és az állam és egyház harca felerősödött. Az egyház ellenezte a modernizációt, ennek érdekében erősödött a politikai aktivitása.⁹⁹ Politikai céljai között volt az emancipáció eltörlése, és a zsidó vallás megreformálását sem nézte jó szemmel. Az 1880-as évek végéig Németországban a katolikus egyház vezetői szerint az emancipáció nemkívánatos folyamat volt. Rámutattak a zsidók talmudi hagyományának keresztényellenes veszélyeire, figyelmeztettek a zsidók politikai, gazdasági hatalmára és erkölcsi tévelygésükre. Azt állították, ha a zsidók egyenlő jogokat kapnának, veszélybe kerülne a nemzeti állam és a keresztény kultúra. Szerintük a zsidók és a keresztények kapcsolata társadalmi, politikai és gazdasági szinten teljesen erkölcstelen. A katolikus vezetők azt tartották, hogy az egyház harca a zsidók ellen kizárólag önvédelem. A zsidókat elítélték jellemük miatt, és féltették tőlük a hatalmukat. A keresztényeknek kötelességük és felelőségük, hogy megsemmisítsék a zsidó karakter természetét, mondták. Álláspontjuk alátámasztására idézték az egyház korai zsinatainak törvényeit (például 306, Elvira), ami a zsidók és keresztények közti házasság és minden egyéb kapcsolat tartását tiltja, vagy ami tiltja a köztisztviselői állások betöltését. A katolikusok elképzelésüket a nagy Németországról, a zsidóellenes attitűdöt alapul véve tudták közös nevezőre hozni a protestánsokkal. A zsidók nemzeti lojalitását a XIX. század végére erősen megkérdőjelezték, csakúgy mint kereszténnyé válásukat. A konzervatív protestantizmus képviselőinek nézete ezen a ponton megegyezett a faji antiszemitákkal.¹⁰⁰

⁹⁸Tal, Uriel. (1969,1975). Christians and Jews in Germany. Religion, Politics, and Ideology in the second Reich, 1870-1914. Cornell University Press, London. 121-122. o.

⁹⁹Enyedi Zsolt. (1998). Politika a kereszt jegyében. Osiris Kiadó. Budapest. 82. o.

¹⁰⁰Tal, 1969, 89-159. o.

A magyar katolicizmus számára az állam-egyház összefonódása, a társadalomban az uralkodó rétegek pártolása, a nagybirtokrendszer fenntartása, a politikai konzervativizmus támogatása lényeges iránymutató volt. A liberalizmust, a szabadgondolkodást, a szabadkőművességet támadták.¹⁰¹

A katolikus egyház még a kiegyezés idején is jelentős szerepet töltött be az állam életében. Ez a szerep azonban egyre csökkenni látszott. A polgári házasságról szóló törvény pedig már a katolikus egyház privilegizált pozíciója ellen irányult. A szekularizáció fontos lépése erős tiltakozást váltott ki a katolikusokból. A politikai katolicizmus erre a folyamatra volt válasz.¹⁰²

A parlamenti beszédek tanúságai alapján a képviselők a katolikus vallás hatalmának védelmében emeltek szót. Szerintük a polgári házasság erkölcsi vész a keresztény társadalom számára. A keresztény társadalomba a zsidók nem tartoznak bele, csak abban az esetben, ha maguk is kereszténnyé lesznek. (A keresztény állam elképzelés hasonló feltételeket határozott meg.) A képviselők azt akarták igazolni, hogy az állam függ az egyháztól, egyben támogatnia kell azt.¹⁰³

A politikai katolicizmus a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben jelent meg. Elindítója gróf Zichy Nándor volt. A mozgalom kezdeti célja a katolikus nép öntudatának felébresztése, konferenciák és népgyűlések szervezése, végül a Katolikus Néppárt megalakítása (1895). A Néppárt elsődleges szándéka a magyar társadalom keresztény jellegének megőrzése, a liberalizmus terjedésének megakadályozása, a nép gazdasági érdekeinek felkarolása volt.¹⁰⁴ A katolikus Néppárt az antiszemitizmus mérsékeltebb irányzatát képviselte. Egy tipikus klerikális-konzervatív párt volt, amelyet a katolikus egyház, a Habsburg-párti arisztokrácia és a földbirtokosok támogattak. A párt célja a destruktív ideák, a

¹⁰¹Gergely Jenő. (1977). A keresztény szocializmus Magyarországon. 1903-1923. Akadémiai Kiadó. Budapest. 9-21. o.

¹⁰²Moody, Joseph N. (ed). (1953). Church and Society. Catholic social and political thoughts and movements. 1789-1950. Arts Inc. New York. 668-670. o.

¹⁰³Lásd 1. Függelék.

¹⁰⁴Gyurgyák, 2001, 292-293. o.

liberalizmus, a zsidó szocializmus visszaszorítása volt.¹⁰⁵ A Néppárt 1896-ban alapított lapja, az Alkotmány volt az első tekintélyes antiszemita lap. A lapot militáns katolicizmus jellemezte, erős antiszemitizmussal keveredve.¹⁰⁶ A keresztény egyházak következetesen szembeálltak a kormány reformpolitikájával és a zsidókkal kapcsolatos liberális intézkedéseikkel.¹⁰⁷ A század végén az egyházak ugyan elhatárolódtak a faji antiszemitizmustól, de a mindennapi életben a konzervatív vallásos pártok együttműködtek az antiszemita pártokkal és szervezetekkel. Ezzel előkészítették a társadalmat, hogy az antiszemitizmust úgy fogadja, mint társadalmi és politikai mozgalmat.¹⁰⁸

Az első világháború előtt a kormányzó politikai rendszer az antiszemitizmust úgy próbálta megfékezni, hogy szabad folyást engedett a magyar sovinizmus erőinek. Tisza István miniszterelnök antiszemita lapokat tiltott be, az erősödő antiszemita mozgalmak mégis a zsidókban találták meg a növekvő társadalmi és politikai problémák bűnbakjait.¹⁰⁹

¹⁰⁵Katzburg, 1981, 21. o.

¹⁰⁶Braham, Randolph L., (1997). A népiertás politikája. A Holocaust Magyarországon. Belvárosi Könyvkiadó. Budapest. 2. kötet. 1123. o.

¹⁰⁷Braham, Randolph L., (2000). Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt. In: Múlt és Jövő. Zsidó Kulturális Folyóirat. 3-4. szám. 43-61. o. 43. o.

¹⁰⁸Tal, 1969, 241-327. o.

¹⁰⁹Braham, 1997, 7. o.

A keresztény társadalom és a faji antiszemitizmus

A német antiszemita agitátorok törekedtek arra, hogy kibékítsék a keresztény beállítottságot a fajilag orientált antiszemitizmussal. A XIX. század végén Theodor Fritsch¹¹⁰ volt az első, aki Jézust árja fajúnak tartotta. Ez az újraértelmezett kereszténység népszerűvé vált, és előkészítette a talajt a faji szemlélethez. Chamberlain 1900-ban megjelent, a kor legnevesebb antiszemita értekezésének tartott "A tizenkilencedik század alapjai" című munkája¹¹¹ is erre az elvre épített. A judaizmus romlottságát szembeállította a kereszténység dicsőítésével és mindehhez hihetetlen mennyiségű történelmi és antropológiai adatot hordott össze. Munkájával a kereszténység faji értelmezését nyújtotta, és így elfogadhatóvá tette a keresztény népesség számára a faji alapú diszkriminációt.¹¹²

A Cion bölcseinek jegyzőkönyvében¹¹³ a modern, politikai antiszemitizmus nyilvánvalóan keveredik a vallásos antiszemitizmussal. A hamisítvány, amely a XIX. század végén terjedt el, és állítólag az 1897-es bázeli cionista kongresszusról tudósít, a kereszténység ellen irányuló világszervezkedéssel vádolja a zsidóságot. Az összeesküvést az iromány szerint Cion bölcsei irányítják. A koholmány a faji antiszemitizmus alapjává vált, és később az anticionista iszlám mozgalmak is innen vették "információikat". A mű jelen értékezés szempontjából annyiban érdekes, hogy az hogyan használja a keresztény előítéleteket és keveri össze a politikai, gazdasági vádakkal. Az amillennista teológia néhány elemét fel lehet ismerni a műben. Ilyen a zsidók Isten és az egyház ellenségei, a krisztusgyilkosok kategória. Néhány példa a jegyzőkönyvből:

¹¹⁰ Fritsch az antiszemita mozgalom azon irányzatát képviselte, mely a propaganda hatásában hitt. Alapvető célja és módszere az volt, hogy lejárássa a zsidó jellemet és gondolkodást. In: Katz, 2001, 429-435. o

¹¹¹ Chamberlain műve széles körű és tartós hatást gyakorolt, az első világháború végéig százezer példányt adtak el. In: Katz, 2001, 429-435. o

¹¹² Katz, 2001, 429-435. o.

¹¹³ Cion bölcseinek jegyzőkönyve. (1999). Flex Kiadó. Budapest.

A zsidók erkölcstelenségre vezetik a gójokat. Jelszavuk az erőszak és megtevesztés. Céljuk, hogy aláaknázzanak minden hitet, kiszakítsák a gójok lelkiéletéből az istenség fogalmát és szellemét. Hatalomra törekcszenek minden nép felett. Régtől fogva azon vannak, hogy lerontsák a gój papság tekintélyét, a pápaság hatalmát végleg el akarják söpörni. A zsidók királya lesz a világ igazi pápája, egy nemzetközi egyház pátriárkája (a hamis próféta). Fegyvereik a határtalan becsvágy, égő kapzsiság, irgalmatlan bosszú, gyűlölet, rosszindulat.¹¹⁴

A keresztény egyházak amillennista teológiai nézete szerint a zsidók az Antikrisztusra várnak. Ez a tétel a jegyzőkönyvben így hangzik: közölök (zsidók) kerül ki a világuralkodó, aki békét és nyugalmat hoz el.¹¹⁵

Az első világháború és a forradalmak hatása Magyarországon

Az első világháború hatására elmélyült a válság Magyarországon. A rövid életű polgári demokratikus átalakulás kudarcos vége után a zsidókérdés ismét felszínre került, a zsidókat vádolták a különféle társadalmi és gazdasági bajokért. A krízist a proletárdiktatúra erősítette fel. A Forradalmi Kormányzótanácsban zsidó származású, nem vallásos politikusok vezető szerepet töltöttek be és ez "okot" adott arra, hogy a diktatúráért a zsidóság egészét tegyék felelőssé. A propaganda elterjesztésében az ellenforradalmi-klerikális-nacionalista erők játszották a fő szerepet. A proletárdiktatúra idején számos egyházakat sújtó rendelkezés született. A vallást magányügynek tekintették, az egyházi iskolákat államosították. Ezek az intézkedések erősen sértették a legnagyobb befolyással bíró katolikus egyház érdekeit.¹¹⁶ A kommunista diktatúrát megtorló fehér terror ideje alatt számtalan pogrom történt a zsidók ellen. Ekkor Horthy Miklós volt a kormányzó. 1919 után

¹¹⁴Cion bölcseinek jegyzőkönyve, 16-67. o.

¹¹⁵Cion bölcseinek jegyzőkönyve, 42. o.

¹¹⁶Gergely, 1997, 171.o.

a proletárdiktatúra megbukása után ismét katolikus reneszánszról beszélhetünk. Az egyházak szerepvállalása nő. Szokásjog alapján a vallás és közoktatási miniszter csak katolikus lehetett. A főkegyúri jogot, az egyházi kinevezéseket a kormányzó gyakorolta.¹¹⁷ A két világháború között a katolikus egyház társadalmi szerepe, gazdasági pozíciói, államhatalmi részesedése jelentős volt. A katolikus püspökök jelenléte a parlamentben – a felsőházban – nem volt formális. Évente kétszer tartott püspöki konferenciájukon előzetesen kézhez kapták a kormány törvényjavaslatait (a zsidótörvényt is !). Az egyházi szerepvállalás leginkább az oktatásban volt nyilvánvaló: az elemi iskolák, a középiskolák, a tanítóképzők abszolút többségben egyházi iskolák voltak.¹¹⁸ A képviselőházban a választott papképviselők formálisan pártjukat képviselték, de aligha lehetett elvonatkoztatni egyházi jogállásuktól. Ha ugyanis egyházi és politikai érdek ütközött, akkor a papképviselőknak az utóbbit kellett választaniuk. A főpakok ragsorában a hercegprímást a megyés érsekek (kalocsai, egri, címzetes), a megyéspüspökök követték. Ezután rangban a pannonhalmi főapát, a premontrei prépost, a zirci apát, a piarista rendfőnök, a székesfőkáptalanok nagyprépostjai következtek. A közéletben a katolikus egyházfő, a hercegprímás előkelő helyet foglalt el: a kormányzó, a királyhercegek után következett, őt követte a pápai nuncius, majd a miniszterelnök.¹¹⁹

A húszas években szélsőjobb legprominensebb képviselője az Ébredő Magyarok Egyesülete volt. A hivatalos politika szerint keresztény uralom volt az országban. A fehér terror egyik vezetője, Prónay Pál küldetését a keresztény népek jogos önvédelmében látta, és “büntetőexpedíciókat” szervezett a bolsevizmussal és a zsidósággal való leszámolásra. Az antiszemitizmusban felerősödött a faji jelleg, ami korábban nem volt jellemző. A faji ideológia elterjedése azt az előítéletet erősítette, hogy a zsidók asszimilációja veszélyessé vált a magyar társadalom

¹¹⁷ Gergely, 1997, 172.o.

¹¹⁸ Gergely, 1997, 174-176.o.

¹¹⁹ Gergely Jenő (1999). A katolikus egyház története Magyarországon 1919-45-ig. Pannonica Kiadó. Budapest. 98-99.o.

számára, mivel a keresztény középosztályt kiszorította a vezető funkciókból. A középosztály frusztrációja politikai hangot keresett és ezt a jobboldal politikai nézetei között találta meg. Az antiszemita hullámnak más jelei is voltak. A tisztikarból eltávolították a zsidó származású tiszteket, az egyetemeken zsidóverésekre került sor, és az Ébredő Magyarok Egyesülete szélsőséges jobboldali szervezet zsidóüldözéseket szervezett.¹²⁰

A zsidó befolyás teljes kiszorítása nemzeti politikává nőtte ki magát, és 1938-ban hivatalos kormánypolitika lett. A kommunizmusért és a régi rendszer bukásáért a zsidó intellektuálisokat tették felelőssé. A káosz utáni konszolidáció már a Teleki-kormány alatt megkezdődött, és igazán Bethlen István nevéhez fűződik. Ebben az időszakban hozták meg a numerus clausus néven ismert törvényt¹²¹ is. A kormányzó párt (KNEP) Prohászka Ottokár elnökletével újratárgyalta a törvényjavaslatot, és Bernolák Nándor követelte a nemzetiségi, faji és vallási arányszámok szabályozását. A törvény elfogadásával a konzervatív klerikálisok megtiltották a zsidóknak az egyetemre való bekerülését. Ez azt jelentette, hogy az országban lévő számarányuknak megfelelő százalékot vehettek csak fel az egyetemre. Nyilvánvalóan polgári jogegyenlőséget sértő törvényt szavaztak meg a képviselők, és zsidókat ekkor már faji és nemzeti kategóriaként tartották számon. A numerus clausus törvényt 1929-ben módosították, és a zsidókat, legalábbis részlegesen megint egyenjogú honfitársaknak tekintették.¹²²

A politikai katolicizmus antiszemitizmusa

A közép-európai katolikus szervezkedés sajátossága volt, hogy az antiszemitizmust beépítették eszmerendszerükbe. Legkristályosabban a keresztényszocializmus megerősödése hozta ezt a jelleget. A

¹²⁰Katzburg, 1981, 23. o., 41. o., Gonda, 1992, 183-198. o.

¹²¹1920. évi Nemzetgyűlés. XXV. Törvénycikk. A tudományegyetemekre, műegyetmerekre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: Gonda, 1992, 271-272. o.

¹²²Katzburg, 1981, 50-76. o. és Braham, 1997, I. Kötet., 27-4. o.

keresztényszocializmus zsidókkal kapcsolatos nézeteit Prohászka Ottokár székesfehérvári katolikus püspök és Bangha Béla jezsuita szerzetes nézetei határozták meg. Prohászka szerint a zsidóság, akiktől meg kell védeni az országot szemben áll a keresztény Magyarország eszményével. A zsidók ugyanis a keresztény népet ellenségüknek tekintik. Nézete szerint a keresztény erkölcsöt nem szabad a zsidó erkölcsre, a kapitalista, üzleti uzsoraerkölcsre cserélni. A zsidóasszimiláció nem lett sikeres, sőt, az országot meg kell védeni az elzsidósodástól. Ez a nemzetvédelem vagy hungarizmus nem jelent antiszemitizmust, hanem nemzeti önvédelmet, ami mindenki joga - állította Prohászka.¹²³

Bangha nézetei elvi síkon nem sokban különböztek Prohászkaétól. Lényeges különbség volt viszont, hogy Bangha büszkén vállalta, hogy antiszemita. Antiszemitizmusát elvi vagy erkölcsi antiszemitizmusként definiálta, amelynek célja a magyar társadalom és kultúra keresztény jellegének megőrzése. Szerinte a zsidóság destruktív részében ellenségesség él a kereszténységgel szemben, és ezért harcot indított a szabadkőművesek, liberálisok ellen. Nevéhez fűződik a keresztény sajtó (például a Magyar Kultúra) megszervezése.¹²⁴

1918 után a keresztényszocializmus a fasizmusra jellemző ideológiai elemeket vett fel. Következétesen szembefordult a kommunizmussal, de a polgári demokráciával is. Az antiszemitizmus és a nacionalizmus meghatározta az eszmerendszerét. A mozgalomban felerősödtek a szélsőjobboldali erők. A katolikus egyházi hierarchia közvetlen szerepet vállalt a keresztény-nemzeti kurzusban. Az egyház vallás erkölcsi felfogása ebbe a rendszerbe integrálódott. A keresztény-nemzeti eszme a középrétegek nézetévé vált.¹²⁵

¹²³Moody, 1953, 674-683. o.

¹²⁴Moody, 1953, 679. o.

¹²⁵Gergely, 1977, 254-267.o.

Az ellenforradalom kezdeteinél kereszténynek aposztrofálta magát, és az ellenforradalmi rezsim legitimációt az egyháztól kapott. Horthy kormányzása alatt az egyház széleskörű szabadságot élvezett.¹²⁶

A nacionalizmus fejlődése a tekintélyelvű konzervativizmussal, a kereszténységgel fuzionálva populista formában jelent meg. A kereszténység mint a felsőbbrendű vallás kapott helyet ebben az elméletben. Az első világháború után a nacionalizmust a keresztény középosztály tette magáévá, és egy kirekesztő, bürokratikus rendszert támogatott. A Horthy-időszak nacionalizmusa vallási természetű volt, a magyar identitást vallási alapon határozták meg, aki magyar, az keresztény, és ezzel a zsidókat automatikusan kizárták. A konzervatív nacionalizmus a liberalizmus ellen küzdött, tehát a zsidók ellen, és legfőbb célja a katolikus tradíció fenntartása volt. A radikális antiliberalizmus alkalmazta a fajelméletet, és a nemzetet organikus nemzetként definiálta, nem állampolgári alapon. Az igazi magyar szemben áll az ellenségével, a zsidóval, aki minden jó elrontója és a nemzet ellensége. A kereszténység-antiszemitizmus-nacionalizmus összekapcsolódása zsidókra és keresztény magyarokra osztotta az országot, és felélesztette az ősi vallási előítéleteket. A radikális jobboldal markánsan képviselte a keresztény-nemzeti eszmét, és a zsidókérdés megoldását központi témájának tartotta.¹²⁷

A keresztény egyházak zsidóellenes politikája megegyezett a radikális jobboldal politikájával. Alapvetően antiszemitizmus, revizionizmus, sovíniszta nacionalizmus és agresszív kommunizmusellenesség jellemezte nézeteiket. Magyarország összeomlásáért a zsidókat és világméretű összeesküvésüket hibáztatták (Zdravetz István tábori püspök). A parlamentben is hasonló nézetek fogalmazódtak meg.¹²⁸

¹²⁶Moody, 1953, 683. o.

¹²⁷Ránki, 1999, 20-90. o.

¹²⁸Braham, 2000, 44. o.

Az egyház fokozott politikai szerepvállalása és jobboldali, kirekesztő nacionalizmusa a numerus clausus törvény vitájában is megnyilvánult. A korábbi évekhez képest erősebb kifejezéseket használnak a zsidók ellen, a keresztény nemzet ideája a kiindulási pontjuk. Céljuk, hogy a keresztény-nemzeti eszme domináns legyen az országban, a keresztények foglalják el a vezető gazdasági, közigazgatási pozíciókat, keresztény intézményeket állítsanak fel, így biztosítva a keresztény hegemoniát. A szabadkőműveseket, a liberálisokat, a kommunistákat, tehát a zsidókat vissza kell szorítani törvényes úton, mert az ország tönkretevői, hatalomra törnek, élőködnek a magyar nemzet testén. Egyes vélemények a faji álláspontot képviselik, miszerint a zsidó jellem nem tűnik el a keresztiséggel sem. A zsidók törvényekkel történő visszaszorítása a keresztény nemzet önvédelméből fakad.¹²⁹

A náci ideológia térhódítása

A faji antiszemitizmus vezetői közül sokan valláskritikus filozófiát vallottak. A vallást a szegények és gyengék mozgalmának tartották. A vallásellenességük elsősorban az egyházi intézményrendszer ellen irányult, a katolikus és protestáns pártok ellen.¹³⁰

A faji elmélet alapját a XIX. századi “tudományos rasszizmus” adta, ami szerint egyes fajoknak alacsonyabb rendű természete van, másoknak viszont magasabb rendű (Gobineau).¹³¹ Ebben a képben a német árja faj volt a kiválasztott, a zsidók pedig az alacsonyabbrendű, elpusztítandó faj. Az elmélet szerint az árja uralkodó fajnak joga van az uralkodáshoz, a zsidó világ-összeesküvés

¹²⁹Lásd 1. Függelék.

¹³⁰Tal, 1969, 225-227. o.

¹³¹Gobineau Esszé az emberi fajok egyenlőtlenségéről műve, melyet 1853-ban publikált.

eltiprásához.¹³² Hitler abszolút antagonizmust tételezett fel az árjak és sémiták között. A kereszténység közvetlen bírálatát mindig kerülte, hogy minél szélesebb réteget nyerjen meg a céljainak. A tömeg tetszését leginkább az antiszemitizmus hangoztatása vonzotta, és Hitler ezt használta ki: bármit képviselt is ellenfele, azt a zsidók találmányának bélyegezte, és a zsidókat mindenben bűnösnek nyilvánította. A náci politikai, gazdasági érvek mellett a zsidók démonikus, idegen lények, akik faji romlással fenyegetik az árja fajt. A fajelmélet mindent megmagyarázó világnézetté alakult (Weltanschauung). A zsidóellenes tanítás kétségbevonhatatlan tény lett. A radikális antiszemitizmus nézetének képviselői tagadták a zsidók létezéshez való jogát, és a kormányzati politika megszerzése után meg is valósították elképzelésüket.¹³³

Hilberg a kereszténység történetében meghozott zsidóellenes törvényeket összehasonlította a náci periódus törvényeivel, amely vizsgálatnak célja nem a faji és vallási törvények összemosása, hanem a zsidóprobléma hasonló megoldási módozatainak vizsgálata. A zsidóellenes intézkedések történetének lényegét így határozta meg:

- a keresztények zsidóellenes intézkedései szerint: nincs jogotok élni közöttünk, mint zsidók;
- a világi hatalmak zsidóellenes intézkedései szerint: nincs jogotok élni közöttünk;
- a nácik zsidóellenes intézkedései szerint: nincs jogotok élni.

Hilberg szerint a náci bürokrácia zsidóellenes intézkedéseire a keresztény államok törvényei precedenst teremtettek.¹³⁴

¹³²Fein, Helen (1999) Az antiszemitizmus eredetének és fejlődésének magyarázata. In: Kovács András (szerk.) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 117-127. o. 124-125. o.

¹³³Berger, David (1999) Antiszemitizmus: áttekintés. In: Kovács András (szerk.) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 89-95. o. 94-95. o. és Katz, 2001, 435-445. o.

¹³⁴Hilberg, R., (1961). Destruction of the European Jewry, London. 4-8. o.

Kánon törvények, rendeletek

Náci rendeletek

Keresztények és zsidók közti házasság tiltása, Elvirai zsinat, 306	Törvény a német vér és tisztesség védelmére, 1935
Keresztények és zsidók együtt étkezése tilos, Elvirai zsinat, 306	Zsidók kitiltása az étkezőkocsikból, 1939
Zsidóknak tilos köztisztviselés betöltése, Klermonti zsinat, 535	Törvény a professzionális polgári szolgálat létrehozására, 1939
Zsidóknak tilos keresztény szolgát vagy rabszolgát tartaniuk, Orleans-i zsinat, 538	Törvény a német vér és tisztesség védelmére, 1935
Zsidóknak tilos megjelenniük az utcán a passió hetén, Orleans-i zsinat, 538	Rendelet a zsidók utcákról való kitiltására bizonyos napokon (náci ünnepeken), 1938
Talmud és más könyvek égetése, Toledói zsinat	Könyvégetések a náci Németországban
Keresztényeknek tilos zsidó orvosokat támogatni, Trulani zsinat	1938. július 25-ei rendelet
Keresztényeknek tilos zsidó házaknál lakni, Narbonne-i zsinat, 1050	Göring rendelete a zsidók házakban való összegyűjtésére, 1938
Zsidóknak kötelező volt egyházi adót fizetniük, Geronai zsinat, 1078	“Sozialausgleichsabgabe” zsidóknak kötelező speciális adót fizetniük a náci párt támogatására, 1940
Zsidóknak nem lehetett tanúskodni keresztények ellen, vagy felperesnek lenni, 3. Lateráni zsinat, 1179	Kancelláriai indítvány, hogy a zsidók ne kezdeményezhessenek polgári pereket, 1942
Zsidók megjelölése jelvényvel, 4. Lateráni zsinat, 1215	1941. szeptember 1-jei rendelet
Új zsinagógák építése tilos, Oxfordi zsinat, 1222	A birodalom összes zsinagógájának elpusztítása, 1938, Göring rendelete

Keresztények nem vehettek részt zsidó ceremóniákon, Bécsi zsinat, 1267	Zsidókkal való baráti kapcsolat fenntartása tilos Gestapo-rendelet, 1941
Zsidók nem vitatkozhattak keresztény hívőkkel a katolikus vallásról, Bécsi zsinat, 1267	
Kötelező gettók, Bresloui (Wroclaw) zsinat, 1267	Heydrich rendelete, 1939
Keresztények nem adhattak el vagy adhattak bérbe ingatlant zsidóknak, Ofeni (Buda) zsinat, 1279	Zsidó tulajdonú ingatlanok kötelező eladása, 1938
Kereszténynek zsidó vallás felvétele vagy megkeresztelt zsidó visszatérése a judaizmusba eretnokség, Mainzi zsinat, 1310	Kereszténynek zsidó vallás felvétele azzal jár, hogy zsidónak tekintik, 1942
Zsidók nem lehettek tanúk szerződéskötéseknél, különös tekintettel a házasságra, Baseli zsinat, 1434	Zsidók kiutasítása az ingatlanközvetítésből, a brókerügynökségekből, a nem zsidók közötti házassági ügynökségekből, 1938
Zsidók nem érthettek el akadémiai fokozatot, Baseli zsinat, 1434	Törvény a zsidók egyetemeken való túlsúlya ellen, 1933

A kereszténység zsidóellenes ténykedései Luther Márton kirohanásaival egyetemben a zsidók ellen olyan előítéleteket oltottak be a német protestáns kultúrába, amelyek kevés változtatást igényeltek, hogy a náci ideológiába illjenek. Luther azt állította, a zsidók olyanok, mint a pestis, az ország veszedelmei. A nácik is úgy utaltak beszédeikben a zsidókra, mint fertőző baktériumhordozókra, mint férgek. Hitler a németek számára már ismerős sémákban beszélt a zsidókról. A zsidók ellen való harc szerinte a sátáni erők elleni harccal egyenlő, mivel a német népen uralmat vettek. A nácik a zsidókat egy alacsonyabb rendű fajnak tartották,

férgeknek, élősködőknek, akik a német népet halálos betegséggel fertőzik meg. A zsidókat ellenségnek, bűnözőknek, parazitáknak hitték. Szerintük faji vonásaikat nem lehet megváltoztatni, a gonoszság a vérükben van.¹³⁵

A vészidőszak és közvetlen előzményei Magyarországon

Bethlen István miniszterelnöksége alatt (1921-1931) a zsidó tőke középpontba került, és a zsidóság mind politikailag, mind gazdaságilag időlegesen rehabilitálódott. Azonban a szélsőjobb előretörése egyre nagyobb veszélyt jelentett. Politikai súlyuk rohamosan nőtt, és olyan politikai ideológiát terjesztettek, amiben az antiszemitizmus fő nézet volt. A húszas évek végi gazdasági krízis szintén a jobboldal előretörését eredményezte. Gömbös Fajvédő Pártja a zsidók elleni törvényes fellépést sürgette, bár ekkor még tényleges változás nem történt a zsidók helyzetében.

Gömbös hatalomra jutásával 1932-ben politikai szinten előkészületek történtek a zsidók gazdasági életből való kiszorítására. 1936-ban Darányi Kálmán miniszterelnöksége alatt új politikai kurzus lépett életbe a zsidókkal kapcsolatban. 1938-ban Darányi nyilvános beszédében korlátozta a zsidók gazdasági és foglalkozásbeli szerepét. Ez volt az első hivatalos kezdeményezés, hogy a zsidókérdést törvényekkel szabályozzák. A törvényi szabályozás szükségességét azzal indokolták, hogy ez alkalmas lesz az antiszemitizmus és a szélsőjobb megfékezésére. Ez az érv azonban a későbbiek alapján hamisnak bizonyult. 1938-ban megszületett az első zsidótörvény,¹³⁶ amelyet mind a képviselőház, mind a felsőház elfogadott. Az első zsidótörvény húsz százalékban határozta meg a

¹³⁵Hilberg, 1961, 9-13. o.

¹³⁶1935. évi április hó 27. hirdetett Országgyűlés. A törvénytervezetet 1938. márciusban terjesztették elő A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról címmel. 1938. évi XV. törvénycikk. In:Gonda, 1992, 276-279. o.

gazdaságban és egyes szakmákban (például orvos, mérnök, ügyvéd) a zsidók arányát. Azok a zsidók képeztek kivételt, akik 1918 előtt betértek. A törvény indoklása kettéválasztja Magyarországot zsidókra és nem zsidókra, vagyis keresztényekre. A törvény a zsidókat ekkor még vallási alapon definiálja. A zsidók nem válhattak kereszténnyé, és nem asszimilálódhattak. A magyarországi zsidó vezetők igazán nem léptek fel a törvény ellen, mivel el akarták kerülni a sokkal durvább faji törvényeket. Ellenállásuk abban merült ki, hogy próbálták bizonyítani a zsidóság magyar államhoz való lojalitását és magyar történelmi gyökereit.¹³⁷

A keresztény egyházi vezetők leginkább romboló tevékenysége a zsidósággal kapcsolatban a nácizmushoz való hozzáállásuk és politikájuk volt. Az Anschluss után támogatták azt a politikát, amely a náci birodalom segítségével próbálta visszaszerezni az elcsatolt területeket. Az egyházi vezetők közül egyesek németbarát, sovinszta álláspontot képviseltek, és üdvözölték az olyan radikális jobboldali törekvéseket, amelyek a nemzetiszocializmust azonosították a kereszténységgel. A konzervatív felső vezetés nem határolódott el, nem lépett fel a szélsőjobb, „hitlerizáló” katolicizmustól. A főpapok helyeselték, hogy a kormány törvényi úton kívánja szabályozni a zsidókérdést. Az egyházi vezetők azzal az érveléssel fogadták el a zsidótörvényeket, hogy azok le fogják szerelni a szélsőjobbot. Szerintük a zsidótörvények egybeesnek a magyar érdekekkel. Az 1938-as zsidótörvényt ellenvetés nélkül elfogadták. A felsőházi egyházi képviselők támogatták a törvényt. Raffay Sándor evangélikus püspök szerint a törvényt a zsidóság előzetes magatartása miatt kellett meghozni. Ravasz László református püspök a zsidókérdést a magyarság sorskérdésének tekintette, és szintén támogatta a javaslatot.¹³⁸

A jobboldali politikai elképzelés a legélesebben a zsidó demokráciát támadta. A jobboldali pártok elfogadták a náci ideológiát, de nem minden párt

¹³⁷Katzburg, 1981, 81-89. o.

¹³⁸Braham, 1997, II. kötet 1124. o. és uő., 2000, 44-45. o.

működött együtt a Nyilaskeresztes Párttal. Az 1938-ban parlamenti képviselőt szerzett Szálasi-féle párt egyik fő követelése a keresztény szellemiség erősítése volt. Szálasi ideológiája szerint azokat a zsidókat, akik 1914 után jöttek az országba, el kell távolítani az országból, és a zsidó tőkét el kell orozni. Ez az antiszemita gondolkodásmód teljesen megfertőzte a politikai atmoszférát.¹³⁹

Darányi valamelyest visszaszorította a szélsőjobb erőit: 1938-ban Szálasi is letartóztatta, de a szélsőjobb ekkorra már túlságosan megerősödött. Ekkor már Darányi gesztusokat tett feléjük, megígérte a zsidókérdés törvényes rendezését. Imrédy váltotta fel Darányit, és az ő miniszterelnöksége idején hirdették ki az első zsidótörvényt. Imrédy kormányprogramjának ismertetésekor a jobboldali keresztény nemzeti politika mellett állt ki, így a magyar keresztény középosztály erőteljesen képviselte. A magyar középosztály jobb gazdasági pozíciókat akart szerezni, és ebből a szempontból az első zsidótörvényt túl gyengének ítélték. Imrédy pártjában, a Magyar Élet Mozgalomban szélsőséges jobboldali nézetek uralkodtak, és 1939-ben már a zsidóság teljes kiszorításáról beszéltek. Imrédy hamar németpárti lett, mivel a nagyhatalmak müncheni egyezségkötése után, 1938-ban Magyarország Németországon keresztül akarta megvalósítani a trianoni revíziót. A német kapcsolatok szorosabbá válása miatt szükségzerű lett a zsidókérdés megoldása, a gazdaság, a kultúra, a sajtó megtisztítása. Imrédy¹⁴⁰ kormánya benyújtotta “A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” című törvényjavaslatot, amelyet az országgyűlés 1939 májusában fogadott el. Ekkor már Teleki Pál volt a miniszterelnök. A második zsidótörvény¹⁴¹ lecsökkentette a zsidók számarányát a gazdaságban, a pénzügyi és kulturális tevékenységekben 6%-ra, ami megegyezett a zsidók számarányával a nem zsidók között. A törvény a zsidó meghatározásakor részben vallási és részben faji

¹³⁹Katzburg, 1981, 90-93. o.

¹⁴⁰Imrédynek azért kellett lemondania, mert kiderült zsidó származása.

¹⁴¹1939. évi IV. törvénycikk. lásd: Gonda, 1992, 279-292.o

fogalmakat használt.¹⁴² A törvényt a szélsőjobboldali pártok is megszavazták, ellentétben az első zsidótörvénnyel, amikor ugyanezek a képviselők kevesellték annak radikalizmusát. A keresztény egyházfők, Serédi Jusztinián katolikus hercegprímás, Ravasz László református püspök és Raffay Sándor evangélikus egyházfő a törvényjavaslat elfogadása mellett álltak ki.¹⁴³

A két zsidótörvényt az egyházi képviselők megszavazták. Érveikben, a kor befolyásának megfelelően, elhangzik a fajiság kérdése. Mégpedig a faji megkülönböztetés keresztény változata (lásd fentebb), amely szerint a kereszténység felvételével a faji tulajdonságok megváltozhatnak. Ha a zsidók nem asszimilálódnak (nem válnak kereszténnyé), érvényes rájuk a faji törvénykezés, mert meg kell őket fékezni. Csak a beolvadt, keresztény zsidók elfogadhatók a társadalomban, állították az egyháziak. Szerintük a keresztény társadalom megmentése érdekében kell meghozni a zsidókat korlátozó törvényeket, és a törvények keresztény alapigazságokon nyugszanak. Az egyházi képviselők szerint a zsidók gyökértelen, idegen test, és ha nem korlátozzák őket, ők fogják asszimilálni a magyarságot.¹⁴⁴

Teleki kormányzása alatt az országban megerősödtek a szélsőjobboldali és nemzetiszocialista pártok. Német oldalról egyre inkább sürgették a zsidókérdés megoldását. Teleki zsidóellenes ideológiája történelmi, társadalmi és erősen vallásos összetevőkből épült fel. A zsidókat fajként kezelte.¹⁴⁵

Teleki öngyilkossága után Bárdossy László lett a miniszterelnök. Az ő elnöksége alatt több törvény is született a zsidósággal kapcsolatban. Legjelentősebb az 1941. évi XV. törvény, amelyet harmadik zsidótörvénynek¹⁴⁶ is

¹⁴²Zsidó az, aki izraelita vallású, továbbá akinek legalább az egyik szülője, vagy akinek nagyszülei közül legalább kettő a törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja volt. Ha valaki nem tartozott az izraelita hitfelekezethez, de keresztényhez sem, ugyanúgy zsidónak tekintették.

¹⁴³Katzburg, 1981, 111-120. o. és Braham, 1997, I. Kötet., 65. o. és 116-249. o.

¹⁴⁴Lásd I. Függelék.

¹⁴⁵Katzburg, 1981, 133. o.

¹⁴⁶1941. évi XV. törvény., A házasságról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről címmel. lásd: Gonda, 1992, 292-294. o. Ez a törvény nem volt olyan átfogó jellegű, mint az első kettő

szoktak nevezni. Bárdossy antiszemitizmusa az általa fémjelzett kormányprogramból is nyilvánvaló. A miniszterelnök a zsidókérdés végleges megoldását sürgette. Szerinte a zsidóságot el kell távolítani irányító posztjáról. A harmadik zsidótörvény faji alapon¹⁴⁷ megtiltotta a zsidók és nem zsidók közti házasságot. A fajvédelmi törvény a zsidók kiűzésében és eliminációjában jelentős lépés volt. A törvény kiadásának évében több mint tizenötezer zsidót szállítottak Galíciába, Kamenyec-Podolszkijba, ahol SS-egységek meggyilkolták őket.¹⁴⁸

Az egyházi főméltóságok elutasították a harmadik zsidótörvényt, mivel az egyházi érdekeket és törvényeket sértett. Serédi katolikus hercegprímás a törvényt nem a zsidók kedvéért ellenezte, hanem elvi okból. A parlamenti jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy a hercegprímás a zsidó származású keresztényeket akarta védeni a törvény elutasításával. Ha életbe lépne a törvény, ezek gyerekei “visszazsidósodnának”, és zsidók száma növekedne. Ravasz László református püspök a fajelméleten alapuló törvényt szintén a zsidó származású keresztények miatt utasította el. A magyar vért kell védeni úgy, hogy a keresztények fölényét biztosítsák. Kapi Béla evangélikus püspök szerint a zsidó keresztényeknek kell egyenlő jogokat biztosítani a társadalomban.¹⁴⁹

A keresztény egyház vezetőinek magatartása a harmadik zsidótörvény kapcsán mutatja az egyház ellentmondásos hozzáállását a zsidók tragikus sorsához. A harmadik zsidótörvényt, amely a nürnbergi fajvédő törvényeket másolta, nem szavazták meg, mivel az közvetlenül érintette a zsidó származású keresztényeket. Befolyásuk által annyiban módosult a törvény, hogy bizonyos esetekben az igazságügy-miniszter eltérhetett az előírásoktól.¹⁵⁰ A történelmi keresztény egyházak vezetői, úgyis mint a felsőház tagjai, a törvényhozás részesei,

zsidótörvény.

¹⁴⁷A zsidó fajhoz tartozást a nagyszülők vallási hovatartozása határozta meg. A zsidókat fajként kezeli, akiket el kell választani az árja fajú hazai nemzetiségektől. A magyar nemzet faji tisztaságát meg kell óvni a keveredéstől. In: Gyugyák, 2001, 154. o.

¹⁴⁸Katzburg, 1981, 182. o.

¹⁴⁹Lásd I. Függelék

¹⁵⁰Braham, 1997, II. kötet., 1125. o.

alkotmányjogi szempontból felelősséget viseltek azokért az állampolgárokért, elsősorban a zsidókért, akiket diszkrimináció ért.¹⁵¹

A holokauszt

A Bárdossyt követő miniszterelnök Kállay Miklós volt. Kállay hozzáállása a zsidókérdéshez kétértelmű volt, elsősorban gazdasági visszaszorításukat tűzte ki célul, a deportálást viszont ellenezte. Az 1942-ben hozott törvény¹⁵² az addig bevett izraelita vallást törvényesen elismert felekezetté nyilvánította (tehát az izraelita vallás egyenjogúságát csorbították), hogy megszűnjön az ellentmondás, ami az izraelita vallás tagjainak egyéni jogai és az eddigi zsidótörvények között fennáll. Kállay nevéhez fűződik még két másik zsidótörvény is.¹⁵³

Az 1941. évi kamenyec-podolszkiji vérengzés és az újvidéki tömeggyilkosságok már előrevetítették a zsidók tragikus sorsát: a munkaszolgálatosok tömeges pusztulását Magyarország hadba lépésekor, a német megszállás utáni gyilkosságokat, deportálásokat. A magyar zsidóság pusztulása akkor következett be, amikor már nyilvánvaló volt a német vereség. A hihetetlen gyors magyar “Endlösung” a Sztójay-kormány tevékeny részvételét mutatta. A németek számíthattak a magyarországi zsidógyűlöletre. A gettósítást követte a deportálás, amely elsősorban a vidéki zsidóságot érintette.

1944-ben a nyilas Szálasi hatalomra jutásával a legsötétebb napok jöttek a magyar történelemben. A budapesti zsidóság nagy részének megmenekülése az utolsó pillanatban, 1944. július 7-én dőlt el. A magyar zsidóság holokausztja, “égő áldozata”, több mint félmillió életet követelt.¹⁵⁴

¹⁵¹Gergely, 1997, 176.o.

¹⁵²1942. évi VIII. törvénycikk.

¹⁵³1942. évi XIV. törvénycikk a honvédelemről és az XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól.

¹⁵⁴A téma monumentális feldolgozása Brahm professzor már idézett A népirtás politikája című könyvében található. 1997. Belvárosi kiadó, Budapest. Lásd még : Karsai László, (2001) Holokauszt. Pannonica Kiadó. Budapest

A keresztény egyházak és a holokauszt

A keresztény egyházakat súlyos felelősség terheli a magyarországi holokausztért. A zsidósággal kapcsolatos magatartásuk, hozzáállásuk az egyház tradicionálisan jelentős tekintélye miatt erősen befolyásolta a közvéleményt. A gyűlöletkeltést nemhogy kárhoztatták, hanem éppen erősítették, és a zsidók sorsa iránti passzivitásban "példát" adtak. A náci végleges megoldás véghezvitelére való passzív reagáláshoz nagyban hozzájárult a keresztény egyházak attitűdje.

Az egyházi vezetők nem tettek lépéseket a végleges megoldás megakadályozására. 1944 májusában már ismerték az auschwitzi jegyzőkönyvet, amely tudósít a haláltáborokról, mégsem hozták azt nyilvánosságra, a kormány felé semmilyen tiltakozást sem nyújtottak be. Nem fejezték ki rosszállásukat a zsidók elhurcolásáért, az elhurcolás közben esett jogtalanságokért és embertelenségeikért, nem ítélték el a gettóba zárásukat és kifosztásukat. Az egyház vezetői nem vették figyelembe a zsidó vezetők kéréseit és néhány püspök kérését sem, hogy álljanak ki a zsidók mellett, rázzák fel a közvéleményt. A kormány tagjaihoz csak magánjellegű, bizalmas kérésekkel fordultak a zsidók érdekében, és ezek csak a megkeresztelkedettek érdekében történtek. Ezzel a magatartással hozzájárultak a magyarországi antiszemita légkör megerősödéséhez, a deportálásokkal szembeni közönyhöz. Az egyház határozott fellépése valószínűleg sokat változtatott volna a zsidóság tragikus helyzetén.¹⁵⁵ Gyenge kísérletek voltak a diszkrimináció ellen. 1944 áprilisában Serédi tiltakozott a sárga csillag viselése ellen a kormánynál. A nyílt fellépést azonban a püspöki kar nem támogatta. Attól féltek, hogy emiatt a katolikusok ellen drasztikusabban lépnek majd fel. Ravasz és Raffay hiába kezdeményezték a közös nyilatkozatot, azt elutasították. 1944 június 29-én a püspöki kar a faji diszkrimináció ellen tiltakozó körlevelet küldött ki, de Serédi

¹⁵⁵Braham, 1997, II. kötet, 1126. o. és uő., 2000, 46-55. o.

leállította a felolvasását a kormány nyomására. Sztójayval július 8-án tárgyalt. Utolsó köriratában 1944 szeptember 19-én tiltakozott a nyilas hatalomátvétellel szemben, de csupán annak törvénytelen volta miatt. Egyes felsőházi egyháziak pedig kifejezetten támogatták a nyilas pártot (Subik Károly, egri kanonok, Kolozsvári Mihály, váci prépost, Zadaveczi címzetes püspök). 1944 októberében Serédi fogadta Szálasit, akiben a jó katolikust, a hívő embert szerette volna látni, akinek fő fogyatékoság, hogy nem tiszteli a primás jogi érveit. Az október 27-én összeülő Országtanácsnak Serédi is a tagja. A tanács ideiglenesen Szálasira ruházta az államfői jogok gyakorlását.¹⁵⁶

Egyes egyházi vezetők eközben sokat tettek a zsidók, különösen az áttértek védelmében életük kockáztatása árán is. Ilyen volt például Apor Vilmos győri püspök, Czupik Gyula egri érsek. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek javolta a faji törvények elítélését, erélyesebb fellépést akart a kikeresztelkedett zsidókért. A zsidó életek mentésében legaktívabban az áttérteket védő egyházi szervezetek működtek közre. A Szent Kereszt Egyesület és a Jó Pásztor Bizottság sok zsidó megmentésében fáradozott. Vezetőik Cavallier József, Jánosi József tisztelendők, Éliás József lelkész, Sztéhló Gábor lelkész.¹⁵⁷

I. 2. A parlamenti beszédek tartalomelemzése

A nyugati kereszténység uralma alatt a zsidók helyzete, jogállása nagyon hátrányos volt, egészen a XIX. század végi emancipációkig. Nyugat-Európában azonban sem az állam és az egyház szétválása, sem az emancipáció nem hozott igazi megoldást: a zsidók iránti gyűlölet továbbra is fennmaradt, és a teológiai vádak mellett faji, nacionalista előítéletek kerültek a középpontba. A faji

¹⁵⁶Gergely, 1999, 115-119.o.

¹⁵⁷A téma feldolgozását lásd: Szita Szabolcs (szerk.). (1994). Magyarország 1944-üldöztetés-embermentés. Nemzeti tankönyvkiadó-Pro Homine-1944 Emlékbizottság. Budapest.

antiszemitizmus új volt, de a gyűlölet sztereotípiája a régi: a keresztény zsidóellenesség vádjai a modern politikai antiszemitizmus kiindulópontjává váltak. A zsidók társadalmi megítélését a középkori dehumanizált, démonikus kép határozta meg, amely nem változott, és ez nagyban megkönnyítette a náci politika véghezvitelét, a deportálásokat.

1933-tól Hitler bevezette a zsidótörvényeket, és hasonlóan a keresztény birodalmak politikájához, minden jogától megfosztotta a zsidóságot. Hitler azt állította, csak azt valósította meg, amit az egyház prédikált, és amit már meg is tett. A különbség az volt, hogy a keresztény birodalom sosem kezdeményezett szisztematikus kiirtást a zsidók ellen, a végső ítéletet Istenre hagyta, míg a náciizmus kezébe vette az ítéletet.¹⁵⁸

A magyarországi egyházaknak felelősségük van a zsidóság tragédiájában, mert magatartásuk, politikai álláspontjuk táptalaja volt az antiszemitizmusnak, és befolyásolta a náci politikára adott reakciókat, amely a zsidóság megsemmisítését tűzte ki célul. A keresztény egyházak zsidóellenes politikája az 1930-as években volt a legmeghatározóbb, de már az emancipáció korában is fellelhető volt az antiszemitizmus.¹⁵⁹ Az egyházak nem támogatták az 1839-40-es országgyűlés javaslatát, amely felvetette a zsidók egyenjogúsítását. Nem támogatták az 1867-es emancipációs törvényt, sem az 1895-ös recepció törvényt, amely egyenlőnek ismerte el az izraelita vallást.¹⁶⁰ A zsidóellenes törvényeket viszont megszavazták: egyetértettek a numerus clausus bevezetésével, és támogatták az első két zsidótörvényt is. A harmadik zsidótörvényt, amely a nürnbergi fajvédő törvényt foglalta magában, azért nem támogatták, mivel keresztény híveiket is érintette.¹⁶¹

A parlamenti beszédek szövegeit a módszertani részben ismertetett induktív elemzési módszer alapján vizsgáltam, kategoriális változókat alkottam, amelyekbe

¹⁵⁸Ruether, Rosemary Radford, (1974). Faith and Fratricide. The Theological Roots of Anti-Semitism. The Seabury Press. USA. 183-224 o.

¹⁵⁹Braham, L. Randolph (1981). A magyar Holocaust. 2. köt. Gondolat, Budapest. 356. o

¹⁶⁰Gonda, 1992, 315-322. o.

¹⁶¹Braham, 1981, II. köt. 358. o.

a szöveg megfelelő részeit beillesztettem. Összesen hat fő kategóriát kaptam, és ezekhez tartozó alkategóriákat.

A kategóriák

I. A zsidók veszélye és összesküvése a keresztény nemzet ellen

1. *Veszély a keresztény erkölcsre és kultúrára*
2. *Összesküvés a keresztény politika és gazdaság ellen*

II. A zsidók idegensége és elkülönülése

III. A zsidók nem asszimilálódnak, nem egyenlők

IV. A zsidók tulajdonságai

1. *Külső ismertetőjegyeik*
2. *Belső jellemük*
 - A. Vallási jellemzőik
 - B. Erkölcsi jellemzőik
 - C. Állat- és betegséghasonlatok

V. A keresztény nemzet jellemzői

1. *Dicsőséges*
2. *Az egyedüli út a társadalom számára*
3. *Uralma*

VI. A zsidókérdés megoldására tett javaslatok

1. *Nevelés - asszimiláció*
2. *Nem kaphatnak egyenlő jogokat, csak ha beolvadnak*
3. *Törvényes megfékezésük*

Az idézett szövegek mellé a képviselő nevét, foglalkozását és az évszámot írtam, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért és a sok lábjegyzet elkerülése végett. A pontos dátum, ülészsám a 2. függelék alapján könnyen beazonosítható, a teljes szöveg az 1. függelékben található.

I. A zsidók veszélye és összesküvése a keresztény nemzet ellen

Ez a változó azokat a témákat foglalja magában, amelyek a zsidók, az “ŐK” csoport jelenlétének veszélyére utalnak a keresztény nemzetben. A veszély oka, hogy erkölcsi romlottságuk lezülleszti a keresztényeket, másrészt céljuk és tevékenységük arra irányul, hogy lerombolják a kereszténységet, a keresztény nemzetet. Ezt nevezi Karády az egyetemes zsidó veszély ősi toposzának, amelynek alapja valóságos démonológia.¹⁶²

A pusztítás és veszély szándékuk alapján a keresztény erkölcsre, kultúrára, illetve politikára és gazdaságra irányul, amely változókat külön alkategóriákba soroltam (1. veszély a keresztény erkölcsre és kultúrára és 2. összesküvés a keresztény politika és gazdaság ellen).

“A polgárosítás bizonyára mind hazánk, mind keresztény polgártársaink nagy ártalmára válnának.” (Haulik György, püspök, 1840)

“Nem volt ennek a nemzetnek drágább és szentebb kincse, amelyet annyira meggyaláztak volna, amelyet olyan mélyen aláástak volna, annyira elporhanyósítottak volna, mint a keresztény és nemzeti eszme.” (Nagy János káplán, 1920)

“...minden forradalmi, minden nemzetellenes áramlatnak kész terjesztője.” (Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“Ébren kell szemmel tartanunk mindazokat a mozgalmakat, amelyek a magyar nemzeti keresztény irányzat megtörésére itt is ott is felbukkannak és annak esetleg

¹⁶²Karády, 2000, 355. o.

egy újbóli katasztrófáját idézhetik elő.” (Prohászka Ottokár, római katolikus püspök, 1920)

“Az egyetemes történelem azt mutatja, hogy a zsidóságnak valláserkölcsei felfogása, egész élet- és világnézete, faji sajátossága jellemvonásai éles ellentétben állnak a világ keresztény népeinek és nemzeteinek fejlődésével.” (Szücs Dezső református lelkész, 1920)

“A valódi keresztény nemzeti állam a zsidóság faji és nemzeti létének legnagyobb akadálya. Ezt láthatjuk abból a küzdelemből, amit a zsidóság a keresztény nemzeti államok élete ellen folytat, feltűnően a keresztény nemzeti államok válságának korszakában.” (Szücs Dezső református lelkész, 1920)

“A zsidóság minden kulturális, minden nagyszerű viselkedése mellett mennyit ártott az ezer éves keresztény magyarság fundamentumának, s mennyit ártott a magyarság keresztény nemzeti karakterének. A keresztény magyarság rovására egy szellemi lecsúszás történt,” (Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920)

“Nyerjük meg a zsidóságot, mint egyént, hogy küzdjön velünk együtt, zsidóság, a zsidó végzet, az emberiség zsidó komplexusa ellen, hadd oldódjék meg ez a régi sors, ez a régi kérdés és régi átok.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

1. Veszély a keresztény erkölcsre és kultúrára

A kategória meghatározása szerint a zsidók célja a keresztény erkölcs és vallás tagadása, eltiprása, a keresztény kultúra megmérgezése.

*“A házasság a vallás oltalma alatt legyen, az állam nem adhatja szentesítését olyan törvényhez, mely a vallási törvények megvetésével jár.”*¹⁶³ (Rossival István, esperes, 1883)

“A törvénytervezettel Magyarország erkölcsi vészbe rohan. A házasság vallási intézmény.” (Lesskó István, plébános, 1883)

“...e küzdelem éle a kereszténység, főleg a katolikus világ ellen irányul, s célja a polgári rendet ezer éves alapjaiból kiemelni és egy új valláson kívüli térre helyezni.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 10.)

“A törvény elfogadása a keresztény nép elpogányosodásával jár.” (Hajnold Lajos, bíbornok, kalocsai érsek, 1883)

“A polgári házasság bevezetésével az állam magához ragad minden hatalmat. Nem ezzel a törvénnyel kell biztosítani az izraeliták jogegyenlőségét. A polgári házasság különösen a katolikus hitelveket sérti.” (Schlausch Lőrinc, nagyváradai püspök, 1883. december 3.)

“Azért a nemzetnek ezen eszméit, érületét, szokásait, erkölcseit megtámadni politikai hiba, ez a nemzet individualitásának tagadása. Az állam egészen korlátlan hatalmat nem igényelhet magának. A törvényjavaslat a magyar nemzet vallási meggyőződésével, annak szokásaival, erkölcseivel, egész múltjának tradícióival szakít és ellenkezik. A törvényjavaslat sérti a vallásos érületet.” (Samassa József egri érsek, 1883.)

¹⁶³A teljes szövegből kiderül, hogy a polgári házasságot a zsidók találmányának tartották.

“S ennek folytán nincs ok miért vessük el az ősi törvényt (Szent István királytól megtiltják a zsidók és keresztények közti házasságot) melyet atyáink azért hoztak, mert féltették a közerkölcsiséget. Ha kereszténynek zsidó gyereke lehet, az visszaesés keresztényi és nemzeti szempontból is.” (Göndöcs Benedek, pusztaszeri apát, 1883)

“Alkotmányunk visszaállítása óta nem ismerek törvényjavaslatot, mely annyira beleütköznék s oly kirívó ellentétben állna az ország népeinek közérzetével, mint éppen a most tárgyalás alatt lévő.” (Rossival István, esperes, 1883)

“A törvényjavaslattal Magyarország az erkölcsi vésznek rohanó államok sorába lépett. A törvényjavaslat által sértetik a polgárok vallásos meggyőződése és érzülete.” (Lesskó István, plébános, 1883)

“A házassági frigy az ó és újkorban vallási ténykedésnek vétetett, s csak a legújabb álliberalizmus alacsonyított gescheftté.” (Lesskó István, plébános, 1883)

“...a sajtót is hatalmukba kerítették.” (Göndöcs Benedek, pusztaszeri apát, 1883)

“Sajtójukban a keresztény erkölcs lezüllesztése a törekvésük. A Ziont itt a Kárpátok ölén akarták titkon felépíteni. A zsidó sajtó undorítóan sáros csizmával gázolt bele mindenbe, ami előttünk, keresztény magyarok előtt szent és tisztelt volt.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“A hatalom megszerzése a cél szellemi- lelki kútmérgezés a sajtó által.” (Huber János, káplán, 1920)

“Nekem beszélhet a világ minden liberalizmusának köpenye alatt valaki, én aki ismerem a keresztény vallási eszméket és gondolatokat, és aki látom ezekkel szemben a keresztény társadalom erkölcsének süllyedését, amelyet kétségtelenül 90%-ban mozdítottak elő nem keresztény elemek...” (Kovács Emil, református lelkész, 1920)

“Nem a zsidóság asszimilálódott a magyar lélekhez, hanem a magyar a lélek asszimilálódott a zsidósághoz.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

2. Összesküvés a keresztény politika és gazdaság ellen:

A kategória fő tartalma a zsidók keresztényellenes összesküvésének jellemzése. Az összesküvés eszközei: a liberalizmus, az álliberalizmus, a bolsevizmus, a kapitalizmus, a kizsákmányolás, a szabadkőműves páholyok tevékenysége,¹⁶⁴ célja a zsidó uralom biztosítása a keresztény politika és gazdaság felett és a keresztény nemzeti eszme elleni irtó hadjárat.

“Így is a jogok egyenetlensége mellett is tudnak magoknak gazdagságot szerezni, ha zsidóknak polgári jogok egyenlősége fog megengedtetni, alig lesz lehetséges kikerülni, hogy napról napra vagyonosabbá ne váljanak, ellenben a keresztények le ne süllyedjenek.” (Haulik György, püspök, 1840)

“Mély aggodalmukat fejezik ki azok, akik a cosmopolitikus elvek terjedésében hazánkra nézve komoly veszélyt látnak.” (Schlausch Lőrinc, püspök, 1883)

¹⁶⁴Ez a téma a XIX. századi antiszemita irodalom zömében jelen van. A zsidó összesküvés témája leginkább a Cion véneinek jegyzőkönyve című koholmány alapján terjedt el. Lásd: Karády, 2000, 355. o.

“...a kereskedésnek és pénznek urai lettek,” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“A kapitalizmus és az ő politikai exponense, politikai kifejezője a liberálizmus, kezdettől fogva szöges ellentétben állott a kereszténységgel. Kellemetlen volt neki a kereszténység, amely feléje dörögte az erkölcsi törvényeket. (...) Az antiszemitizmusnak vannak jogos alapjai. A háborúért ők felelősek, a proletárdiktatúra egyenlő a zsidó uralommal, keresztényüldözéssel. A keresztény politika szemben áll a zsidó politikával. A zsidó intellektüelek az ország tönkretévői, a népnek félrevezetői.” (Huber János, káplán, 1920)

“Ne bársonykézzel simogassuk a Mammon szobrot, hanem romboljuk le, törjük le a plutokráciának a hatalmát. Ki iparkodott a kereszténységnek a közéletre vonatkozó minden befolyását megbénítani, az álliberális szabadkőműves páholyok. A zsidó kérdést a legégetőbb társadalmi, politikai és nemzetgazdasági kérdésnek tartom.” (Grieger Miklós, káplán, 1920)

“A kommunizmus sűrített kapitalizmus, a zsidó faj mindkét szélsőségnél elhelyezkedik és mindkettő a kapitalizmus szolgálatában áll. (...) A zsidóság sorsa a hatalomra törtetés utána a pogrom.” (Nagy János, káplán, 1920)

“A zsidókérdés akkor kezdődött, amikor az első zsidó Magyarországra tette a lábát. Ki gondolta volna akkor, hogy ezek (...) előhírnökei egy irtó hadjáratnak a keresztény magyar nemzet ellen. (...) Keresztény Magyarország legnagyobb veszedelme a zsidóság. Az ezer éves magyar hazánk romlását legnagyobb mértékben a liberalizmus jegyeiben keblünkre ölelt zsidóság okozta. Törekvésük az, hogy a nemzeti kurzust, keresztény irányzatot letörjék. (...) A zsidóság saját

hatalma megszilárdításán dolgozott. Tönkretették a keresztény kereskedők megélhetését.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“Az a liberalizmus, amit ideálisan fognak fel, az valódi nevén kereszténység. Mi harcolunk az ellen a liberalizmus ellen, amely itt honolt Magyarországon egy néhány évtizeden keresztül. Ez a liberalizmus egy százszínű takaró volt, mely eltakarta Jákob kezét, mikor a mi zsebünkben kotorászott. Az volt nálunk a liberalizmus, hogy Galilei kört azt szabad volt létesíteni, de a Mária kongregációkat nem engedték az iskolákban. Ez a liberalizmus a kereszténységnek és a magyarságnak sírásója.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. szeptember 21.)

“A liberális bálványt ledöntjük, a liberális fetisimádásból immár legyen elég.” (Ussety Ferenc, törvényelőadó, római katolikus főgimnáziumi igazgató, 1920)

“A zsidó terror kezd lábra kapni.” (Huber János káplán, 1920-22 Nemzetgyűlés, 106. ülés)

“...ismét Galilei-körök keletkeznek az egyetemen. Ezt az országot nem a Joint Foreign Jewish Commitee és az Aliance Israelite, nem a Nemzetek Szövetsége, hanem ennek az országnak az ifjúsága fogja megmenteni.” (Mátrai Rudolf, ciszterci rend, 1928)

“...a liberalizmus nyakló nélkül kívánta asszimilálni a gettózsidóságot, megkezdődött egy új honfoglalás. Galíciából beözönlött egy diadalmas faj és okkupálta a közéleti területeket. A zsidóság fékezhetetlen mohósággal vetette rá magát a közgazdasági pályára. (...) A magyar közgazdasági élet teljesen át van szőve a zsidó tőkével és a zsidóság képviselőjével” (Makray Lajos, káplán, 1939)

“Ahol letelepednek, ott uralkodni akarnak. Amióta zsidó van, mindig volt zsidókérdés: Fáraó Egyiptomban meghozta az első zsidótörvényt a fiúgyermek megölésről. (...) A római birodalomban Nagy Konstantin kizárta őket az állami hivatalokból. Mohamed birodalmában kitiltotta a zsidókat a régi területekről, Spanyolországban 1412-ben bevezették a zsidó jelvényt. Amióta Magyarország fennáll, itt is állandóan volt zsidóprobléma. Ha figyelembe vesszük az emancipáló törvényt (1895-ös törvény), látható a zsidóság óriási térhódítása. A zsidóság hátat fordított nekünk.” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“A diaszpóra sokszor olyannak látszott, mintha egyetlen óriási üzlet volna. Aggódni lehet afelől, hogy vajon nem a magyar középosztály asszimilálódik-e, ami nem tartozik a nemzetnek céljai közé.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“A zsidóság beözönlése és térfoglalása tisztán az értelmiségi pályákon történt, nem szűrődött át a népen.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“A törvényjavaslat (1941. XV. tc.) három házassági akadályt állít fel: a fertőző gümőkór, a fertőző nemi baj és a zsidószármazás akadályt. Az előttiünk fekvő törvényjavaslat ugyanakkor, mikor a zsidók ellen hadakozik, hűségesen ragaszkodik a zsidó szellemhez, mert legalább közvetve a polgári házasságot kívánja alátámasztani, azt a polgári házasságot, amelyet annak idején a katolikus állásfoglalással szemben a liberális és szabadkőműves zsidók szorgalmaztak legjobban.” (Serédi Jusztinián, hercegprímás, 1941)

II. A zsidók idegensége és elkülönülése

A kategória szerint a zsidóság idegen test a keresztény magyar nemzetben, elkülönült vallásilag, nemzetileg, fajilag: annyira begyökerezett (ragaszkodik a vallásához), hogy a keresztény néplélek rezdülését nem tudja átvenni, bevándorló.¹⁶⁵

“Az ellentét a keresztények és az izraeliták között életnézeteiben, gondolataiban. szokásaiban a múltnak emlékében a jövőnek reményében sokkal mélyebb, mint sem azt e törvényjavaslat útján megszüntetni lehessen.” (Schlausch Lőrinc, püspök, 1883)

“... az izraeliták szívós ragaszkodása vallásukhoz, s fajelszigeteltsége mellett ők törhetetlenül állván a maguk állapotában az így feloszlott de már nem keresztény társadalom vagy rabszolgája vagy üldözője lesz a másoknak.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 10.)

“Csak hitsorosaikat kívánják támogatni a többieket lenyomják.” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“...speciális faji jelleg...” (Vajay István, káplán, 1894)

“A kapitalizmus mögött a zsidó faj szívós kitartása van,” (Huber János, káplán, 1920)

“... nagy faji és vallási elszigeteltségben élnek ők a keresztény magyarságtól,” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“A zsidóság faj és nemzetiség, ezt a zsidóság egy jókora része maga is ezen a véleményen van, és ha nekik szabad a fajukat illetően olyan véleményen lenni,

¹⁶⁵A származási begyökerezettségük a faji különbség abszolutizálásának alapja. Karády, 2000, 361. o.

hogy a faj és nemzetiség miért ne volna szabad, ezt nekünk keresztényeknek is mondani: zsidó nép, zsidó nemzet. Ez a helyes kifejezés. Én elhiszem, hogy nem vágyódnak Galileának sovány földjére, nem kívánnak saját nemzetet, zsidó államot.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. szeptember 21.)

“Igenis van zsidókérdés. A kérdés oka az az antitézis, amelyben megvan a zsidó és keresztény szellem, a zsidóság a maga elzárkózottságban, a keresztény társadalomban idegen test.” (Makray Lajos, káplán, 1939)

“A zsidókérdés világkérdés. A zsidóság önálló vallás és önálló faj is. A zsidóság faj, erre fajelmélet van. A zsidóság erős faj, ősi faj, (...) Az ezer éves magyar nemzet talajában a zsidóság gyökértelen test” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“Nem vallás a zsidóság. A zsidóság csakugyan egy olyan fajta, amelynek éppen a fajisága rendkívül erős, nehezebben olvadó, különösen tőle idegen fajiságúakkal keveredik úgy, hogy a maga faji tulajdonságait különös következetességgel megtartja.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“Nem lehet megváltoztatni azt a tényt, hogy a zsidóság más, mint a magyarság. Más a zsidó, mint faj, mint vallás, mint sors, mint történelmi helyzet és más mindezeknek az eredménye foglalata: a zsidó szellemiség.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

III. A zsidók nem asszimilálódnak, nem egyenlők:

Ebbe a kategóriába tartozó témák szerint a zsidók karakterük és idegenségük miatt nem tudnak beolvadni a keresztény nemzetbe és nem lehetnek egyenlők a keresztény polgárokkal.¹⁶⁶ Az egyenlőség eléréséhez változtatni kellene jellemükön és vallásukon. A be nem olvadt zsidók, vagyis akik nem keresztények, nem lehetnek vezetőik a keresztény magyar nemzetben.

“A polgárosodás nem elfogadható. Hazánkban e néposztály összes véve nem áll azon a fokozaton, hogy már most egyszerre a keresztényekkel egyenlőképpen minden polgári jogokból részesíthessék,” (Barkóczy László, püspök, 1840)

“...mivel más országokból ide jövének és a zsidók országává válnék.” (Haulik György, püspök, 1840)

“... nincsenek a mi izraelitáink annyira elkészülve, hogy a T. rendek által nekik készített kedvezményekkel, javakkal csak élni tudjanak vagy a mi megkárosodásunkra vissza ne éljenek.” (Scitovszky János, püspök, 1840)

“Valameddig a zsidó nép megmarad eddigi szokása, karaktere, természete, vallási hibás és babonás princípiumai mellett, mindaddig ezen izenetekben kedvezéseket nem pártolom.” (Szathmáry Antal, a kalocsai főkáptalan követe, 1840)

“A törvény indoklása szerint az izraelita nép a keresztény társadalomba be fog oolvadni, de ez a beolvadás bekövetkezni nem fog, mivel a társadalom keresztény ő pedig a zsidóság.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 10.)

¹⁶⁶Nemzetietlen, kétes eredetű idegen nép, melytől a kereszténység elvitatja a beolvadást. Karády, 2000, 360. o.

“A zsidók egyenjogúsításuk óta nem lettek hazafiak,” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“A zsidóság a magyar nemzeti tradíciókba belegyökerezni eddig nem volt képes.”

(Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“... beolvadásról nem is álmodhatunk.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“... nehéz kérdés az asszimiláció, (ha nem érdekből térnek át).” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“Magyarország gazdasági vezetését és szellemi irányítását végezheti-e egy olyan népréteg, amelyről okkal vagy ok nélkül felvetődött a nagy kérdés, beolvadt-e egészen, teljesen olyan magyarrá és olyan kereszténnyé vált-e minden részében, hogy megérdemli azt, hogy a gazdasági és szellemi élet terén a nemzet válogatott vezetőségéhez tartozzék. (...) De kétségtelen, hogy az asszimiláció nem fejeződött be, nem érte el a célját. A beolvadási folyamat nem volt olyan, mint amilyennek lennie kellett volna, mohó és gyors volt. A beolvadás egy lelki átalakulás. Az ember lényében benne lévő ősi mintának az átalakulása és kicserélődése, a gyökérnek átoltása. Ezt siettetni máról-holnapra elérni nem lehet. Így történt tehát, hogy álbeolvadás jelei látszanak itt is, ott is, névben, modorban, vallásban. Máról-holnapra külszínt cseréltek az emberek, belsőleg azonban nem alakultak át. Sokkal többen jöttek be, mint amennyit a nemzeti lélek feldolgozott volna. A beolvadás minőség.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

IV. A zsidók tulajdonságai

A képviselők külső és belső tulajdonságleírásokat adtak.

1. Külső ismertetőjegyeik

A másság külső, fizikai kifejeződése, a külcsoport láthatóságának alapja.

“... *hosszú szakállas, kaftános tünemények...*” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“...*ezek a pajeszesek,*” (Balogh Jenő, református egyházkerület főgondnoka, 1939)

2. Belső jellemük

A képviselők jellemzése szerint a zsidók alkatuknál fogva ellentétesen reagálnak, mint a keresztények. Vallási szokásaik és erkölcsi jellemzőik távol állnak a keresztények tisztaságától (vallási és erkölcsi jellemzőket leíró alkategóriák). Démonikus jellemzőik kifejeződik a lelki karakterükben: gonoszágukban mindenre képesek a keresztények ellen (állat- és betegség hasonlatokat összegyűjtő alkategória).

A) Vallási jellemzőik

Vallásuk nem egyenlő értékű a keresztény vallással: a zsidók babonások, testiek, mammonimádók, pénzimádók. Negatív tulajdonságaik már az

Ószövetségben is jelen voltak, folyamatosan gondot okozva a nemzeteknek, de Istennek is. Istentől eltávolodtak, és vallásukkal különállásukat fejezik ki.

“... vallási hibás és babonás princípiumai” (Szathmáry Antal, a kalocsai főkáptalan követe, 1840)

“Az izraeliták is saját vallásuk szerint akarnak házasodni.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 3.)

“Vajon változtak-e a zsidók vallásában (...)? Nem. (...) A zsidók vallása és erkölce egészen más, mint tartalmaz magába a keresztények vallása és erkölce. Oly két ellentét foglaltatik e két vallásban, hogy azt egyesíteni és tökéletes életközösséget létrehozni erkölcsi szempontból teljes lehetetlenség. (...) ébredjetelek fel vakságotokból...” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“A kapitalizmus harc a Mammonért, örült tánc az arany borjú körül. (...) Az igazi Mammonimádó ő nem hiába ez a faj találta ki az aranyborjút.” (Huber János, káplán, 1920)

“A bálványok körüli táncok, kabalisztikus számok, 48 és 67 közt körüli táncokban telt le az egész politikai élet.” (Nagy János, káplán, 1920)

“A zsidókat a Sínai aranyborjú lehellelte örök időre pénzimádoókká tett.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“A zsidó lélek örökös vibrálása, amely idegen örvényre idegen istenek imáadására akarta vonzani a magyar népet.” (Szücs Dezső, református lelkész, 1920)

“... százszínű takaró volt, mely eltakarta Jákob kezét, mikor a mi zsebünkben kotorászott.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. szeptember 21.)

“De nemcsak a nemzeteknek, hanem magának a jó Istennek, Jehovának is baja volt a zsidó néppel. Azért kellett Mózesnek kiadnia a tízparancsolatot, hogy megrendszabályozza a zsidó népet.” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“Adva van ezelőtt évezredekkel egy rendkívül erős fajiságú lobogó népi nemzeti öntudatú embercsoport, nép, amelynek vérévé vált egzisztenciális meggyőződése, a kiválasztottság.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“A zsidóság eltávolodott a szentség eszméjétől, a szentség népe cserbenhagyta a szentség eszméjét. Tanácstalanul, idegenül, szinte feleslegesen állott az oltár előtt, az Úr asztala előtt. Elmondhatatlanul árva és elhagyatott volt. Ehhez járult az életmódja, a pénzgazdaság, amely kétezer esztendő foglalkozása a zsidóságnak.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

B) Erkölcsi jellemük

Erkölcsi jellemzőik a vallási jellemzőiket is meghatározzák. Erkölcsileg megbízhatatlanok, zsugoriak, a pénz befolyása alatt állnak, a keresztényekkel ellentétes az erkölcsi magatartásuk, viselkedésük, és emiatt rossz hatást gyakorolnak rájuk. A jó zsidók a kereszténnyé lett zsidók, a rosszak, akik nem olvadtak be, ők az uzsorások.

“A keresztények a nyereszkedés, haszonlesés erkölcsire nem könnyen vetemednek, melyekre a zsidókat hajlandónak tapasztaljuk.” (Haulik György, püspök, 1840)

“...különösen erkölcsiség szempontjából jobbak lettek-e? Nem. (...) Azt látjuk, hogy Magyarország népmilliói, kikben vallási érzület él vissza borzadnak, midőn hallják, hogy ők kénytelenek azokkal egyesülni és házasodni kiknek vallása és erkölcsé nem egyeztethető a keresztények tiszta erkölcséivel. (...) a kevésbé erkölcsös és kevésbé művelt zsidó nép (...) Vajon a kereszténység, az ország és a magyar nemzet nyer-e azáltal, hogy ivadéka midőn a zsidókkal összeházasodik műveletlenebb és erkölcsstelenebb lesz? (...) De midőn én a zsidó erkölcsök ellen szólok megvallom nem vagyok antiszemita.” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“... minden erkölcsi törvényen magát könnyen túltevő lelkiismeretlensége.” (Huber János, káplán, 1920)

“A zsidó jellem nem ismer államot, nem ismer jogot.” (Nagy János káplán, 1920)

“Ez a nagyfokú pénzimádás, ez a leírhatatlan zsugoriság, melynek minden időben alárendeltek minden nemesebb törekvést, minden szempontot, hazát és nemzetet.”
(Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“Milyen kevés bünbánatot és önismeretet tanúsít ebben a zsidóság. Formális igazságot keres benne, beleévődött lelkébe és vérsajtjeibe, hogy ártatlanul szenved. Az emberek butasága és irigysége és gonoszsága az, ami miatt szenved ő, az ártatlan, a tiszta, a büntelen. Egy állam rendjében nem lehet egy kisebbség olyan helyzetben, hogy a többség jogait és ingerenciáját gyakorolja. Ehhez nagy lemondás, szelídség kellett volna.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“Vannak becsületes zsidók is, de van egy csomó uzsorás be nem olvadt zsidó is, ezek itt fognak maradni, ezek az uzsorás zsidók százezer számra, akik beszivárogtak, vagy akiket becsempészték Galíciából, s ezek miatt a művelt tisztességes, már 1848. óta itt tartózkodó zsidókat kénytelenek vagyunk korlátoknak alávetni.” (Balogh Jenő, református egyházkerület főgondnoka, 1939)

“Csak látszat az, hogy mi itt származás és emberi hozzátartozások ellen küzdünk. A dolgok lényegében közös ősi emberi ellenségünk, a megromlott emberi természet bűne és nyomorúsága ellen küzdünk.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

“Pedig ez a törvényjavaslat (1941. XV. tc.), amely a keresztény Magyarország keresztény országgyűlése elé került, talán legnagyobb részt éppen a zsidó származású keresztényeket érinti, és ezek házasságát kívánja lehetetlenné tenni, illetőleg őket és gyermekeiket és ezek utódait in aeternum visszazsidósítani és ezzel a zsidók számát még növelni, nem pedig, mint a javaslat indoklása gondolja: “hazánk népesedésének minőségi és mennyiségi javítását előmozdítani”. A javaslatot nem fogadom el.” (Serédi Jusztinián, hercegprímás, 1941)

C) Állat- és betegséghasonlatok

Ez az alkategória a zsidók kereszténység elleni összeesküvését mutatja be úgy, hogy a zsidókat és tevékenységüket pusztító állatokkal és terjedő betegségekkel hasonlítja össze.¹⁶⁷

¹⁶⁷A zsidók állatokkal, betegségekkel való összehasonlítása a náci terminológiában is megjelent. Hermann Imre (1990). Az antiszemitizmus lélektana. Cserépfalvi Kiadó. Budapest. 75-95. o.

“Az Alma Mater kebelén igen sok kígyót neveltünk a múltban.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“... nemzetünk évezredes törzsét belső férgek alattomos munkája rágja és döntse enyészetbe. Ez a hatalmas törzs nem eshetik martalékául egy élősdifajnak, amely százezernyi szipolyával vérszomjas szenvedéllyel, marcangoló karjaival rátapadt, körülhálózta, belerágta magát, hogy kiszívja utolsó életerejét is. (...) Mert aki ismeri a nép hangulatát, nagyon jól tudhatja, hogy ez örök fekély a nemzet testén.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“... pusztító moly, amely beleette magát a magyar nemzeti kultúra alapszövetébe.” (Szücs Dezső, református lelkész, 1920)

V. A keresztény nemzet jellemzői

Ez a kategória azokat a témákat tartalmazza, amelyek a saját csoport, a keresztény nemzet, társadalom jellemzésére szolgálnak, és mindig pozitív színben tünteti fel a kereszténységet, a keresztény nemzetet. A nemzethűség és a magyar vér azonos a kereszténységgel, és emiatt erkölcsi fölényt biztosít. A kategóriában három alkategória található, amelyek a kereszténységgel kapcsolatos specifikusabb jellemzéseket tartalmazzák: 1. dicsőséges, 2. az egyedüli út a társadalom számára, 3. uralma.

“A nemzettest zöme az ő keresztény vallása szerint akar élni és házasodni.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 3.)

“A magyar nemzet megnyilatkozott úgy, hogy keresztény magyar nemzet akar lenni.” (Nagy János, káplán, 1920)

“... mi keresztény magyarság, (...) keresztény magyar faj...” (Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920)

“A további feltételek a felvételre: nemzethűség, erkölcsi megbízhatóság. Az egyetemre csak olyan fiúkat szabad engedni, akik egynek érzik magukat a magyar múlttal. Ha nem vagyunk erre tekintettel, ismét Galilei-körök keletkeznek az egyetemen. Ezt az országot (...) ennek az országnak az ifjúsága fogja megmenteni.” (Mátrai Rudolf, ciszterci rend, 1928)

“A keresztény hitelvi álláspont szemszögéből és távlatából kell foglalkoznom e kérdéssel. (Keresztény fajiság kérdése)” (Makray Lajos, káplán, 1939)

“Azoknál akik már a vegyes házasságból születtek csak egyetlen út járható. Ez az egyetlen út pedig az, hogy bennük is védeni kell a magyar vért, azt a magyar vért, amely a világnak legritkább és legdrágább nedűje, csak az a baj, hogy ilyen szívet fájdtón kevés van belőle. Olyan házasságot, ahol a keresztény lélek szellemi és erkölcsi fölénye emberileg biztosítottnak látszik, nem lehet pusztán vérségi alapon nemzet szempontjából károsnak kijelenteni.” (Ravasz László, református püspök, 1941)

“... a keresztény Magyarország keresztény országgyűlése elé került,” (Serédi Jusztinián, hercegprímás, 1941)

1. Dicsőséges

A nemzetnek dicsőséges keresztény múltja van, a keresztény erkölcs és vallás a legtisztább, és minden más vallás fölött áll.

“Bizom magyar nemzet közel ezredéves keresztény erkölcsében.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 10.)

“A keresztény vallás az, amely minden vallások fölött áll. Az összes kereszténység, melynél a kultúra és a tiszta erkölcs van”, (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“A keresztény világfelfogás a legtisztább alapokon álló és legideálisabb világfelfogás.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“Felbuzdul bennünk az élet kialvó szikrája, homlokunk, mely körül ott dereng a keresztény és nemzeti érzelmek glóriája, elszánt hevülettel fogunk hozzá az új ezredév megalapozásához.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“E törvényjavaslat alkotóinak lelkében kell, hogy ott legyen az a tudat, amely odavetíti magyar fajunk halhatatlanságába vetett hitünknek reményteljes szivárványát. Kell, hogy e törvényjavaslat alkotóinak lelkében ott legyen az a szilárd meggyőződés, hogy a keresztény erkölcsiség a nemzet egészséges életműködésének egyik feltétele. A nemzet lelkében ott éljen a nagy elődöknek izzó öntudata.” (Szücs Dezső, református lelkész, 1920)

2. Az egyedüli út a társadalom számára

A társadalom számára az egyetlen járható út, ha a kereszténység eszméje megtartja elsődleges szerepét. A kereszténység a nemzet létfeltétele.

“S ha az a történelmi botrány előállana, hogy megszűnnék keresztény lenni, akkor ez a társadalom feloszlik, s a zsidóságnak nem lesz mibe beolvadni.” (Simor János, hercegprímás, 1883. december 10.)

“Az erkölcsi világrend legjogosabb képviselője az egyház.” (Schlausch Lőrinc, nagyvárad püspök, 1883)

“Az állam nem csekély mértékben függ a népeknek vallási intézményeknek való fogalmáról. Ami nemzeteket menthet meg az a nemzet szívében lévő eszmék a keresztény előidők egzisztenciáinknak oly tagozatát teremtették meg, hogy önmegsemmisülés nélkül arról lemondhatunk.” (Samassa József, egri érsek, 1883)

“A keresztség eltörölhetetlen jegyet nyom a keresztek lelkébe.” (Vajay István, káplán, 1894)

“A kereszténység tényének a kereszténységbe való bekapcsolódás megtörténtének és a keresztény nevelésnek a keresztény társadalmi környezetnek, a keresztény társadalmi befolyásoknak átalakító és átformáló hatását tulajdonképpen nem lehet kétségbe vonni. (...) miképpen formál az egyházas gondolkodás, a keresztény életszokás és a keresztény környezet népet és nemzetet. (...) Ne engedjék elejteni és elsikkasztani azt, ami egész nemzeti múltunknak és keresztény civilizációnknak alapköve a keresztségnek tényét értékét, tiszteletét. A

kereszténységnek igenis van asszimiláló ereje.” (Glattfelder Gyula, csanádi megyés püspök, 1939)

“A magasabb szintézist elvi vonatkozásban a kereszténység tanításaiban a nemzetközösség küldetésében megtalálom.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

C) Uralma

A kereszténység uralmának szükségessége dicsőségéből és kizárólagosságából következik. A keresztény nemzeti hegemonia helyreállítása és megteremtése a cél, a keresztényeket vezető pozíciókba kell tenni.

“Az egyház nagyban és hathatósan támogatja az államot nemes céljainak elérésében, viszont az állam se maradjon hálátlan. Vallásos ember mind az egyházi mind az állami törvényeket egy forrásból származtatja azért hódol neki.”
(Rossival István, esperes, 1883)

“Minél vallásosabb egy nép, annál erősebb alapokon áll az uralkodó hatalom. Én részemről százszor inkább szeretem a hívő nemzetet, mint a hitetlent.” (Lesskó István, plébános, 1883)

“Az iskolákban ezt (t.i. a kereszténységet) gyakorlati módon kell átültetni. (...) Ezért nekünk, akik tudjuk, hogy az intelligencia vezeti az ország sorsát, gondosan kell ügyelnünk arra, hogy ebben az intelligenciában túlnyomó nagy többségben és vezető pozíciókban állandóan azok maradjanak, akik tradícióban, lélekben, neveletésben magyarok, akiktől az országot veszélyek idején se kelljen féltetni.
(Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“Én azért hoztam ide a Nemzetgyűlés elé ezt az indítványt, hogy hazánk érdekében, keresztény vallásunk érdekében és a jövő ezer év Magyarországának hathatós védelme érdekében ezt a kérdést oldjuk meg.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“Soha jobb alkalom nem volt arra, hogy keresztény magyar ifjakat jól kereső pályákon elhelyezhessünk. Soha jobb alkalom nem volt arra, hogy kezünkbe vegyük azt a munkát, amely eddig nem a keresztény magyar társadalom kezében volt. (...) A keresztény magyar intelligenciának vezető szerepet kell biztosítani a jövőben.” (Szabó Balázs, református lelkész, 1920)

“Vagy keresztény világot akarunk-e földön vagy nem, aki velünk nincs, mint a Krisztus mondotta, ellenünk van. Már az ellenség szeretésével Krisztus sem teszi hozzá, hogy szeresd úgy is mint magadat, de még kevésbé, hogy saját magad és nemzeded gyilkossága árán szeresd. Belőlem nem az antiszemitizmus beszél, mi keresztény emberek vagyunk.” (Kovács Emil, református lelkész, 1920)

“A mi célunk Magyarországon a keresztény gondolatot, a keresztény érzést realizálni és biztosítani, realizálni iskoláinkban, gazdasági intézményeinkben, törvényeinkben.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. szeptember 21.)

“A törvényjavaslat egyoldalúan akarja visszaállítani az elveszett keresztény nemzeti hegemóniát. Meg kell teremteni a keresztény nemzeti intelligencia feltételeit. A törvényjavaslat nem céloz mást, mint az elveszett keresztény nemzeti hegemóniának minél gyorsabb és minél intenzívebb tempóban való

visszaszerzését. A predomináns felekezet, illetve faj a magyar legyen, mi legyünk a keresztény nemzeti magyarság és ennek predominánságát minden áron biztosítanunk kell, (...) Abban a reményben fogadom el a törvényjavaslatot, hogy ezen keresztény nemzeti, szellemi és erkölcsi értékeknek kikultúrálása a keresztény nemzeti hegemonia elérése minél előbb be fog következni.” (Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920)

“Ez a párt (Nemzeti Néppárt) évtizedekkel ezelőtt szemben állt a zsidó hatalommal és fedte fel a harcot a keresztény társadalom szupremáciájának visszahódítása érdekében. (...) Vannak fajok, de nincs magasabb vagy alacsonyabbrendűség. Tagadom a vér misztériumát, lényeges a lélek. A magyar nemzeti, faji lélek alkotó eleme: az áldott magyar föld. A kereszténység a nemzet életének legnagyobb kincse, érték, történelmének legnagyobb ereje, a mi erkölcsi életünk, a mi hitünk, a magyar államiság kezdete, a magyar fajiság megmaradása.” (Makray Lajos, káplán, 1939)

“Igazságos, helyes, hogy ebben a keresztény Magyarországon, ahol a zsidóság a lakosság lélekszámának csak 6%-át teszi, 91%-át igazi keresztény magyarság vigye a vezérszerepet a sajtóban, a kormányzat a társadalom és közélet minden területén. A keresztény Magyarország területén a keresztény magyar szellemben akarunk építeni, és azt akarjuk, hogy keresztény erkölcsi alapon épüljön fel ennek az országnak a jövője. Keresztény Magyarországot akarunk, melyen még a pokol kapui sem tudnak erőt venni.” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“...egy államot kereszténnyé nem politikai irányzatok és nem modern politikai eszmeáramlatokhoz igazodás tesz, hanem az állam alapvető kérdéseinek

keresztény szemmel való megtöltése és az élet különböző viszonyainak a kereszténység sínpárjára való átváltása.” (Kapi Béla, evangélikus püspök, 1941)

VI. A zsidókérdés megoldására tett javaslatok

A parlamenti beszédek az egyes zsidókkal kapcsolatos törvények vitája során hangzottak el, ezért egy részük megoldásokat kínál a törvénnyel kapcsolatban. Az emancipációval kapcsolatos törvényeket az egyházi képviselők nem támogatták: a zsidóknak kereszténnyé kell válniuk (alkategória: 1) Nevelés - asszimiláció), mert amíg ez nem következik be, nem lehetnek egyenlők a társadalomban (alkategória: 2. Nem kaphatnak egyenlő jogokat). Az ún. zsidótörvényeket a képviselők támogatták, kivéve a fajvédelmi törvényt a keresztény zsidók miatt. Az utolsó kategória (3.) a törvényes megoldást sürgeti és indokolja.

1. Nevelés - asszimiláció

A zsidóság asszimilációja az egyház teológiai álláspontjának megfelelt: a zsidók korábban is csak azon a módon lehettek egyenrangú vagy legalábbis megtúrt tagok a keresztény birodalomban, ha kereszténnyé lettek. A vallásukat és minden szokásukat ennek fejében el kell hagyniuk.

“... kellő nevelés által a zsidók is képesek más keresztényi arányt kitűzni.”

(Barkóczy László, püspök, 1840)

“... engedményekkel időről időre azon arányban kell történniük, melyekben az ő (zsidók) erkölcsi és polgári műveltségük kifejlődik, figyelmezve a zsidóknak a keresztényekkel való mindennapi viszonyaira.” (Haulik György, püspök, 1840)

“Polgári tekintetben kell, lépcsőnként kedvezést nyújtani,” (Scitovszky János, püspök, 1840)

“Azt tartom, hogy azok fognak ők maradni, kik eddig voltak. Bizonyítsák előbb be a zsidók, hogy hasznos polgárok, jó hazafiak.” (Szathmáry Antal, a kalocsai főkáptalan követe, 1840)

“Azt akarom, hogy miután a magyar nemzet emancipálta a zsidókat, emancipálják ők is magukat lelkiileg és legyenek keresztényekké és akkor megszűnik azon gyűlölet, mely napról napra növekszik. Ha tehát jót akar a zsidósággal nincs más mód: keljete fel ébredjete fel vakságotokból és szellemileg emancipáljátok magatokat.” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“A zsidókérdésnek egyetlenegy helyes megoldása van: a teljes asszimiláció. Az emberi európai művelődés be kellett volna, hogy olvassza ezt az egészet behálózó diaszpóra nemzetet is.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“Menjünk még tovább és a mi nemzeti szent évünk kezdetén már itt volt zsidó honpolgárokat, akik szünet nélkül ennek a földnek igézete alatt éltek, ennek az országnak levegőjét szívták, ennek a magyar nemzeti társadalomnak befolyása alatt álltak és azon felül megtették azt az elhatározó lépést, hogy beléptek Krisztus egyházába, védelmezzük egészen egyenjogú, velünk együtt gondolkozó és érző,

velünk együtt e hazáért élni és halni tudó és akaró polgártársainknak és hittestvéreinknek.” (Glattfelder Gyula, csanádi megyés püspök, 1939)

“Én a zsidókérdés egyik megoldásául az asszimilációt tartom és vallom.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

2. Nem kaphatnak egyenlő jogokat, csak ha beolvadnak

A keresztény nemzetben, aki nem keresztény, nem lehet egyenlő. Egyes nézetek szerint a keresztség sem elegendő a zsidó természet eltüntetésére. A nem keresztény zsidókat az egyházi képviselők azért nem védték, mert nem asszimilálódtak, nem lettek az egyház tagjai.

“... a vallás e tárgyban (ti. egyenlőség) ne is említettessék.” (Scitovszky János, püspök, 1840)

“A katolikus papság ellenáll a törvény (ti. keresztények és izraeliták házasságáról szóló törvény) elfogadásának.” (Rossival István, esperes, 1883)

“Az ellentét a keresztények és az izraeliták között (...) sokkal mélyebb, mint sem azt e törvényjavaslat útján megszüntetni lehessen.” (Schlausch Lőrinc, nagyvárad püspök, 1883)

“S ennek folytán nincs ok miért vessük el az ősi törvényt (Szent István királytól megtiltják a zsidók és keresztények közti házasságot).” (Göndöcs Benedek, apát, 1883)

“Légből kapott érvelés az, ideális különbséget tenni a polgár és keresztény vagy izraelita között és az elvont polgár fogalmát, mint konkrét átérőszakolván az életbe oly törvényekkel látni el, amely a másik fogalom tárgyát, a keresztényt, izraelitát sértik.” (Lesskó István, plébános, 1883)

“A megkeresztelkedéssel (kikeresztelkedéssel), a keresztvízzel faji sajátosságokat, a léleknek alaptermészetét eltüntetni nem lehet.” (Szücs Dezső, református lelkész, 1920)

“Vajon a nem keresztény fajokat megilleti-e az egyenjogúság egy keresztény társadalomban? (...) kimondom ország és világ előtt, hogy annak aki nem nyugszik a keresztény vallási alapokon, az isteni és erkölcsi törvények szerint nincs egyenjogúsága egy keresztény társadalomban. Ezt állítja az én hazafiúi aggodalmam, és ezt követeli az egész világon az egész keresztény társadalom keresztény eszméje.” (Kovács Emil, református lelkész, 1920)

“Magyarországon a keresztény társadalomban, ebben a keresztény államban, mint egyenjogú keresztény állampolgárok helyezkedhessenek el (ti.: zsidó származású keresztények), és a maguk házasságkötése által is ebben az életvonalban haladhassanak”. (Kapi Béla, evangélikus püspök, 1941)

3. Törvényes megfékezésük

A zsidók megfékezése nemzeti létkérdés, nemzeti önvédelem, ezért indokolt meghozni a törvényeket. A korlátozó törvények összeegyeztethetők a keresztény ideológiával, vagyis a keresztény történelmi tradícióval. A keresztény uralom megőrzése a legfontosabb cél, aminek mindent alá kell rendelni.

“A zsidó kérdés nem felekezeti, nem faji, hanem szociálpolitikai kérdés. Vagy a mi fajtánk él, vagy az övék. Bántani pedig nem fogjuk őket, mert mi civilizált nép vagyunk. Minket üldöznek minden oldalról de arra kaphatók nem vagyunk, hogy törvénytelen úton járjunk el, van törvényes eszköz elég.” (Huber János, káplán, 1920)

“...romboljuk le, törjük le a plutokráciának a hatalmát. (...) A zsidó kérdést a legégetőbb társadalmi, politikai és nemzetgazdasági kérdésnek tartom.” (Grieger Miklós, káplán, 1920)

“Az én szememben a zsidókérdés faji, vagy ha tetszik nemzetiségi és főképp gazdasági kérdés. A zsidókérdés megoldása: ha a kulturális és gazdasági téren arra a területre lesznek visszaszorítva, amelyek őket Magyarországon számarányukon fogva megilleti. Ezt elérni a nemzet megfelelő elérésével lehet. (...) Eljutottam a numerus clausus kérdéséhez. A numerus clausust meg fog kelleni valósítanunk.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16.)

“A zsidókérdés törvényhozás útján való szabályozását az egész magyar keresztény társadalom érélyesen és sürgősen követeli.” (Szabó Balázs, református lelkész, 1920)

“A magyarországi zsidókérdés intézményes, sürgős megoldása a megoldandó problémánk legsúlyosabbika. A zsidókérdés megoldását teljes hazafisággal, teljes nemzeti kérdéssel, keresztény valláserkölcsei érzésének minden súlyával fog közreműködni a Nemzetgyűlés 90%-a. (...) A zsidó invázió ellen védekezniünk kell, keményen, elszántan, vezéreltetve őseinktől örökölt honszeretetből, keresztény vallásos erkölcsiségtől, hitbuzgalomtól nemzeti összefogással. De nem erőszakos módon kell megoldani a zsidókérdést, hanem törvényekkel, kulturális eszközökkel.

Fajvédelmi intézkedéseink tehát nem késlekedhetnek tovább,” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“Budavári 10 pontja: Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában

- 1. Magyarországon zsidó sem nem vehet, sem nem bérelhet földet. Az ilyképp felszabaduló birtokok keresztény magyar kisgazdák, földmunkások, tisztviselők, közalkalmazottak között parcellázás útján méltányos áron sürgősen szétosztandó. Én mindig szívesebben látok egy keresztény papnak, vagy egy keresztény mágnásnak a kezén földbirtokot, mert tudom, hogy ők nemzeti szempontból és valláserkölcsei szempontból teljesen megbízhatók.*
- 2. Zsidók tulajdonukban egynél több házat nem tarthatnak meg.*
- 3. Zsidó többé Magyarországon letelepedési engedélyt nem kaphat, honosságot nem szerezhet.*
- 4. Magyarország minden iskolájában és hivatalában, valamint közintézményeiben, gyáraiban, üzemeiben, bankjaiban numerus clausus szigorúan behozandó. Zsidó iskolák a jövőben fent nem tarthatók. Tanító- és tanárképzőbe zsidó egyáltalán nem vehető fel.*
- 5. Állami építkezések, szállítások kizárólag keresztény vállalkozók, kisiparosok által bonyolítandók le. Zsidó személyes szolgálatára keresztény cselédet nem alkalmazhat.*
- 6. Újságok, folyóiratok felelős szerkesztője, főszerkesztője, lapvezére, főmunkatársa zsidó és szabadkőműves nem lehet. Valamennyi újságíró tartozik esküt tenni arra, hogy ápolja a keresztény erkölcsiséget. Héber nyelvű újság és röpirat Magyarországon nem jelenhet meg és nem terjeszthető.*
- 7. Az összes állami engedélyek igénylői keresztény árusok lehetnek.*

8. Magyarországon zsidó és szabadkőműves nem lehet miniszter, államtitkár, állami hivatal vezetője, vagy Magyarország külképviseletének alkalmazottja, nem lehet továbbá bíró, közjegyző, katonatiszt, közbiztonsági alkalmazott és községi városi, járási vagy vármegyei elöljáró. Zsidó Magyarországon politikai jogot nem gyakorolhat.

9. Minden nemzetközi alapon álló nem keresztény politikai vagy társadalmi szervezet és párt, valamint minden szabadkőműves alakulat azonnal feloszlatandó és ilyenek alakítására a jövőben engedély nem adható.

10. Mindazok, akik a magyarországi kommunizmus felidőzésében és ez által hazánk tönkretételében vétkesek, akik a bolsevizmus érdekében bármi módon agitálnak, vagy akik magyar polgárt nemzeti és keresztény érzéséért gúnyolnak, fenyegetnek vagy bántalmaznak, kézre kerítésük, vagy rajtaérés esetén statáriális úton halállal büntetendők.” (Budavári László, római katolikus tanító, 1920)

“A numerus clausus nem antiszemitizmus, hanem a magyar faji genius ellen kontempláljuk. A zsidóság túlsúlyba került, minket leszorító résszé, ez nem antiszemitizmus, hanem faji önvédelem. Mi egy olyan folyamatban vagyunk, amely határozott dekrisztianizációnak kell nevezni.” (Prohászka Ottokár, római katolikus püspök, 1920)

“A fajok felvétele számarányok szerint állapíttassék meg. Ez nem kérdés, hanem a keresztény magyar intelligencia kérdése.” (Szabó Balázs, református lelkész, 1920)

“A törvényjavaslat nemzetvédelmi törvényjavaslat (a numerus clausus törvény).”
(Szücs Dezső, református lelkész, 1920)

“A tanszabadságnak ezt a korlátozását keresztény nemzeti létérdekünk szempontjából kell hoznunk.... A keresztény magyarság rovására egy szellemi lecsúszás történt, amit most be kell hoznunk, polgári szabadságjogok korlátozása árán is. (...) ennek predominánságát minden áron biztosítanunk kell, ha másként nem akkor úgy, ha ezzel szemben elém akar jönni, elém akar törekedni egy bizonyos kisebbségben lévő felekezet vagy faj, akkor tilalmakat állítsak fel. Ezt megtehetem a tanszabadság korlátozásával.” (Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920)

“A javaslat az egyéni szabadságot csak annyiban korlátozza amennyiben ez a körnek ártalmára van. Minden egyéni jog felett áll a nemzet élni akarásának joga. Ezt a törvényt a Trianon diktálta. Az államnak kötelessége öröködni, hogy kik legyenek az országban a vezető emberek. A javaslat, amely a zsidókat kihagyja, méltányos.” (Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1928. március 13.)

“A zsidókérdésnek százesztendősz nyílt története van, de lappangó története ennél sokkal régiebb. Végül is eldönti a mai napokban egy igen aktuális, igen egyszerű politikai megfontolás, az tudniillik, melyik jobb, az-e, ha nem fogadja el az Országgyűlés ezt a törvényjavaslatot (1938: XV. tc.), vagy pedig az-e, hogy elfogadja a törvényjavaslatot. Meggyőződésem szerint ennek a törvénynek az elfogadása nemcsak az ország békéjét és nyugalmát és biztonságát szolgálja, hanem javára válik végeredményben éppen azoknak, akik elfogadása ellen, - elismerem teljes joggal - de hevesen tiltakoznak. (...) Az Országgyűlés nem egy vallásra mond ítéletet, nem egy vallás elleni kifogásaiból indul ki a törvény meghozásával.” (Ravasz László, református püspök, 1938)

“Ez a törvényjavaslat (1939: IV. tc.) azért készült, hogy a magyar keresztény társadalmat megmentse. Nem a gyűlölet volt ennek a javaslatnak a lendítő és indító ereje, hanem a keresztény magyar társadalom iránti szeretet. (...) A törvény komplikálva van a kereszténység és jogiság kérdésével. Ez a törvény olyan szempontokból indult ki, amelyek mélyen belenyúlnak a keresztény alapigazságokba. (...) Ez a párt a polgári házasságról szóló törvény ellen született meg. A házasság a katolikus felfogás szerint az egyház által állapított meg. Ezt törte meg a polgári házasság törvénye.” (Makray Lajos, káplán, 1939)

“A zsidókérdés feltétlen megoldása törvénnyel szükséges a népítélet megakadályozására.” (Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)

“... ezek az uzsorás zsidók, (...) s ezek miatt a művelt tisztességes zsidókat kénytelenek vagyunk korlátoknak alávetni.” (Balogh Jenő, református egyházkerület főgondnoka, 1939)

“Ha egyszer egy csoport, egy összefüggő embertömeg vagy réteg, a hatalom, vagy befolyás olyan mértékére tett szert, amely uralmát autarchikusan továbbplántálni és biztosítani tudja vele szemben a helyzeten segíteni nem lehet, csak hatalmi úton. A jogos hatalmi út pedig a törvényhozás útja, amely az egyetlen lehetőség a másik hatalmi úttal, az erőszakkal szemben. (...) Ha zsidójuk van, lesz zsidókérdésük is, a kettő együtt jár, külön még soha elő nem fordult magában a világtörténelemben sem a zsidókérdés nélkül, sem zsidókérdés zsidó nélkül.” (Ravasz László, református püspök, 1939)

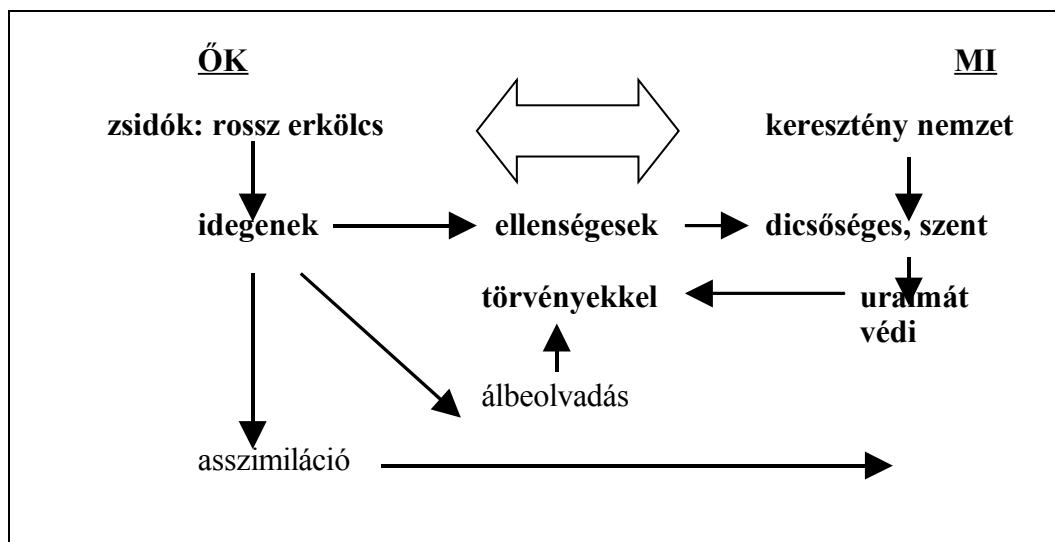
“A javaslat indoklása és egész szellemisége bizonyítja, hogy a magyar fajt akarja védeni, fajvédelmi törvény kíván lenni, és most egyelőre a fajvédelmet az igazi jó

értelmében veszem. A törvény (1941. XV. tc.) a házasság védelmével kívánja a fajta védelmét előmozdítani. A törvényjavaslat abból az alapgondolatból indul ki, hogy a zsidóság egy meghatározható faji fogalom, holott igen sok konkrét esetben bizonytalan. Második tétele az, hogy ez mindig nyilvánvaló, következetes, azonos szellemi, erkölcsi minőségben jelentkezik. Harmadik tétele az, hogy ez a szellemi, erkölcsi minőség minden körülmények között káros és pusztító a nem zsidókra vonatkozólag. Ezek elsietett következtetések, csalfa általánosítások, mindenek felett pedig vaskos materializmus iskolapéldái. De nem tudom elfogadni a törvényjavaslatot általánosságban keresztény szempontból sem, azért nem, mert a zsidó származású keresztényeket és ivadékaikat örök időre ki akarja rekeszteni abból, hogy valaha is nem zsidó emberekkel házasságot kössenek. Kértem az Igazságügyminiszter Urat, hogy ebben a törvényben is, éppen úgy, mint Németországban biztosítsák azt, hogy három vagy négy zsidó nagyszülőnek két nemzedéken át hívő leszármazottja köthessen házasságot egészen kivételes és szigorúan megítélt esetben nem zsidó származású személlyel.” (Ravasz László, református püspök, 1941)

A tartalomelemzés kategóriái demonstrálják az elemzett szövegben az egyházi képviselők nézetrendszerét, és rávilágítanak arra, hogy ebben a világnézetben (Weltanschauung) létezett egy prototipikus kép a zsidók és keresztények ellenpólusára épülve. A kategoriális változók logikai összekapcsolódását és struktúráját egy ábrán mutatom be (1. ábra). Eszerint a zsidók a keresztény társadalommal szemben állnak, erkölcsük, jellemük nem ér fel a keresztényekével. Rossz természetük miatt idegenek a nemzetben, amely nemzet azonos a dicsőséges keresztény nemzettel. Idegenségük és gonoszságuk miatt támadnak a keresztény társadalomra, ezért a keresztény társadalom önvédelemre szorul, és uralmát meg kell védeni törvényes úton. Asszimiláció útján a zsidók

bekerülhetnek a keresztény társadalomba, és egyenlő jogokat kaphatnak, de az álbeolvadás, a nem igazi változás törvényes intézkedéseket sürget.

1. ábra

A kategóriák összefüggései

A parlamenti politikai diskurzus, a “MI” és “ŐK” diskurzusának elemzése

A parlamenti beszédek kategóriális tartalomelemzése azt mutatja, hogy a vizsgált politikai diskurzus fő eleme a “mi” - “ők” megkülönböztető diskurzusa volt. A beszédek makrostruktúráinak elemzése a diskurzuselemzés módszere szerint a nyelvi megjelenítés és az érvelési rendszer elemzéséből áll össze.

Az előítéletes beszédek lexikus és grammatikus elemzése

A külső csoport (ŐK) nyelvi megjelenítése, a szavak élményértéke

Nyílt és rejtett utalások a zsidókra a parlamenti szövegekben

Nyílt megnevezés és előfordulási számuk:

- zsidóság (37), zsidó (15), zsidók (21)
- zsidó nép (5), néposztály, nemzeti elem, zsidó nemzet, zsidók országa, zsidó állam, diaszpóra nemzet (2)
- izraelita (2), izraeliták (4), izraelita nép (2), hitsorosaik, mi izraelitáink és zsidó honpolgár a betértekre utal, zsidók vallása

Jelzővel együtt elforduló megnevezések:

- zsidó uralom (2), zsidó politika, zsidó intellektüelek, zsidó tőke, uzorás zsidó (2), be nem olvadt zsidó, zsidó és szabadkőműves (2), gettózsidóság
- zsidó erkölcsök, zsidó jellem, zsidó lélek, zsidó szellem (2), becsületes zsidó (betért)
- zsidó végzet, zsidókomplexus
- zsidó invázió, zsidó sajtó, zsidó iskolák, zsidó terror
- zsidó faj (3), diadalmas faj, erős fajiságú
- pajeszesek, hosszú szakállas, kaftános tünemény

A rejtett utalások

(a rejtettség a szövegben hamar feloldódik, és általában nyílt utalást is találhatunk a zsidókra)

- cosmopolitikus, álliberalizmus (2), kapitalizmus, liberalizmus (5), Galilei-kör (2), plutokrácia, szabadkőműves, kommunista

- hitetlen nemzet, Mammon szobor,
- kígyó, belső féreg, élősdifaj, pusztító moly, örök fekély

A zsidókra vonatkozó megjegyzések megmutatják az előítéletes gondolkodás mechanizmusát. Az utalások szinte kivétel nélkül negatív jelentéssel bírnak, általánosítók, értékítéletet tartalmaznak. Nem találhatunk semmilyen szociológiai pontosítást, kikről van szó, nincs kor, nem, foglalkozás vagy lakóhely besorolás. A zsidók csoportját egységes egészként kezelik, amelynek tagjaira jellemző a csoportnak tulajdonított összes negatívum.

Retorikai elemek a szövegben

Azt vizsgálom, hogy milyen hasonlatokat, mondatszerkezeteket, retorikai kérdéseket használnak a felszólalók a zsidók külcsoportjának konstruálásakor.

- Félelemkeltés céljából alkalmazták a **túlzást**:
“zsidók országává válik Magyarország...”
- **Érzelmek** kifejezése:
“a liberális fetisimádásból immár legyen elég...,” “...ha az a történelmi botrány előállna, hogy a társadalom megszűnnék keresztény lenni...” “a zsidókérdést a legégetőbb társadalmi, politikai és nemzetgazdasági törvénynek tartom,” “homlokunk, mely körül ott dereng a keresztény és nemzeti érzelmek glóriája, elszánt hevülettel fogunk hozzá az új ezredév megalapozásához.”
- **Hasonlatokat** a vallásos közegből vesznek:
“mammon szobor,” “kaftános tünemények”
- Erős **érzelmi többletet** hordozó hasonlatok:

“undorítóan sáros csizmával gázolt bele mindenbe ami előttünk, keresztény magyarok előtt szent és tisztelt volt.”

· **Állathasonlatok** érzelmek felkorbácsolására:

“kígyó,” “féreg”

· Egyféle megoldást kínáló létkérdést feltevő **retorikai felkiáltás**:

“Vagy a mi fajtánk él vagy az övék!”

· A felszólaló **azonosítja magát az ország népével**, a “mi” szó gyakori használata:

“mi, a magyar nemzet”

· A felszólaló a **keresztény nemzet érdekében** tesz mindent:

“mentsük meg a magyar keresztény társadalmat”

· **Azonosulás az üldözöttekkel**, akik paradox módon a keresztények:

“minket üldöznek minden oldalról...”

· **Felszólítja** és megszemélyesíti a kulcsoportot:

“ébredjete fel vakságotokból...”

Az előítéletes beszédek érvelési stratégiái

A parlamenti beszédek érvelésének megismerése és pontos feltárása a gondolkodás struktúráinak megismerését, az érveléshez használt sztereotípiák, kategóriák, logikai összefüggések feltárását jelenti. Az elemzés alapot ad a teológiai ideológiával történő összehasonlításhoz. A parlamenti beszédeket az előítéletes beszédre jellemző általános kognitív stratégia kategóriái¹⁶⁸ alapján elemzem:

A) negatív élmény és vélemény a külső csoportról - a külső csoport meghatározása

¹⁶⁸Dijk, 1987, 293. o.

- B) pozitív énkép védelme - a saját csoport meghatározása
- C) a fentiekhez kapcsolódó érvelési sémák, stratégiák

Az elemzett beszédek érvelési stratégiáiban (C) a legtöbb esetben a külső csoportról alkotott negatív vélemény (A) és a saját csoport pozitív leírása (B) együtt jelenik meg, egymással szembeállítva. Az alábbiakban a tipikus érvelési mechanizmusokat elemzem időrendben, mivel az egyes törvényekhez kapcsolódó vitákban a képviselők általánosítható érvelési struktúrákat használtak.

Az érvelések a törvények melletti vagy elleni politikai diskurzusban zajlottak, ahol egyes képviselők az egyházi képviselőkkel ellentétes véleményt fogalmaztak meg. A beszédek vagy az ellenvéleményekre adott válaszok voltak, vagy önálló véleménynyilvánítások. A történelmi kontextussal az előző fejezetben foglalkoztam, a disszertáció szempontját figyelembe véve a jelen elemzés arra teszi a hangsúlyt, hogy milyen általános logikai felépítettség jellemezte a parlamenti képviselők beszédeit, és milyen elemeket tartalmazott az érvrendszerük.

A polgárosodással kapcsolatos felszólalások

Az emancipációs vitákban a parlament liberális, az emancipációt támogató szemlélete keresztülvitte a zsidóság számára egyenlőséget biztosító törvényt. A konzervatív szemléletűek, az egyházi képviselők ezzel szemben az emancipációs törvény és a polgári házasságot bevezető törvény ellen küzdöttek. Érvelésük szerint a zsidók erkölcsük miatt nem érettek, ezért nem lehetnek egyenlők a keresztény társadalomban, egyenlőségük veszélyt jelentene: lezüllesztenék a keresztényeket. Ezért szükséges először asszimilálódniuk, tehát kereszténnyé lenniük. (2. ábra)

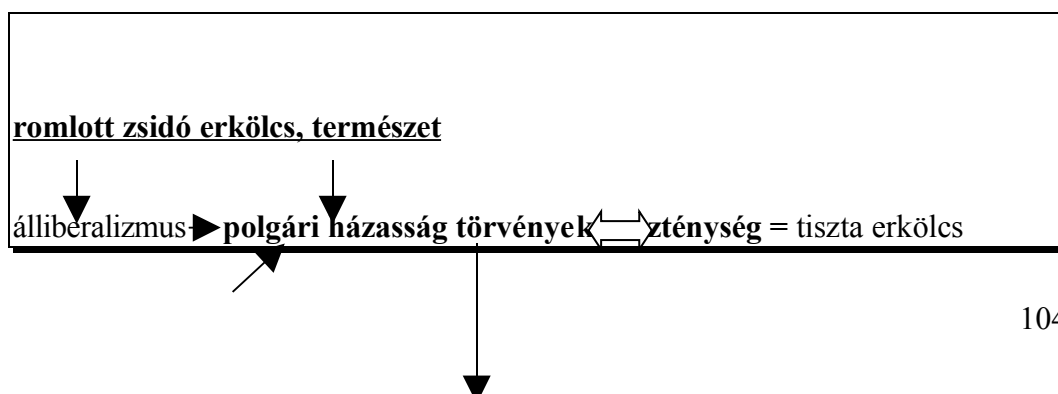

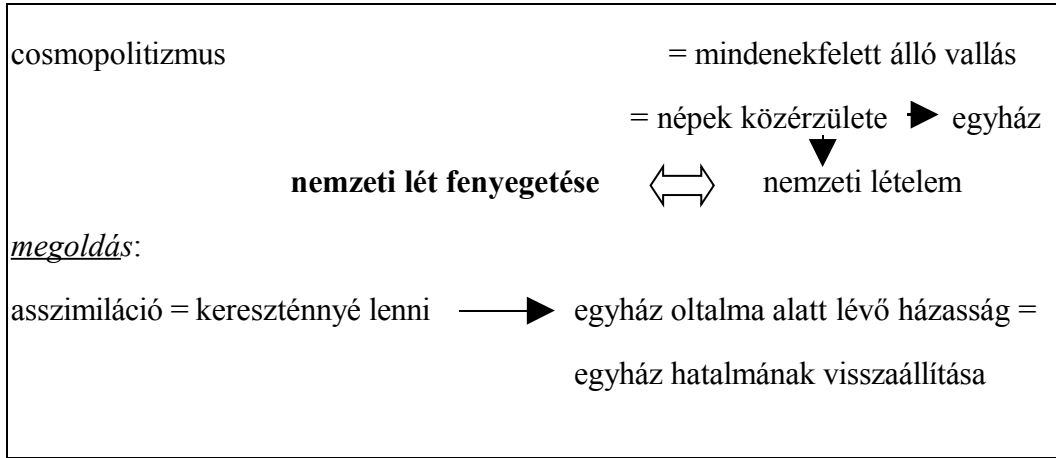
A polgárosodás elleni érvelés

A polgári házasság bevezetése elleni érvek

A képviselők szerint a polgári házasság bevezetését cosmopolitikus és álliberális törekvések szorgalmazták. A zsidók romlott erkölce miatt a keresztényekkel kötött házasság fenyegeti a keresztény társadalmat. A polgári házasság az egyház és annak hatalma ellen irányul. Az egyház a népek közérzetét képviseli, és a tiszta, minden vallás fölött álló kereszténységet. A keresztény nemzeti eszme a nemzet lételeme, annak támadása egyenlő a nemzeti lét fenyegetésével. A keresztény társadalomba a zsidók kizárólag asszimiláció útján kerülhetnek be, anélkül nem lehetnek részei annak. Az asszimiláció nincs ellene az egyházi hegemoniának, amelyet a polgári házasság törvénye kikezdett. (3. ábra)

3. ábra

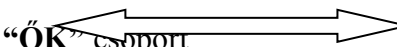
A polgári házasság elleni érvelés

A zsidótörvények bevezetése melletti érvelés

Fontos váltás következett be a zsidótörvények tárgyalása során: az egyházi képviselők a törvény elfogadása mellett érveltek, mivel az általuk ellenzett emancipáció megvalósult, tehát vissza kellett állítani az eredeti rendet a zsidókat visszaszorító törvényekkel. Az érvelés kontextusa szerint a zsidók veszélyeztetik a nemzet egészét. A nemzeti fenyegetettség képe a törvények társadalmi támogatottságát is célozta.

A zsidók, az “ŐK” csoport és a keresztény nemzet, a “MI” csoport között kibékíthetetlen ellentét feszül, mivel a zsidók a keresztény nemzet létét veszélyeztetik. Emiatt meg kell őket fékezni törvényes úton. (4. ábra)

4. ábra

“ ŐK ” csoport 	“ MI ” csoport
<p>az ország tönkrevői, a hatalmat akarják megszerezni, háborút okoznak, nemzetellenesek, veszélyesek, a magyarság sírásója, nem nemzetűek, idegen testet alkotnak, mohók, kapitalisták, liberálisok, Mammon-imádók, lelkiismeretlenek, plutokrácia, kommunisták, pénzimádók, zsugoriak, uzsorások, proletárdiktatúra mögött állnak, álliberálisok,</p> <p>üldözik a kereszténységet, szellemi-lelki kútmérgezést végeznek, szabadkőműves páholyok tagjai, a nemzeti keresztény irányzat megtörését célozzák, keresztény népek ellen küzdenek,</p> <p>zsidó fajt, élősdit alkotnak, erős kiválasztottság-tudatuk van,</p>	<p>a nemzet szent keresztény eszméjének képviselői, az egész magyar keresztény társadalom tartozik ide, a hazát szeretik, nemzetűek, civilizált népet alkotnak, az igazi liberalizmus képviselői,</p> <p>az erkölcs képviselői, a legtisztább vallásúak, erkölcsileg megbízhatóak, a kereszténység képviselői,</p> <p>a keresztény magyar fajhoz tartoznak kizárólagosan</p>

harcolni kell az “ŐK” csoport ellen

eszköze: törvényekkel ki kell őket szorítani

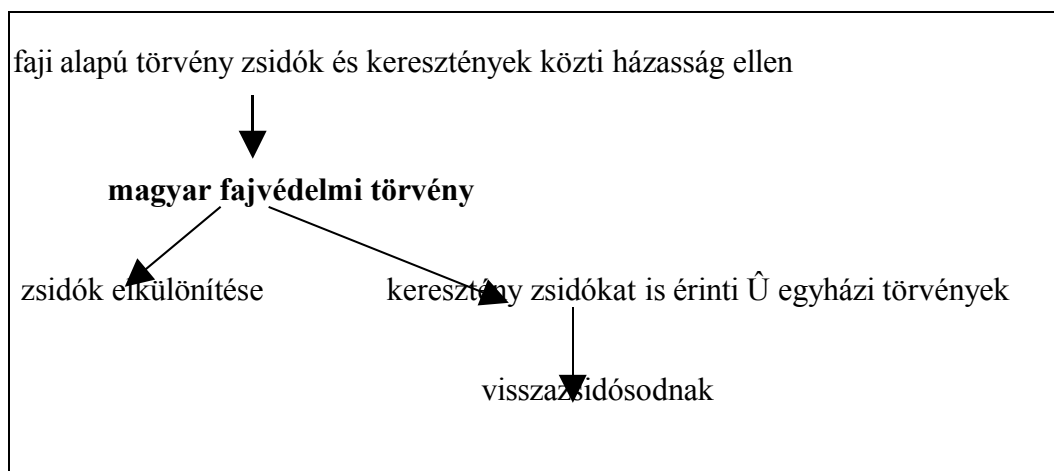
motivációja és célja: önvédelem miatt, hazaszeretetből, faji önvédelemből, keresztény nemzeti létérdekből, az ország békéje miatt, keresztény, magyar vezetésű ország legyen, keresztény hegemonia visszaállítása, keresztény ország legyen

A zsidótörvények bevezetése melletti érvelés

A faji törvény elleni érvelés

A nürnbergi faji törvényt az egyházi képviselők a zsidó származású keresztények érintettsége miatt nem fogadták el. A be nem olvadt zsidók ellen született a törvény, de faji kitételei miatt a zsidó keresztények is a törvény hatálya alá kerülnek, ami az egyházi törvények ellen van, és bár a zsidó származású keresztények esetében biztosítva van a magyar faj védelme, mégis visszazsidósodnak, és így növelik a zsidók számát: nem mozdítja elő emiatt a törvény a haza népesedésének minőségi és mennyiségi javítását. A “mi” és “ők” diskurzusa továbbra is megmaradt, az “ők” továbbra is a zsidók voltak, a “mi” csoport viszont kibővült a zsidó származású keresztényekkel. (5. ábra)

5. ábra

A faji törvény elutasításnak érvei

Az általános érvelési séma

Az etnikai kisebbségek elleni előítéletes gondolkodásnak létezik egy általános érvelési sémája, amely a parlamenti beszédekre vonatkoztatva a következő:¹⁶⁹

X = negatív tulajdon vagy cselekedet = ellenségesség a keresztényekkel szemben

Y = az etnikai kisebbség csoport = a zsidók

Y1 = az Y csoport egy tagja, példája = az elemzett beszédekben nincsenek külön tagjai zsidók csoportjának, a csoport mindig homogén

X1 = az X tulajdon vagy cselekedet példája = a keresztényellenes cselekedeteknek példái

A) Állásfoglalás, vélemény:

Nem szeretem Y csoport X-ét. = Nem szeretem, hogy a zsidók a kereszténység ellenségei.

B) Feltételezett következmény elv:

Ha Y-nak van / teszi X-et, akkor Y rossz. = Ha a zsidók a keresztények ellenségei, rosszak.

C) Általános tény:

Y-nak mindig van / teszi X-et. = A zsidók mindig a keresztények ellenségei.

D) Tapasztalati tény:

Tapasztalatom szerint Y1 teszi X1-ét. = Tapasztalatom szerint a zsidók lezüllesztik az országot.

E) Támogató "objektív" bizonyíték C és D igazolására.

= "Objektív" tények alapján a zsidók romlott erkölcsűek.

¹⁶⁹Dijk, 1987, 76. o.

Az általam vizsgált parlamenti beszédek érvelési sémáit a fenti általános érvelési séma szerint egy összefoglaló érvelési struktúrába lehet foglalni. A zsidók alapvetően rosszak, és a tiszta és jó keresztény nemzet ellen támadnak. Emiatt meg kell őket fékezni, mert “különben elpusztítanak minket”. (6. ábra)

6. ábra

Az egyházi képviselők zsidóellenes előítéleteinek általános érvelési struktúrája

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az egyházi képviselők érvelési rendszerükben előzetesen feltételezett álláspontból indulnak ki: a zsidók ellenségek, mivel gonoszok. A negatív vélemény alapján történik a külső csoport, a zsidók konstruálása, létrehozása. A pozitív sajátcsoport-kép az ellenségesnek fordítottja, mindenben ellentétesek. Az érvelési sémák gyakran önmagukban ellentmondásosak (liberális-álliberális, kommunista-elnyomó-kapitalista mind egyenlő a zsidóval), és az ok-okozati összefüggések cirkuláris érvrendszerbe torkollnak (a zsidók alapvetően gonoszok, ezért veszélyesek, és veszélyesek, ezért gonoszok is egyben).

A előítéletes érvelési mechanizmust befolyásolja az aktuális törvénytervezethez való hozzáállás: az indoklásban ez alapján kidomborítják a zsidók megfelelő tulajdonságait, cselekedeteit (ha nem kaphatnak egyenlőséget, akkor a romlott erkölcsük veszélyes; ha vissza kell szorítani őket, akkor a nemzet romba döntése a hangsúlyozott). Az érvelést mindenesetre meghatározza egy eleve adott prekonceptió a zsidók alapvető gonoszságáról, aminek az ellenpólusán a keresztények eleve adott tisztasága áll.

II. A KERESZTÉNY TEOLÓGIA ANTISZEMITIZMUST OKOZÓ

ELEMEI

A következő részben a keresztény teológiának azon elemeit tanulmányozom, amelyek hozzájárultak az egyházban megjelenő zsidóellenességhez. Ebben a fejezetben ismertetem a teológiai antijudaizmus kialakulásának szociálpszichológiai meghatározóit, de a folyamatot elsősorban történelmi kontextusában tanulmányozom. Az antiszemitizmust gerjesztő teológiai tartalmak meghatározását az amillennista teológia vizsgálata alapján teszem. Ágoston munkáját tartalomelemzéssel vizsgálom, majd a felállított kategóriákat összehasonlítom a parlamenti beszédek kategóriával és érvelési rendszerével. Az amillennizmus politikai hatását a keresztény birodalmak politikája alapján vizsgálom. Tanulmányozom a poszmillennista teológiát és politikai hatását, mely alapjaiban hasonló teológiai nézeteket képvisel, mint az amillennizmus. A II. rész végén foglalkozom a jelenkori vallási antiszemitizmus megjelenésével és jellemzőivel.

I. 1. A zsidóellenesség kezdetei

A Biblia által tudósított zsidóellenesség

Az első zsidógyűlöletről a Biblia tudósít. Abimélek filiszteus király gyűlölte és elűzte Izsákot a földjéről.¹⁷⁰ Egyiptomban nehéz munkákkal sanyargatták a zsidókat, és megölték a fiú csecsemőket, hogy ne szaporodjanak, és nehogy elárulják az országot.¹⁷¹ Izrael monoteizmusa és a mózesi törvény egyedi szokásrendszere miatt a zsidóság sokszor konfliktusba került a szomszédos népekkel. A politikai, területi hatalmi harcok mellett a vallási ellentét úgy jutott kifejezésre, hogy “gyalázták” Izrael Istenét vagy Izraelt.¹⁷² I. e. 458-ban, Jeruzsálem újjáépítésekor megvádolták őket államellenességgel (nem fizetnek adót és vámot), lázadással, gonoszsággal.¹⁷³ Perzsiában Hámán, aki az ország egyik vezetője volt, azzal vádolta a szétszórva élő izraelitákat, hogy túlságosan elkülönülve élnek, törvényeik különböznek minden más nemzetétől, a király törvényeit nem teljesítik. Annyira gyűlölte őket, hogy még pénzt is akart fizetni a királynak, hogy megsemmisíthesse a zsidókat.¹⁷⁴

Antik zsidóellenesség

Az első zsidóellenes könyv az i. e. III. századi egyiptomi történetíró, Manetho műve, amelyben a zsidókat leprások csöcselékéeként (Hikszoszok) jellemzi, akiket kiűztek Egyiptomból. A leírás szerint a Hikszoszok gyűlölnék minden más vallást, gonoszok, magukat elhatárolják másoktól, és csak maguk között találnak közösséget. Egy másik egyiptomi történetíró, Lüszimakhosz (i. e.

¹⁷⁰Lásd 1Mózes Könyve 26: 16, 27.

¹⁷¹2Mózes Könyve 1: 9-16

¹⁷²Például: 1Sámuel Könyve 17: 10; 2Krónika Könyve 17: 19-35

¹⁷³Ezsdrás Könyve 4: 12-16

¹⁷⁴Eszter Könyve 3: 8-9

I. század) szerint a zsidók rühesek, bélpoklosok, és más betegségekben is szenvednek. Az egyiptomiakat el akarták pusztítani, fellázdak.¹⁷⁵

A hellén korban virágzó antiszemita irodalom alakult ki. A zsidók voltak az ókorban az egyetlen nép, amely hitt az Isten egyedülvalóságában.¹⁷⁶ A monoteizmus és a messianizmus ideái idegenek voltak a görög gondolkodásban, ott nem volt ehhez hasonló elképzelés. A görögöknél minden istennek helye volt a panteonban, minden istent toleráltak, a szinkretizmus természetes életfelfogás volt, ezért nagy sértés volt vallásuk számára az, hogy a zsidók Istene nem fogadta el a görög isteneket. A zsidók nem vettek részt a város társadalmi életében, mivel az a város patrónus istenének imádásán alapult. Ezáltal elkülönült életet éltek, ami a görögöket sértette.¹⁷⁷ A zsidóságot ateizmussal vádolták, mivel nem imádták a görög isteneket. Az olyan szokások, mint például a szombat, csak lustaságból származnak. A körülmetelésről, az étkezési szokásokról rengeteg gúnyvers, vicc terjengett a hellén városokban.

Cicero “barbár vallás”-nak tartotta a judaizmust, amelyben arany szamarfejet imádnak a jeruzsálemi Templomban. (A szamár a görögök szerint a gonoszság istenének szent állata volt). Apion – aki Josephus¹⁷⁸ szerint valóságos vádiratot írt a zsidók ellen – és Démokritosz vérváddal illette a zsidókat, ami szerint a zsidók minden évben elrabolnak és megölnék egy idegent. Az ő istenük nevében gyűlölik és megátkozzák a görögöket. “Óvakodjatok a zsidóktól!” figyelmeztette Apion a görögöket. Más vádak szerint embergyűlölők, idegengyűlölők, megvetik az emberiséget, nem akarnak törődni másokkal. Apollóniosz Molón szerint barbárok, semmi hasznosat nem találtak még fel, nincs semmihez képességük.¹⁷⁹

¹⁷⁵Csepregi Zoltán (1996) “Ellenségei minden embernek” A pogány antijudaizmus, illetve antikrisztianizmus érvrendszerének továbbélése a keresztény antijudaizmusban. In: Tanítványok. Evangélikus Teológiai Akadémia. Budapest. 107-113. o. 108. o.

¹⁷⁶Tcherikover, Victor (1959). Hellenistic civilization and the Jews. Trans.: S. Appelbaum. Jewish Publication. Philadelphia. 363-364. o.

¹⁷⁷Abel, Ernest (1975). The roots of anti-Semitism. University Press. London. 41. o.

¹⁷⁸Josephus Flavius (1984). Apion ellen. Gondolat. Budapest. I.26-28., II. 14.

¹⁷⁹Tcherikover, 1959, 367-369. o.

Az első hivatalos kezdeményezést a zsidó vallás megszüntetésére Antiokhosz Epiphanész (i.e. 175-164) tette. Betiltotta a körülmetélést halálbüntetés terhe mellett, valamint a szombat megtartását, a zsidó vallási ünnepeket, a szent könyvek olvasását. A templom pogány áldozóhely lett, Jeruzsálemben pogány lakosokat költöztettek. Epiphanész (isteni jelenség) vagy gúnynevén Epimanész (őrült ember) politikai szinten is támadta a zsidókat, és állandó zsidóüldözések voltak Palesztinában. A zsidók elleni törvényerejű megkülönböztetések a hellén városokban már Epiphanész előtt megjelentek. Erre példa a szombat betiltása, speciális adók fizetése, a szombat megtörésére való kényszerítés olyan módon, hogy azon a napon kellett hivatalba menniük.¹⁸⁰

A rómaiak kigúnyolták a zsidókat vallásuk miatt. Babonaságnak tartották, amit a zsidók tanítottak a morálról, az igazságról, a jótékonyságról és a szeretetről.¹⁸¹ A zsidók nem ettek disznóhúst, ezért a rómaiak azt tartották, hogy a disznó az istenük. Tacitus szerint a zsidók gyűlölik az embereket, nem vendégszeretők. Tacitus a zsidókat tisztátalanoknak tartotta, akik megsértik a római törvényt, megvetik az isteneket, hazájukat megtagadják, szüleiket, gyermekeiket semmibe veszik. “Kéjtelmesre igencsak hajlamos nemzet, egymás között semmi sem tilalmas, egymáshoz megátalkodottan hűségesek és készségesen könyörületesek, viszont mindenki mást gyűlölnék.”¹⁸² Juvenal is úgy jellemezte a zsidókat, mint akik elidegenítenek, elszakítanak a római társadalomtól és a családtól.¹⁸³ Augustus uralma alatt Diodoros ezt írta a zsidókról: “nincs bennük emberi érzés, gyűlölik az idegeneket és az egész emberiséget”. Mégis Rómában sokkal nagyobb hivatalos támogatást élveztek, mint a görög városállamokban, ahol több esetben zsidóüldözéseknek estek áldozatul (például Antiokhia, Caesarea, Damaszkusz). A zsidók felvehették a római polgár címet, de vallásuk miatt nem

¹⁸⁰Abel, 1975, 57. o.

¹⁸¹Abel, 1975, 78. o.

¹⁸²Tacitus (1998). Összes művei. Szukits Könyvkiadó. Szeged. V.5., 179. o.

¹⁸³Encyclopaedia Judaica. (1971). Vol. 3. The Maximilian Company. New York.96. o.

vállalhattak köztisztviselői, katonai munkákat. Az antik társadalom a zsidókat “natio”-nak, “gens”-nek, “ethnos”-nak tartotta, ami inkább társadalmi, politikai és vallási különbségekre utal, mint faji diszkriminációra.¹⁸⁴

Az utolsó pogány uralkodók még befolyásolták a zsidók életét. Septimius Severus megtiltotta a körülmetélést. Caracalla rendelete római polgárjogot adott a zsidóknak. 250-ben Decius császár minden polgárt kötelezett arra, hogy kifejezzék tiszteletüket az állami kultuszok előtt.¹⁸⁵

Az előítéleteket vizsgálva az antik, pogány antiszemitizmus lokalizált volt térben és időben, nem volt koherens, összefüggő, és gyakran a zsidóság egyedi vallása váltott ki a pogányságból negatív ellenreakciókat.¹⁸⁶ Izrael történetében a politeista vallásokkal való összeütközés mindig kiváltott zsidóellenes reakciókat, amelyek nem maradtak a vallási viták síkján, hanem együtt jártak a zsidókkal szembeni negatív attitűdök kifejezésével. Ezekben az attitűdökben a zsidóság egyediségének és eltérő vallásának értelmezése nem a valóságon alapult, hanem erős érzelmekkel felduzzasztva előítéletekké vált, kiterjedve a vallási síkról a pszichológiai jellemzés, a politika, a gazdaság síkjára. Később hasonló mechanizmusokat lehet felfedezni az egyház zsidóellenességének kialakulásakor. Az előítéletek tartalmában kifejeződő hasonlóság miatt egyfajta folytonosság feltételezhető az antiszemitizmus történetében, mivel az egyház mindenki előtt megnyitotta kapuit, és a kereszténység előtti világ zsidóellenessége befolyásolta az egyházat. Az V. századra az üldözött egyházból üldöző lett. Az eretnekség minden formáját üldözték. A judaizmus ugyan nem volt törvényen kívül helyezve, de minden korábbi privilégiumukat megvonták. Törvények tiltották a zsinagógák helyreállítását, a zsidóknak felajánlották a lehetőséget: kereszténység vagy kiűztetés.¹⁸⁷

¹⁸⁴White, Sherwin. N. (1967). Racial prejudice in imperial Rome. Cambridge.

¹⁸⁵Abel, 1975, 147. o.

¹⁸⁶Isaac, Jules (1960). The Christian roots of antisemitism. Parkes Library. London. 2. o.

¹⁸⁷Abel, 1975, 10. o.

A keresztény antijudaizmus és az amillennizmus kialakulása

A zsidó keresztény egyházból pogány keresztény egyház

Az egyház születésekor zsidó szekta volt, a hozzá való csatlakozás együtt járt azzal, hogy a nem zsidóknak (pogányoknak) prozelitákká kellett lenniük: körülmetélték és a mózesi törvénynek rendelték alá őket. A zsidó keresztények a Péter apostolnak adatott különleges kijelentés után, Kornéliusz megtérésével kezdték el a pogányoknak is hirdetni az evangéliumot.¹⁸⁸

Pál intenzív szolgálata a nem zsidók között problémákat vetett fel az ekkor még zsidó egyházban: mi legyen a nem zsidó megtértek státusa, a pogány származású megtérteknek követniük kell-e a mózesi törvényt? A korai egyházban kétféle vélemény alakult ki: az egyik szerint a nem zsidók megtérhetnek, a másik szerint csak akkor, ha prozelitává lesznek. A konfliktus a jeruzsálemi tanácshoz került, ahol azt határozták, hogy a két csoportot (zsidó és nem zsidó megtértek) külön kell kezelni, mégis szövetségben.¹⁸⁹ Az Apostolok cselekedeteinek leírása szerint a pogány keresztényeknek nem kellett gyermekeiket körülmetélniük, sem más törvényt megtartaniuk, kivéve az erkölcsi törvényeket és azt, hogy nem ehettek bálványáldozati ételt és vért. Megváltás tekintetében nincs különbség zsidó és pogány keresztény között, csak az életvezetésben és szokásokban. Pál az egyházat olyan közösségnek tekintette, ahol megszűnik a zsidók és pogányok közti fal, mindannyian részesülnek Isten kegyelmében, de Izraellel kötött szövetség és annak ígéretei továbbra is fennmaradnak.¹⁹⁰ A zsidó keresztények a zsidóság között

¹⁸⁸Apostolok Cselekedetei 7. fejezet

¹⁸⁹Apostolok Cselekedetei 15. fejezet

¹⁹⁰Chadwick, H., (1999). A korai egyház. Osiris Kiadó. Budapest. 16-18. o.

éltek, a jeruzsálemi Templomba jártak és zsidó szokásokat gyakorolták, bár a zsidó vallási vezetők gyakran felléptek ellenük.¹⁹¹

Amikor Jeruzsálemet elfoglalták a rómaiak, a zsidó keresztények, emlékezve Jézus szavaira, valószínűleg elmenekültek a városból Petrába.¹⁹² Ottmaradt honfitársaik harcoltak a római hadsereg ellen, de harcuk nem volt sikeres, mert i. e. 70-ben lerombolták a Templomot. A Templom elpusztításával, majd a zsidóság szétszórásával a bibliai judaizmus veszélybe került. Hogyan gyakorolják a hitet a Templom és az áldozati rendszer nélkül, távol a hazájuktól? A megoldást hosszú évek hozták meg azzal, hogy a bibliai judaizmust a rabbinikus judaizmus váltotta fel, és a vallási élet középpontja a Templom helyett a zsinagóga lett.¹⁹³

A II. században a kereszténységet még mindig zsidó szektának tekintették. Ebben az időben sok zsidó keresztény megtartotta a mózesi törvényeket. A szakadás a zsidók és a zsidó keresztények között fokozatosan következett be, és olyan események siettettk, mint a Templom lerombolása vagy az, hogy a "Tizenhét áldáshoz" (smoné eszré) i. u. 90-ben hozzátettek egy újat, amivel a zsidó keresztényeket kitiltották a zsinagógákból.¹⁹⁴

Az i. u. 132-től 135-ig terjedő periódus megváltoztatta az egész zsidó keresztény történetet. Ezekben az években történt a második zsidó lázadás Róma ellen, amit Barkohba vezetett. A zsidó keresztények kezdetben együtt harcoltak a honfitársaikkal mindaddig, míg Barkohbát messiásnak nem kiáltották ki, amit a zsidó keresztények nem fogadtak el, így a harcot sem folytatták. A kapcsolat ekkorra teljesen megszakadt a zsidósággal, a nazarénusoknak nevezett zsidó

¹⁹¹Fruchtenbaum, A., G., (1995). Hebrew Christianity: Its Theology, History, and Philosophy. Ariel Ministries Press. 36-38. o.

¹⁹²Jézus mondata: Lukács evangéliuma 21: 20-24. A menekülés hagyománya nem bizonyított kellőképpen.

¹⁹³Fruchtenbaum, 1995, 39-40. o. A témáról lásd Gábor György (2000). "A sündisznó örökségvé és mocsárrá teszem" In: u.ő. A szentély és a vadak. Zsidó vallástörténeti tanulmányok. Új Mandátum. Budapest. 125-161. o.

¹⁹⁴Parkes, James (1934). The Conflict of the Church and the Synagogue. A study in the origins of antisemitism. The Soncino Press. London. 77-78. o.

keresztényeket végérvényesen kiközösítették. Jeruzsálemből kitiltották a zsidókat, és ezután csak pogány, nem zsidó keresztények alapítottak ott gyülekezetet.¹⁹⁵

I. u. 135-ben a zsidók kitiltásával Jeruzsálemből a pogánykereszténység függetlenné vált zsidó gyökereitől. A zsidó keresztények eltántoríthatatlanul kapcsolódtak a zsidó vallási intézményekhez, megtartották a szombatot, a körülmetélés szokását és a zsidó ünnepeket. Honfitársaikban azonban egyre nagyobb ellenszenv alakult ki irántuk, ami nagyrészt a pogány keresztények viselkedésének és tanainak volt köszönhető. A zsidó keresztényeket a pogány keresztények sem nézték jó szemmel: a zsidóságuk miatt a keresztények utasították el őket, kereszténységük miatt a zsidók.¹⁹⁶ Ennek ellenére az első keresztények természetesnek tartották, hogy a Messiás eljövetele nem szüntette meg az ábrahámi szövetséget és a mózesi törvényt. Az egyház ekkor tudatában volt annak, hogy összetartozik Izraellel.¹⁹⁷

A keresztény átlagember sokféle kapcsolatot ápolt a zsidókkal. Ez derül ki a zsinatok által megfogalmazott tiltásokból. Kezdetben tehát a zsidók és keresztények között nem volt ellenségesség, és a keresztények nem voltak barátságtalanok, mint ahogy az egyházi irodalomban kitűnik.¹⁹⁸

Jusztinosz i. e. 160 körül írt műve alapján¹⁹⁹ a zsidó kereszténység még elfogadott volt, azonban Iréneusztól kezdve már elhajló szektának tekintették, nem pedig a kereszténység egy formájának.²⁰⁰ Jusztinosz nem tulajdonította kizárólagosan a hébereknek az isteni kinyilatkoztatást. Ábrahám és Szókratész egyaránt “Krisztus előtti keresztények” voltak. A keresztény teológia Iréneusszal

¹⁹⁵Fruchtenbaum, 1995., 42. o.

¹⁹⁶Simon, Marcel (1964,1996) Verus Israel. Trans H. McKeaing. The Library of Jewish Civilization. London. 66. o. 19. o.

¹⁹⁷Chadwick, 1999. 7-10. o.

¹⁹⁸Parkes, 1934. 94. o.

¹⁹⁹Párbeszéd a zsidó Trüphonnal In: Vanyó L. (szerk.) (1984)a. A II.századi görög apologéták. Ókeresztény Írók Tára, VIII. Szt. István Társulat, Budapest. 147-170.p

²⁰⁰Chadwick, 1999, 20. o.

szilárdult meg, aki a Bibliát szó szerint értelmezte, az allegorikus értelmezést elvetette és a millennium (ezeréves királyság) eljövételét földi valóságnak hitte.²⁰¹

A helyettesítési²⁰² elmélet és a győztes egyház képének kialakulása

A Templom lerombolása 70-ben sok egyházi személy számára bizonyítékul szolgált a zsidók elvetésére és a helyébe lépő igaz Izrael, a keresztény egyház létének igazolására (Jusztinosz, Tertullianus). A keresztény teológiának üdvtörténeti magyarázatot kellett adnia arra a kérdésre: miért maradtak meg a zsidók.²⁰³ Jusztinosz "Párbeszéd a zsidó Trüphonnal" című művében kifejti, hogy a templom lerombolása a zsidók örökségének megszűnésével járt, és a keresztények léptek az ószövetségi ígéretek örökösének helyébe. A zsidók nem értik az Írást, nem fogják fel az értelmét.²⁰⁴ Hasonló nézeteket képvisel Szent Ignác a Filadelfiaiakhoz írt levélben.²⁰⁵ Szent Ignác figyelmeztette az egyházat a judaizálás eretnekségére. A II. században keletkezett apokrif Barnabás-levél a zsidósággal való teljes szakítást tanítja. Az Ószövetségre nem voltak méltók a zsidók, ezért Isten a keresztényeknek adta a szövetséget helyettük. A Barnabás-levél szerint az Ószövetséget nem lehet szó szerint értelmezni, hanem csak úgy, mint Krisztus és az egyház előképét. A levél szerint a Templom lerombolásával a judaizmus is meghalt, és az egyház lett az igazi Izrael.²⁰⁶

²⁰¹Parkes, 1934, 70.-76. o.

²⁰²A helyettesítési elmélet szerint Izrael szerepét az egyház vette át, mivel Izraelt Isten elvetette a Messiás elutasítása miatt, és az egyház lett Isten szent népe.

²⁰³Gábor György (1996). A bárka és utasai. In: uő. A bárka és utasai. Orpheusz. Budapest. 231-290., 235. o.

²⁰⁴Vanyó L. (szerk.) (1984)a. A II.századi görög apologéták. Ókeresztény Írók Tára, VIII. Szt. István Társulat, Budapest. 147-170.p.

²⁰⁵Vanyó L. (szerk.) (1988). Apostoli atyák. Ókeresztény Írók Tára, III. Szt. István Társulat, Budapest. 184-188.p.

²⁰⁶Flannery, Edward, H. (1965). The anguish of the Jews. Twenty-three centuries of anti-Semitism. Maximilian. New York. 31. o. és Parkes, 1934, 84. o. A levél szövegét lásd: Vanyó L. (szerk.) (1988). Apostoli atyák. Ókeresztény Írók Tára, VIII. Szt. István Társulat, Budapest. 218-246. o.

A kereszténységet Izraellel Jusztinosz is azonosította. Szerinte a pogány egyház az igazi örökös, mert ők elfogadták a Messiást, a zsidók pedig nem. Jusztinosz szerint a zsidók felelősek Jézus megfeszítésért, ezt a katolikus egyházi doktrínát nevezi Isaac “a megvetés tanításának”.²⁰⁷ A keresztény egyház ekkor kezdte kisajátítani Izrael nevét. A keresztények mindannak az örököséként tekintettek magukra, amit Izrael birtokolt. Azt tartották, hogy az egyház betöltötte és meg is haladta Izrael szerepét. Az egyházatyák teológiája ideológiát adott arra, hogy kisajátítsák Izrael előjogait. A kereszténység elfogadása ekkor már egyet jelentett a zsidó identitás elhagyásával. Amíg az egyház a zsidókat és a pogányokat egyaránt híveinek tekintette, nem tudta elvenni Izrael helyét, ez csak akkor sikerült, amikor a zsidók teljesen kiszorultak az egyházból.²⁰⁸

Az írott Újszövetség kialakulásával a Biblia értelmezése egyre nagyobb szerepet kapott, és ezt a folyamatot gyorsította az eretnek tanítások²⁰⁹ elterjedése. Tertullianus azt vallotta, hogy a Bibliát nehéz értelmezni, ezért a homályos szakaszok értelmét az egyszerűek világítják meg.²¹⁰

Órigenész szerint a Bibliát allegorikusan kell értelmezni, és a Szentírás legtöbb szakaszának két-három esetleg négy jelentésszintje van. Órigenész felfogása nagy hatást gyakorolt a keleti és nyugati kereszténységben egyaránt.²¹¹ Órigenész azt tanította, hogy Isten sohasem állítja helyre Izraelt és a zsidókat. A Talmud szerinte tele van a keresztényeket és Jézust megcsúfoló írásokkal.²¹²

Tertullianus és Órigenész idejében az egyház egyre inkább hellenisztikus vonásokat öltött, és elszakadt Izraeltől. Tertullianus szisztematikusan visszautasította a judaizmust tisztán teológiai alapon. Szerinte az igaz Izrael örökségébe a pogányok (nem zsidók) léptek, mivel a zsidók magukat tették

²⁰⁷Isaac, 1960, 2. o.

²⁰⁸Richardson, P., (1969). *Israel in the Apostolic Church*. Cambridge. 1-10. o., 204. o.

²⁰⁹Például a gnoszticizmus, Markión tanításai.

²¹⁰Chadwick, 1999, 41. o.

²¹¹Chadwick, 1999, 98. o.

²¹²Flannery, 1965, 37-38. o.

alkalmatlanná Isten szolgálatára. Izrael számára nem adatik más lehetőség a megtérésre, mint az egyház.²¹³

Az antijudaizmusnak a korai kereszténységben tehát exegetikai tradíciója volt. Izrael és az egyház azonosításának magyarázata az allegorikus Biblia-értelmezésből származott, mely a Baranabás levéltől, Jusztinosz apologétától Szent Ágostonig megfigyelhető. Az egyházatyák szerint az egyház az egyedüli igaz ismerője az Írásnak.²¹⁴ A hermeneutikailag úgy bizonyították azt, hogy az Ótestamentumban két nép volt, hogy minden rossz, negatív (a zsidóknál önkritikus!) próféciát a keresztény exegézisben a zsidókra vonatkoztattak, míg minden pozitív, a hitet, engedelmességet bizonyító próféciát az egyházra, amely így természetesen tökéletes lett. Az ószövetségi hősök az egyház vonalában álltak, míg a zsidók lettek azok, akik a prófétákat mindig elutasították. Az ótestamentumi szöveg egyrészt az antijudaizmus bizonyítéka lett, másrészt a dicsőséges, győzedelmes egyházé.²¹⁵ Az allegorikus Biblia-értelmezés segítségével az egyházatyák tehát visszavezették az egyház eredetét az ősi időkre, az emberi faj kezdetéhez, és a keresztények lettek az igazi zsidók, az igazi Izraeliták.²¹⁶ Az egyházi írók az ó- és újszövetségi törvények között párhuzamot vontak: a főpapból lett a püspök, a lévítákból a presbiterek és a diakónusok. Az új egyházi intézmények hasonlóak lettek az ószövetségi intézményekhez, demonstrálva ezzel a kapcsolatot. A keresztény teológiában minden zsidó rítust allegorikusan értelmeztek, és az egyházi liturgiában találták meg annak megfelelőjét: a körülmetélés egyenlő lett a keresztséggel, a pászka bárány az eukarisztiával.²¹⁷ A megfeleltetés alapja az volt, hogy a mózesi törvényt érvénytelennek tekintették, és

²¹³Simon, 1996, 78. o.

²¹⁴Ruether, 1974, 64. o.

²¹⁵Ruether, 1974, 131. o.

²¹⁶Ruether, 1974, 79. o.

²¹⁷Ruether, 1974, 85. o.

az egyházat tartották a törvény szellemi betöltőjének. Az új kultusszal kifejlődött az új papság, az egyház.²¹⁸

Euszebiosz, az egyház történetírója szerint a keresztények története Ábrahámig nyúlik vissza, onnan származnak az igaz héberek, a legősibb faj, akik már a zsidók²¹⁹ előtt léteztek. Az Ószövetség szereplőit felosztotta a rossz zsidókra és a jó héberekre. A héberek, mint a pátriárkák, egyszerű keresztények, akiktől az igaz Izrael is származik, míg a zsidók kevésbé értékes emberek, nekik volt szükségük a mózesi törvényre.²²⁰ Euszebiosz szerint a zsidók története egy karikatúra, jelentéktelen esemény, mivel Izrael folyamatosan csalódást okozott Istennek, mindig engedetlen volt.²²¹

Az egyházi írók tagadták Izrael elsőbbségét az isteni elhívásban és az örökségben. Azt is próbálták bizonyítani, hogy az emberiség vallási történetében az elsődleges kijelentést a kereszténység kapta. A zsidók, mivel megtagadták Krisztust, aposztaták.²²² A törvény spirituális értelmét a zsidók félreértelmezték, és vakok az Írás igazi értelmének megértésére. Ebből következik, hogy a zsidók testi emberek, míg a keresztények szellemiek. A zsidók testiségének egyik oka a literális bibliaértelmezésük, a szó szerinti értelmezéshez való ragaszkodásuk.²²³ Az igazi szövetség az egyházé, csak az egyház képviseli a helyes bibliai interpretációt és érti a spirituális igazságokat, ennek már nincs köze a régihez, a Ószövetséghez, ez egy új megváltási alapelv. Az egyház az igaz Izrael, akit Isten plántált, minden mást nem Isten plántált, és a tűzbe fog veszni.²²⁴ Az egyház, mint új nép a zsidókhöz és a pogányokhoz képest, a tertium genus (harmadik faj, nemzet). Az egyház a bibliai

²¹⁸Ruether, 1974, 153. o.

²¹⁹Zsidók itt a mózesi törvény alapján voltak azok.

²²⁰Flannery, 1965, 46. o.

²²¹Parkes, 1934, 162. o.

²²²Simon, 1996, 84-86. o.

²²³Ruether, 1974, 160-161. o. A témáról részletesen Gábor György (2000). Héberül pedig tudni kell In: u.ő. A szentély és a vadak. Zsidó vallástörténeti tanulmányok. Új Mandátum. Budapest. 207-246.o.

²²⁴Ruether, 1974, 75-79. o.

tradíció kisajátításával biztosította létezésének jogát, és e kizárólagosság mellett a zsidók szerepe Káinéhoz hasonlóan annyi, hogy tanúbizonyságok legyenek.²²⁵

A korai egyházi tanítások alapján az egyház ószövetségi létezését a próféták előre jelezték, csakúgy, mint a zsidók szövetségből való kiesését. A tanítások szerint csak egy szövetség van, amit Isten Ábrahámmal kötött, ezt a keresztény hívők töltik be, mert elfogadták a Messiást, aki eredetileg a zsidóknak volt megígérve. Továbbá a zsidók a történelmükkel bebizonyították, hogy ők nem választott nép. A zsidók csak időlegesen voltak választottak, az egyház vette át az "igaz Izrael" szerepét. A hívők csak az egyházban léteztek, az Ótestamentum hősei az egyház vonalában álltak. Ágoston szerint a zsidóknak fel kellene ismerniük, hogy az egyház az igazi Izrael, ezért csak mint keresztények lesznek megváltva. A zsidó szétszóratás bizonyíték az egyház számára, hogy a zsidók elvetése örökre szól és visszavonhatatlan. A Messiás haláláig még lett volna bocsánat, de utána már nem.²²⁶

Az ószövetségi prófétai szövegek szerint Isten megváltja Izraelt, és a nemzetek látni fogják, amint Izrael a nemzetek világossága lesz. Ahol az eredeti szöveg Izraelre utal, ott az egyházatyák az egyházat helyettesítették be, és így felhasználták a próféciákat annak bizonyítására, hogy Isten a pogányok közül választott magának népet a zsidók helyett. Ebben a kontextusban az ellenségek a zsidók voltak.²²⁷ Az aposztata Izrael hitetlen, nem fogadja el a Messiást, sőt meg is öli, csakúgy, mint a prófétákat. Az egyház dogmájává vált: ha a zsidók megölték a prófétákat és a Krisztust, akkor az egyházat is üldözni fogják. (Ágoston szerint a zsidók felelőssége a keresztre feszítésben öröklött tulajdonság volt.)²²⁸ Az egyházatyák az aposztáziát visszavezették az egész zsidó történelemben, hogy igazolják: Krisztus elutasítása a hitetlen nép gonosz történetének egyenes

²²⁵Simon, 1996, 91-92. o.

²²⁶Ruether, 1974, 137-148. o.

²²⁷A felhasznált igéreszek: Ésaías 53 és a Zsoltárok.

²²⁸A mai kutatások szerint Jézus keresztre feszítésében a rómaiak játszották a fő szerepet. Ruether, 1974, 85-91. o.

következése volt. A zsidók szerintük mindig is aposztaták voltak, prófétagyilkosok, bálványimádók, törvénszegők, minden értelemben bűnösök. Törvénszegésüket szembeállították a pogányok igaz cselekedeteivel. A zsidók a testnek éltek, gyerekeiket démonoknak áldozták, ezzel szemben a keresztények aszkéták voltak. A bűnök felsorolásának az volt a célja, hogy bizonyítsa az örökséget, aminek végső aposztáziája a Krisztus-gyilkosság volt.²²⁹

A II. századra az egyház vezetősége és tagsága is pogány-keresztényekből állt, és a zsidókkal Jézus messiási személyéről vitáztak. A keresztény írók érvelése szerint, ha Jézus a Messiás, akkor az a személy, akire a zsidók várnak, csakis az Antikrisztus lehet. A másik következtetésük az volt, hogy ha Jézust, a Messiást Izraelnek ígérte Isten, akkor ők, az egyház az igazi Izrael, ezért vezették vissza az egyház történetét egészen Ábrahámig. A mózesi törvénynek és a próféták írásainak a korai egyházban nem volt nagy jelentőségük, annak ellenére, hogy Pál a törvényt szentnek tartotta. Az eretnek zsidó képe az apokrif evangéliumokban található meg. "Mózeszt megátkozták, mivel prófétált Krisztusról, Dávidot gyűlölték, mivel énekelt Neki, Júdást szerették, mert elárulta Őt" (Pseudo-Ciprián).²³⁰

A zsidóellenes tradíció alapja tehát a pogány egyház kiválasztottsága volt, amely egyház az elvetett zsidók örökségébe lépett. A patrisztika irodalmában kevés példát találunk a Pál által használt zsidó maradék olajfa képére, amelybe a pogányok beoltattak (Pál, Római levél 9-11). Az egyházi írók egyszerűen úgy magyarázzák ezt a képet, hogy a hitetlen zsidók kivágattak, és helyükbe a pogányok léptek.

Amikor az egyház a római birodalom vallása lett, a zsidóellenes retorika politikai színezetet is kapott. A keresztény birodalom létrejöttével a Krisztus-gyilkosság az univerzum Ura elleni merénylet lett, a császár Krisztus földi helytartója lett. A nemzeteknek az egyházban megvalósuló univerzalizmusa

²²⁹Ruether, 1974, 124-128. o.

²³⁰Parkes, 1934, 99-105. o.

egyenlő lett a keresztény–római békével. Az ökumenikus birodalom azonosult a millenniumi királtsággal: minden nemzet összegyűlik Krisztus királyságában, kivéve a zsidókat, akik az ellenségek, és akik számára nincs megváltás. A Sátán meg lett kötözve, és Krisztus megvalósította uralmát a földön. Mivel minden ember az egy katolikus vallásban egyesült, a viszály megszűnt, a béke tartós lett. A birodalom univerzalisztikus ideológiája az egyház messianisztikus univerzális ideológiájával keveredett. Az egyház győzelmének képe a kereszténység politikai megerősödésével még nyilvánvalóbb lett, és az üldözés ideje utáni egyetemes uralom messiási dicsőséget hozott el a számára. Az egyház politikai győzelmét Isten áldásának, míg a zsidók üldözését Isten haragjának tulajdonította.²³¹

²³¹Ruether, 1974, 139-142. o.

A IV. századi erősödő zsidóellenesség

A IV. században a kereszténység elhagyta egyszerű hitvallását, és krisztológiai magyarázataiba belefolyt a görög és latin filozófiai iskolák tanítása: a kereszténység lassan a pogányok vallása lett. A keresztény és a zsidó vallás harca a IV. századtól teljesen más alapokra került. Az egyház nem csupán egy elismert vallás lett, hanem birtokába került a birodalom végrehajtó hatalma. Ekkor még csak a vitatkozást használta fegyverül, de az egyházi írók szemében a zsidók már nem voltak emberi lények: a ravaszság és a rosszindulat szörnyei, akikre nem volt jellemző a közönséges emberi büntetés.²³²

Aranyszájú Szent Jánosnak²³³ négy prédikációja rögzíti a zsidókkal kapcsolatos véleményét. Ezek az írások nagy hatással voltak az utókorra, és jelentősen hozzájárultak a zsidók elleni előítéletek elterjedéséhez.²³⁴ Értelmezésében a zsidók nem a környezetében élő antiókhiai zsidók voltak, hanem egy teológiai szükségesség, fogalom, prédikációiban nem is valós eseményekről beszél. A 387-ben írt "Homíliák a zsidók ellen" című műve gyűlölködő hangnemben vádolta a zsidókat, ószövetségi és újszövetségi idézeteket használva. A 106. Zsoltár alapján azt állítja: "feláldozták fiaikat és leányaikat az ördögöknek. Rosszabbak, mint a vadállat és saját kezeikkel ölik meg utódaikat, hogy imádják a gonoszt." Később – talán az antiókhiai zsidók ellenállására – így módosítja ezt a vádat: "ha nem is ölik meg a gyermekeiket, megölték a Krisztust, ami rosszabb. A zsidók nem Istent imádják, hanem a gonoszt, ezért az ünnepeik tisztátalanok."²³⁵ "Mivel megölték Krisztust, Isten gyűlöli őket, és amióta Isten gyűlöli őket, a keresztényeknek is azt kell vallani: Gyűlölöm a zsidót. A keresztények kötelessége, hogy gyűlöljék őket." "Testiek, kapzsis, banditák, megrögzött gyilkosok,

²³²Parkes, 1934, 155-158. o.

²³³Joannész Khrüszosztomosz (354-407)

²³⁴Lucas, L.(1993). The Conflict between Christianity and Judaism, 4th century. Aris & Phillips. Warminster. England. 8. o.

²³⁵Parkes, 1934, 164-165. o.

pusztítók, a gonosz birtokolja őket, a zsinagógájuk a bűnözők gyülekezete, a tolvajok tanyája, a gonoszok barlangja, a pusztulás mélysége.²³⁶ Ilyen és ehhez hasonló tanítások és prédikációk után bármilyen zsidóellenes cselekedetet vagy zsinagógarombolást isteni inspirációnak lehetett tekinteni.

Nagy Vazul (330-379) a zsidókat Istentől távol valónak hitte, és amikor Istenhez emelik a kezeiket, olyanok, mint a gyilkosok, akik az apa felé nyújtják a gyermek véréből szennyezett kezüket. Ők Szodoma hercegei, akiknek kezei Krisztus vérével vannak mocskolva. E megfontolások alapján Vazul szorgalmazta a zsidók kitiltását a hadseregből, de a kirekesztés ekkor még nem emelkedett törvényerőre.²³⁷

Jeromos (342-420) különösen gyűlölte a zsinagógát, amelynek szegénysége éles kontrasztban állott az egyház terjeszkedésével. A zsinagógát a Sátán házának nevezte, és a szajhához hasonlította. Jeromos nem engedte a zsidókat a bírói és teológusi pályára, annak ellenére, hogy saját teológiai tanítói is zsidók voltak. Az Írás latinra fordításával (Vulgata) az volt a célja, hogy a keresztényeknek segítséget adjon a zsidók elleni vitákban. A zsidókat minden ember ellenségének tartotta, akik megátkozzák a keresztényeket a zsinagógaikban.²³⁸

Ambrus (339-397) szerint a zsidók aposztaták, mert nem vallják meg Krisztust, és ezért a nagy bűnükért méltók a halálra. A zsinagóga bukása az egyháznak a megváltást jelentené.²³⁹

Nüsszai Szent Gergely (330-395) a zsidókat az Úr gyilkosainak tartotta, próféták kivégzőinek, Isten ellenségeinek és gyűlölőinek, a kegyelem ellenségeinek, a gonosz szószólóinak, viperák ivadékainak, rágalmazóknak, gúnyolódóknak, démonok gyülekezetének, bűnösöknek, gonosz embereknek, a jó gyűlölőinek.²⁴⁰

²³⁶Lucas, 1993, 47. o.

²³⁷Lucas, 1993, 1-2. o.

²³⁸Lucas, 1993, 46. o.

²³⁹Lucas, 1993, 11-13. o.

²⁴⁰Lucas, 1993, 46. o.

Az antijudaista irodalom Krisztus messiás mivolta, a törvény megszűnése és az egyház elhívásának témájára összpontosult. Az egyház időben már megelőzte Izraelt Ábrahám hite miatt. Az egyház a pogányok egyháza, Ecclesia ex gentibus, az új nép, az örökkévaló Izrael.²⁴¹

A zsidó kereszténység szerepének megszűnése minden zsidó szálát elvágott az egyházban. A pogány egyházban kialakult teológia szerint az egyház lépett a zsidóság helyére, és a helyettesítési elmélet megalapozta a keresztény zsidóellenesség kialakulását. A korai egyházban még voltak példák a szó szerinti Biblia-értelmezésre. Hittek az ezeréves királyságban, Izrael helyreállításában (például Papiasz). Az allegorikus értelmezés azonban alapot ad arra, hogy az egyház magát Izrael helyébe tegye és az eddig ismertetett egyházatyák teológiája nyomán Izraelt kisajátították, minden örökséget az egyháznak tekintettek, Izraelnek nem tulajdonítottak jövőbeli szerepet. Az elvetés tana lehetővé tette, hogy a zsidókat úgy tekintsék, mint akiket Isten megvetett, mint akik gonoszak, nem méltó tagjai a keresztény társadalomnak. Egyre inkább az amillennista elmélet lett uralkodóvá az egyházi teológiában. Az egyház és állam fokozatos összefonódása pedig biztosította a lehetőséget, hogy az egyház ideológiája a törvényhozásban is megjelenjen.

Az eddig áttekintett egyháztörténeti rész az amillennista teológia kialakulását mutatta be. A fejezet végét az antiszemitizmus szociálpszichológiai elemzésével zárom, amely így történelmi kontextusba kerül. A következő fejezetben azt vizsgálom, milyen konkrét tanítások jellemzőek az amillennizmusra, amelyek befolyásolták a kereszténység zsidóellenes előítéleteit.

Az antijudaizmus szociálpszichológiája

²⁴¹Lucas, 1993, 35. o.

A keresztény antijudaista előítélet tartalmát a zsidókkal kapcsolatos teológia adta (az amillennista teológia), és az idő haladtával e tartalom mellé került az aktuális politikai, gazdasági, társadalmi vádhalmoz. A parlamenti beszédek elemzésében azt demonstrálom, hogy az egyházban megjelenő zsidóellenesség vázát a teológia adja. A teológiai előítéletek által közvetített vádak közel két évezredes létezésük miatt tekintélyt és legitimitációt kaptak, és a szekularizáció ellenére a modern világ elfogadja azokat azon az alapon, hogy “nem véletlen” a zsidók elleni előítélet. (Az “igazságos világ” elve szerint mindenki azt érdemli, amit kap).²⁴² A teológiai nézet normatív funkcióval bír a valláson kívüli világban, segíti az eligazodást, az információk kategorizálását: meghatározza a zsidók csoportjellemzőit és a velük szembeni viselkedéssémákat.

Az antijudaista vádak geneziséét azért érdemes megvizsgálni, mert így érthetővé válik fennmaradásuk, a társadalom tudatalattijának mélyrétegeibe való beépülésük, ahonnan aztán bármilyen szociális struktúrában elő lehet majd hívni. A zsidóellenesség kialakulásának elvi teológiai nézőpontját az antijudaizmus kialakulásának folyamatán keresztül összekapcsolom releváns társadalompszichológiai elméletekkel. A szociálpszichológiai elméletek az értelmezés keretévé válnak, rávilágítva fontos szempontokra, de természetesen nem kizárólagos magyarázó erővel bírva. A teológiai antijudaizmus történelmi hátterének ismertetését részletesen későbbi fejezetekben pótolom.

A kereszténység előtti antiszemitizmus nem azonos a teológia által előhívott zsidóellenességgel. Az antik római és görög társadalmakban a zsidók idegenek, barbárok voltak, de nem váltak démonikus néppé. A zsidóellenességből egységes ideológia, kép, világnézet a kereszténység kialakulása után keletkezett.

A kereszténység önmeghatározása a bibliai Újszövetségen alapul, és itt fontos kérdéshez értünk: a kereszténység kanonikus írásai tartalmazzak-e zsidóellenes részeket? A szakirodalom véleménye megoszlik a kérdésben, és jelen

²⁴²Forgas, P., Joseph. (1989). A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat. Budapest. 111. o.

munkának sem célja e kérdés eldöntése. Mégis a vizsgálódások során felmerült sok momentum arra utal, hogy a Biblia nem ad közvetlen okot a zsidóellenességre. A Újszövetség antijudaista értelmezésének kognitív diszfunkcióiról a III. részben lesz szó.

Az egyház a zsidó közösségből nőtt ki, alapítói, tagjai zsidók voltak. A pogányok²⁴³ egyházba kerülése feszültséget hozott a zsidó és pogány hívők közé (ekkor a zsidó vezetőségű egyház ezt a problémát még sikeresen megoldotta). A pogánykeresztények²⁴⁴ lassan túlsúlyba kerültek a zsidókeresztényekkel szemben, és saját kultúrájukat hozták be az egyházba. A hellén és római keresztények számára a zsidók idegennek, furcsáknak tündek. A magukról és másokról alkotott képet a társadalom által meghatározott kategóriák alapján építették fel, és az antik világ nem vélekedett pozitívan a barbárnak tartott, furcsa szokásokkal rendelkező zsidókról. A zsidó kultúra idegensége azonnali válasszal szolgált a pogánykereszténység kérdésére: ha a Messiás a zsidók közül támadt, miért nem fogadták el a zsidók? A válasz szerint a zsidók gonoszságuk miatt utasították el a Messiást. Pál a Rómabeliekhez írt levelében (11. fejezet) már említi ezt a problémát a pogányok és zsidók közt (amelyet ő úgy fogalmaz meg, hogy a pogányok kevélykedtek Izraellel szemben, lenézték Izraelt). A pogánykeresztény egyház identitását meghatározó egyházatyák (Jusztinosztól kezdően Ágostonig) hittek abban, hogy az egyház Isten kiválasztott népe, és ezzel a nézettel ellentmondásba kerültek Pál tanításával arról, hogy az egyház csak részese a zsidó szövetségnek, de nem egyedüli letéteményese (Róm: 11, 2), és ráadásul azokkal kell osztoznia a szövetségben, akik gonoszságukban megölték a Krisztust. A történelmi események (a Templom lerombolása, a zsidók szétszórása) azt mutatták, hogy Isten ítélete

²⁴³A pogány szó a hagyományos értelemben vett istentelen, nem egyistenhívő, vallástalan személyt jelenti (In. Magyar Larousse Enciklopédikus szótár. 1994). Akadémia kiadó. Budapest. III. kötet. 339. o.), a dolgozatban minden olyan népre értem, ami bibliai értelemben nem zsidó (goj).

²⁴⁴Mindazok, akik a pogány vallásból tértek át a keresztény vallásra. In: Révai Nagy Lexikona. (1922). Révai Testvérek RT. Budapest. XV. kötet. 533. o.

sújtja a zsidókat. A kognitív disszonancia elve²⁴⁵ szerint az egyházatyák ellentmondásmentes világmépre törekedtek, és az ellentmondást fel kellett valahogy oldani. Két lehetséges – nem kizárólagos – mód kínálkozhatott a megoldásra: az egyik szerint a pozitív önkép csökkent volna (elfogadják, hogy a zsidók Isten népe, és a pogány egyház mellett a zsidók is kiválasztottak, nekik szól először az evangélium, Róm 1:16), de ez pszichológiailag nem lett volna könnyű feladat. Maradt a másik megoldás, a disszonáns elem leértékelése (Isten elvetette a zsidókat, és helyettük a pogány egyházat választotta), ami a történelmi tényekkel és a zsidókról kialakított antik képpel is összhangban volt. Teológiai szinten ezzel megtörtént a zsidóellenesség kezdeti és a későbbiekben súlyos következményekkel járó első lépése, a helyettesítés tana: Izrael helyébe az egyház lépett, Isten elvetette Izraelt.²⁴⁶

A pogánykereszténység földrajzilag és számszerűleg egyre jobban terjedt, és minden szociológiai ok adva volt a csoportképződésre és a többségi viszony kialakulására. Az egyház teológiai nyomása miatt a zsidókeresztények visszaszorultak: a II. századtól tiltották a zsidó szokások megtartását. A kereszténnyé lett pogányok számára az új, immár többségi csoporttal való azonosulás biztonságérzetet adott, lehetővé tette a társadalomban való eligazodást, hiszen az eddigi bevett pogány szokások helyett más normák szerint kellett élniük. A kategóriákat az új normatív vonatkoztatási csoportból kapták, és az egyház közvetlen hatást gyakorolt a tagjaira, hogy kövessék a csoport által meghatározott értékeket.²⁴⁷

A csoportközi helyzetben a kategorizáció fontos megismerési elem, de gyakran elfogult osztályozássá válik, mivel általában a jelenség észlelése és megítélése a saját csoport megkülönböztetéséből történik. A saját csoport

²⁴⁵Csepeli, 2001, 280. o. lásd erről bővebben: Festinger, L. (2000). A kognitív disszonancia elmélete. Osiris. Budapest.

²⁴⁶A helyettesítés tana az amillennista teológia része, melyről még részletesen lesz szó a II. részben.

²⁴⁷Csepeli, 2001, 455-467. o.

megkülönböztetése ősi különbségtétel, a csoporttagok ezáltal helyezik el magukat biztonságosan a társadalmi térben. Minden csoport a maga számára dolgozza ki tipizáló rendszereit, kategóriáit, amelyekkel önmagát felértékeli, másokat viszont leértékel. A személyek saját és külső csoportra történő osztályozása elegendő az etnocentrikus²⁴⁸ gondolkodás megjelenéséhez. Az etnocentrikus világképben kizárólag a saját csoport a fontos, az értékeket szab meg, meghatározza az oksági összefüggéseket. Az etnocentrikus ideológia alapja az a kiindulás, hogy a másik csoport alkatiilag másképp reagál, mint a saját csoport, képtelen beolvadni, ezért szükséges vele szemben a diszkrimináció. Az etnocentrikus gondolkodás szerint a diszkrimináció csupán a saját csoport szeretetéből fakad.²⁴⁹ A csoportgondolkodás jellegzetes tünetei, hogy a csoport saját sérthetlenségében hisz, a csoportot erkölcsileg felsőbbrendűnek tartja, sztereotipizált ellenségképet alkot, döntései nem elégséges információon alapulnak, vagy az információkat egyoldalúan értékeli ki.²⁵⁰

Az egyensúlyelvű gondolkodás kiindulópontja is a saját csoport, és ehhez képest minden más értékelés a saját csoporthoz fűződő viszony alapján történik. Akik a saját csoporttal szövetségi viszonyban állnak, pozitív bírálatot kapnak, míg az ellenséges viszonyban állók negatívát, ők lesznek az ellenségek a külső csoporttal együtt.²⁵¹

A pogánykeresztény egyház csoporttudatának egyik alapját az képezte, hogy Isten új népévé lett: a saját csoport, amely magát pozitívan értékeli, sérthetetlen, győzedelmes és felsőbbrendű, és ezt a pozitív identitást csak a zsidók elutasítására építve teremthette meg: a zsidók voltak a “nem”, az egyház az “igen”, a zsidókra nem vonatkoztak a próféciák, nem örökölték Isten országát, nem volt történelmük, nem voltak Isten népe, az egyház viszont igen. Az egyház feltételezése szerint a zsidók másképp reagálnak, eredendően gonoszok, a

²⁴⁸ Az etnocentrizmust a tágabb értelmű szociálpszichológiai vonatkozásban használom, nem szó szerinti értelmezésben.

²⁴⁹Csepeli György (1993). A meghatározatlan állat. Ego School. Budapest 105-108. o.

²⁵⁰Csepeli, 2001, 403. o.

²⁵¹Csepeli, 1993, 82. o.

prófétákat is üldözték, megölték Krisztust, és az egyházat is üldözni fogják, ezért lettek elutasítva.

A zsidók különösen láthatók voltak a keresztények közt, hiszen ők voltak azok, akik nem fogadták el a Messiást, sőt megölték. A kisebbségben lévő zsidósághoz automatikusan is negatív jellemzők kapcsolódnak. Ez a jelenség az illuzórikus korreláció: az inger szokatlan vagy kiugró volta miatt (például kisebbségben lévők és nemkívánatos viselkedések) a tulajdonságok között hamis korreláció jelenik meg, bár a kisebbségben lévőknel nem fordul elő többször a nemkívánatos viselkedés, mint a többségben lévőknel, mégis a kevesebb tagszámú csoportnak tulajdonítják a negatív viselkedést. A megfigyelő olyan kapcsolatot lát, ami nem létezik.²⁵²

A többség úgy határozza meg a kisebbséget, hogy elveszi történelmét, kétségbe vonja a jogot, hogy az öröklét jegyében határozza meg magát. Az egyházatyák teológiájukban megtették ezt a zsidósággal: történelmüket időlegesnek tekintették, a lázadó nép történelmének tartották, amivel szemben az egyház történelmét visszavezették a kezdetekig, az első keresztények az Ószövetségben a hitből élő pátriárkák voltak. A zsidó identitást az egyházhoz csatlakozással fel kellett adni (körülbelül a III-IV. századtól), melynek az volt az oka, hogy a közeli nézetet képviselő csoport (a zsidóság) mindig veszélyesebbnek tűnt, mert közvetlenebb volt a kísértés átsiklani a másik világlátásba, és ezért a saját csoportnak (az egyháznak) fel kellett vértézni magát ellene.²⁵³ A kereszténység gyökere a zsidóság szent könyveiből táplálkozik, ezért a judaizmus túl közeli vallás, szükséges volt attól elhatárolódni. Az elhatárolódás egyik fő eleme a zsidó vallás lebecsülése, alacsonyabb rendűnek bélyegzése volt, és a kettő

²⁵²Hamilton, D. L. (1991). A sztereotipizálás kognitív attribúciós elemzése, In: Hunyady Gy. (szerk.), Szociálpszichológiai tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest, 322-359.o. és Hamilton, D. L., Gifford, R. K. (1976). Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive basis of stereotypic judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12:392-407.o.

²⁵³Mannheim idézi Csepeli, 2001, 261.o.

közötti “átmenetet”, a zsidókereszténységet célszerű volt minél hamarabb felszámolni az egyházban.

A többségi viszonyulás igazi jelentőséget akkor nyert, amikor a kereszténység a politikai hatalom hivatalos ideológiája lett (keresztény birodalmak). Az egyház etnocentrikus gondolkodása nem csak a teológia szintjén maradt, hanem a politikai, végrehajtói hatalomra is befolyásolta és ez jelentette az igazi törést és a legpusztítóbb hatást a zsidó-keresztény kapcsolatban. Az egyház politikai győzelme igazolta azt a teológiai állítást, hogy az egyház Isten egyedüli népe, tévedhetetlen és uralkodásra elhívott. A IV. századra megszilárdult teológiai antijudaizmus alappilléreit ismét “alátámasztotta” a történelem: a zsidók a gonosz imádói, az egyház ellenségei, akiket Isten örökre elutasított és szolgaságra predestinált. A zsidók a keresztény birodalomban az egyház ellenségéből a birodalom urának, azaz Krisztus földi helytartójának ellenségei lettek. Így váltak a birodalom ellenségévé, akiket meg kellett rendszabályozni, hogy megakadályozzák pusztításukat.

A többség a társadalmi működésmechanizmus alapján a kisebbséget cselekvésének tárgyaként tekintette, amely egyben problémaforrás. A tárgyi viszonyulás a többség által alkotott sajátos reláció szerveződése a kisebbségről. A kialakított kép önkényes, nem a valóságon alapul, vagy a valóság torzított képét tartalmazza.²⁵⁴ A keresztény teológia szerint a zsidók szolgái a keresztényeknek (Ágoston szolgaságelmélete), és a társadalomban ennek megfelelő szerepet kell betölteniük.

A kisebbség megismerésének eszközei a kategorizáció, a sztereotipizálás és az előítélet. A sztereotípiák torzíthatják az információ kódolását, annak megfelelően, hogy a prototípusba minél inkább beilleszkedjenek. A prototípus egy absztrakt kép vagy tulajdonságkészlet, amely képviseli a kategóriát, és az új

²⁵⁴Csepeli, 2001, 510. o.

információt az ezzel való összevetés után soroljuk a megfelelő kategóriába²⁵⁵ A zsidókról kialakított kép prototípusát az elvetés teológiai tana hordozta: Isten elvetette őket, gonoszok, gyilkosok. E prototípushoz alkalmazkodott minden más aktuális vád. A középkori démoni zsidók rituális gyilkosok voltak, ostyát gyaláztak, a pestist terjesztették, kutakat mérgeztek, uzsorát szedtek, betegségeket terjesztettek, eretnek mozgalmakat támogattak, okkult praktikákat folytattak. A prototípus meghatározása szerint a vádak azt közvetítették, hogy a zsidók Isten és az egyház ellenségei, a sátán szolgái.

A saját csoport a másik, a külső csoporthoz képest fejezi ki saját identitását, és ebben a játszmában a külső csoport mindig a negatív projekciója, a saját csoport pedig az előnyös ismérvekkel rendelkező az alacsonyabb értékűhöz képest. A bűnbakképzés is ezen a mechanizmuson alapszik, minden rossz oka a külső csoport.²⁵⁶ Az elfojtott agresszió mindig bűnbakot keres magának: a mozgósítható bűnbak, személytelen kategóriákban megjelenve, ráhúzható bármely aktuálisan középpontba kerülő csoportra. Bűnbak olyan csoportból válhat, amely kisebbségi pozícióban van, idegenszerűség, másság jellemzi, védtelen, társadalmilag stigmatizált, veszélyes a többségre, amely miatt legitimizálható az ellene való fellépés.²⁵⁷ A keresztény birodalom fő bűnbakjai közé tartozott a zsidóság: a pestisért, gyilkosságokért, kűtmérgezésekért, betegségekért, a keresztény társadalom romlásáért, eretnek mozgalmakért tették felelőssé. Bármilyen probléma került elő, a strukturált gonoszképpel rendelkező zsidó kategória könnyen előhívható volt, és a társadalom megtalálta benne a probléma okát, így frusztrációját és agresszióját levezethette a bosszúállással, a pogromokkal.

²⁵⁵Cantor, N., Michael, W. (1984). Prototípusok a személypercepcióban. In: Hunyady Gy. (szerk.), Szociálpszichológia. Gondolat, Budapest, 325-391.o.

²⁵⁶Csepeli, 1993, 96. o.

²⁵⁷Lásd: Pataki F. (1993). Bűnbakképzési folyamatok a társadalomban. Akadémiai, Budapest.

A bűnbakképzés alapmechanizmusa az okság tulajdonítása, az attribúció. A sztereotípiák hibáinak attribúciós okai lehetnek: ha a saját csoport teljesen "leuralja" a kisebbségről való képet, ha nem veszi figyelembe az egyéni különbségeket, ha az eltéréseket nem környezeti, hanem faji okoknak tulajdonítja, ha az ellenszenvét kizárólag a másik csoport tulajdonságaival indokolja.²⁵⁸ A miértekre adandó válaszban mindennek van oka, és az ok általában a személyből eredő hatások (eleve jellemző torzító hatás).²⁵⁹ Az attribúciós ítéletek a saját csoport - külső csoport dimenziójának értékelő mechanizmusán át működnek: a saját csoport a sikert belső tulajdonságnak tulajdonítja (az egyház sikerének oka szentsége, megérdemelt kiválasztottsága), a kudarcát a körülményeknek (a zsidók keresztény társadalom elleni támadása). A külső csoport sikerét a körülményeknek, míg a kudarcát belső tulajdonságának (a zsidókat gonoszságuk miatt Isten haragja sújtja) tulajdonítják.

Az attribúció mindig önigazoló, racionalizáló lehetőséget hordoz magában, ezáltal a csoport számára kedvező az ideologikusan megszerkesztett nézetrendszer kialakításában.²⁶⁰ A zsidókat a legtöbb esetben mint homogén csoportot kezelték, róluk nem egyének összességként, hanem hasonló tulajdonságokat hordozó embermasszaként beszéltek. A társadalomban felmerülő problémáknak sohasem az egyház vagy a keresztény állam az oka, hanem a külső csoport: a zsidók. A siker oka az egyház szentségéből, kiválasztottságából következik. Ez az ideologikus séma a különböző korokban más-más tartalmat nyert, de a struktúra alapjában nem változott.

A totalitáriánus rendszerekben a szelfnek szüksége van a kivetített gonoszra, hogy saját egységét megőrizze. A leválasztott negativitás a meghatározott "kontraszt"-csoportra vetül, ami a gonosz megtestesítője. A saját

²⁵⁸Campbell, D. T. (1967). Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist*, 22:817-829.o.

²⁵⁹Az eredeti kifejezés angolul: ultimate attribution error

²⁶⁰Csepeli, 2001, 250-256. o.

csoport, önmeghatározása érdekében valósággal függ a kontrasztcsoporttól.²⁶¹ A külső csoport, a kontrasztcsoport olyan állítások keresztüzébe kerül, amelyeknek nincs empirikus alapjuk, a manicheus, a világot jóra és rosszra osztó világgép alapján az elképzelt abszolút gonosz megtestesítőjévé vált.²⁶²

A zsidóság esetében nem egyszerűen egy idegen, egy különböző csoportról volt szó, hanem az egyház saját csoportjának ellentétéről, amihez képest az egyház (vagy keresztény nemzet tagjai) és itt hangsúlyoznám, csak “azokhoz” képest, a jó, a tökéletes, az abszolút képviselője.²⁶³ A kontrasztcsoport démonikus, szemben a szent egyházzal, aki így még inkább tökéletes és tévedhetetlen lett. A beskatulyázás²⁶⁴ eredményeképpen a világ érthetőbbé vált, mindent bele lehetett tenni a fekete (a gonosz) és fehér (az isteni) kategóriába.

Az egyház sok évszázadon keresztül legitim hatalmat képviselt, amely a neki alárendelődők számára jutalmat ígért: örök életet, Isten és a társadalom elfogadását. A büntetés Isten ítéletét, a pokol fenyegetését, az egyházból és a társadalomból való kiközösítést vonta maga után. A konformitás miatt az egyén alkalmazkodik a csoport által elfogadott normákhoz.²⁶⁵ Az egyház legbefolyásosabb legitimitását Istentől kapta, az egyház földi vezetője pedig a pápa volt, Krisztus földi képviselője. Az egyház tehát mindent tudott, a tökéletes szakértő volt, akinek feltétel nélkül engedelmeskedni kellett. Az általa közvetített normák, értékek, kategóriák megkérdőjelezhetetlenek voltak, azokat mindenkinek el kellett fogadni. Ennek fényében a zsidókról közvetített kép feltétel nélkül lett elfogadott a társadalomban.

²⁶¹Anthony, Dick, Robbins, Thomas (1996). Religious totalism, violence and exemplary dualism: beyond the extrinsic model. In: Millennialism and violence. Ed: Michael Barun. Fran Cass Oregon. 26. o.

²⁶²Csepeli, 2001, 492. o. és Langmuir, Gavin L., (1999). Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 62-79. o. 63. o.

²⁶³A pszichoanalitikus Wilhelm Reich is azt írja, hogy belső szükséglet az elfojtott indulatok kivetítése a másokra, akit kategorikusan különbözőnek érzelenek. Idézi: Erős Ferenc (2001). Az identitás labirintusai. Janus/Osiris. Budapest. 87. o.

²⁶⁴Csepeli, 2001, 316-317. o.

²⁶⁵Csepeli, 2001, 427. o.

Az egyház magáról alkotott győzedelmes képe kedvező szerepazonosulási lehetőséget adott tagjainak. A társadalmi elképzelés csak pozitív képet tartalmazott: a keresztény társadalom a szent, Isten kiválasztottja, Isten serege, tiszta faj. Ehhez a társadalomhoz tartozni egyet jelentett annak tulajdonságaival való azonosulással, ami által rendkívül pozitív önképhez lehetett jutni, különösen a zsidókkal való összehasonlítás függvényében.

II. 2. Az amillennizmus és kategóriái

Az amillennizmus a teológia fejlődése során a helyettesítési elméletből született, és ezzel az antijudaizmus alapvető teológiai bázisává vált. Felépítésével azért érdemes részletesebben foglalkozni, mert alapkövei a modern antiszemitizmusban is visszaköszönnek.

Az amillennizmus jelentésében is benne van legfőbb jellemzője, hogy tagadja Krisztus materiális uralmát a földön. A jelen kor – ami Krisztus első (Jézus Krisztus földi szolgálata) és második (jövöbeli) eljövetele között van – a millennium, a messiási ezer év. A Sátán ebben az időszakban meg lett kötözve. Az amillennisták egy része szerint a millennium beteljesült a földön az egyház által (például Ágoston, aki a katolikus egyházra volt nagy hatással), mások szerint a millennium a szentek által teljesült be a mennyben (például Klieföth, aki a kálvinista egyházban tevékenykedett). Mindkét irányzat megegyezik abban, hogy a jelen kori millenniumon kívül nem lesz másik, és Krisztus második eljövetelét a mennyei lét követi. Az amillennizmus szerint Isten jelenleg a hívők szívében uralkodik, akik az Isten népe, az egyház, a szellemi Izrael. A millennium valójában az egyházi kort jelenti.²⁶⁶

²⁶⁶Fruchtenbaum, A, (1993) Israelology. The Missing Link in Systematic Theology. Tustin. 123. o. Az amillennizmust a keresztény felekezetek többsége képviseli. A katolikus lexikon szerint a kiliazmus téves nézet, és a zsidók helytelen messiásfogalmából ered. In. Katolikus lexikon. (1931). Szerk.: Bangha Béla. Magyar Kultúra Kiadása. Budapest. I. kötet. 326. o. Modern

Az amillennisták teológiája az allegorikus Biblia-magyarázaton alapszik. Az ezeréves messiási uralom (Jelenések könyve, 20. fejezet) számukra szimbolikus, és az egyház korszakára utal. Az ószövetségi próféciaik nem szó szerinti (allegorikus) értelmezése alapján az Izraelre vonatkozó ószövetségi próféciaik az egyházban teljesedtek be. Az Isten választottai, az Isten népe kizárólag az egyház, nincs Istennek két népe, mint Izrael és az Egyház.²⁶⁷

Az amillennista teológia idevonatkozó alapvető vonásai a bibliai szövetségek vizsgálata és Izrael és az egyház viszonyának értelmezése alapján ismerhetők meg.

Szövetségek

Az amillennisták szerint az intézményes egyház az Ábrahámmal kötött szövetség idejében jött létre. Ábrahám az atyja Isten népének, ami az egyház (nem Izrael). Ábrahám magja nem a zsidók, hanem a keresztények, az ábrahámi szövetség kegyelmi szövetség. A fizikai áldások (mag, nemzet, uralom) alacsonyabb rendűek, mint a szellemiek, és a szellemieknek csak a szimbólumai. Az Ábrahámmal kötött szövetség az amillennisták szerint feltételes szövetség, feltétele az engedelmisség.²⁶⁸

A mózesi szövetséget az amillennisták úgy értelmezték, hogy az állam (Izrael mint nemzet) és az egyház (hívók) eggyé lett, tehát az egyház egyenlő Izrael állammal: a Mózes korabeli Izraelt tökéletesen azonosították az egyházzal. Ez a periódus volt az egyház-állam kor, amikor az egész nemzet az egyházhoz tartozott, és a királyság egyenlő volt az egyházzal. Aki az egyházban volt, a nemzetnek is a részévé vált. Istennek egy választott népe volt: az egyház. Az amillennisták szerint

katolikus teológiai szótár szerint az új Izrael az egyház és azt a régi Izrael mintájára alapította Jézus. Az egyház az eszkatologikus Izrael. (A helyettesítésemélet a mai katolikus és protestáns egyházak elfogadott nézete.) In: Bibliikus Teológiai szótár. (1974). Szerk.: Xavier Leon. Durfouos. Róma. 648. o.

²⁶⁷Fruchtenbaum, 1993, 128-132., 141. o.

²⁶⁸Fruchtenbaum, 1993, 142-144., 158. o. A szó szerinti értelemezés szerint ez a szövetség nem volt feltételhez kötve, feltételes szövetség csak a mózesi szövetség.

az egyház mindig létezett, és ezzel a gondolatmenettel vonatkoztatták az Izraelnek adott próféciákat és ígéreteket az egyházra.²⁶⁹

Az amillennizmus szerint a megváltás útja csak egyféle, a hit tartalma mindig ugyanaz: Krisztus véráldozata, ami azt bizonyítja, hogy az Újszövetséget visszaolvasták az Ószövetségbe.²⁷⁰ Az ószövetségi szereplők a Krisztusi áldozat miatt tértek meg. Az egyház lett Isten Izraelje, Isten nem kötődik Izraelhez, mint néphez. A fizikai Izrael nem méltó az ígéretekre, és minden ígélet az egyházban teljesedett be. Jeremiás könyve 31, 31-34 szerint az “új” szövetséget Isten Izrael népével kötötte, Izrael nemzeti megváltását ígéri Isten. Az amillennisták viszont azt állítják, hogy ez kizárólag az egyházra mint szellemi Izraelre vonatkozik, és ez az egy szövetség létezik. Az Újszövetségben a nemzeti idea (az egyház mint Izrael) nem tűnik el, az egyház nemzet, Isten új népe, nemzete.²⁷¹

Izrael jövője

Izraelnek mint nemzetnek, nincs jövője Isten tervében, minden szellemi áldást és ígéretet az egyház tölt be. Izrael a hitetlenség miatt esett ki Isten tervéből, és a számára fenntartott fizikai ígérek vagy beteljesedtek, vagy az engedetlenség miatt nem érvényesek. Az amillennisták tagadják Krisztus szó szerinti uralmát a földön.²⁷²

²⁶⁹Fruchtenbaum, 1993, 153. o.

²⁷⁰Fruchtenbaum, 1993, 147-149. o. A mózesi szövetség idejében a hit tárgya valójában a törvény volt, a megváltás azonban nem a törvényen keresztül adatott, hanem hit által. Krisztus bűnökért való áldozatáról csak az Újszövetség ad kijelentést. In: Fruchtenbaum, 1993, 590. o., A visszaolvasás azt jelenti, hogy az Ószövetséget az Újszövetség alapján értelmezték. A nem allegorikus értelmezés vagy a zsidó hagyomány szerint Ábrahám az ígéretekben hitt, nem Krisztusban.

²⁷¹Fruchtenbaum, 1993, 154-161. o. A Biblia szerint Pál apostol Rómabeliekhez írt levele 10. fejezet 19-ben az egyház nem nemzet.

²⁷²Az amillennisták szerint az Ábrahámnak adott földről szóló ígélet Dávidnál, Salamonnál és Józsuénál teljesedett be. Az amillennisták nem hisznek abban, hogy a Bibliában leírt földterület Izrael még sohasem birtokolta, és az ószövetségi próféciák szerint Izrael végleg helyre lesz állítva, és ekkor minden ígéletbeli területet birtokolni fog. A millennium ezt a szó szerinti értelmezését az amillennisták túl “judaistának” tartják. In: Fruchtenbaum, 1993, 185-186. o., 208. o.

A Rómabeliekhez írt levél 11, 25-32-ben Pál Izrael nemzeti megváltásáról beszél. Az amillennisták szerint minden a szellemi Izraelre (egyházra) vonatkozik, és ezzel tagadják Izrael nemzeti helyreállítását és megváltását. Számukra Izraelnek nincs jövője, csak az egyháznak, amely a választott nemzet és faj, a szellemi Izrael, a mennyei Jeruzsálem, a mennyei Sion, Ábrahám magja, az olajfa, Isten országa.²⁷³

A Messiásban hívő zsidó maradék az egyháznak és nem Izraelnek a része, és a zsidók csak az egyházon belül tartatnak meg. A jelen kor a millennium, ezután az örökkévalóság következik, amikor is a nemzeti Izraelre ítélet vár, de az egyházra dicsőséges jövő. Isten végérvényesen visszavette a jelenlétét Izraeltől mint nemzettől, és sosem lesz többé virágzó nép, mivel Izrael elutasította a Messiást. Az amillennisták szerint minden keresztény "szellemi izraelita", és minden jövőbeli esemény az egyház közreműködésével történik.²⁷⁴

Az amillennista teológia alapvető vonásait áttekintve néhány kulcsszóra lehetünk figyelmesek, amelyek az ágostoni kategóriák alapjául szolgálnak, és a modern antiszemitizmussal fogom összehasonlítani. A két fő kategória, ami köré a témák csoportosultak: az egyház és Izrael. Ezekbe tartoznak a különböző alkategóriák, mint a dicsőséges egyház, az egyház, amely minden kijelentést ismer, minden áldás hordozója és örököse, az új választott nép, a szent nemzet, amely örökkévalóságban is létezett. Ezzel szemben áll Izrael mint az elvetett, az elutasított, a szövetségek és örökség nélküli, a jövő nélküli és az ítéletet váró nép.

II. 3. Szent Ágoston amillennizmusa

Ágoston államelmélete

²⁷³Fruchtenbaum, 1993, 219. o.

²⁷⁴Fruchtenbaum, 1993, 213-233. o.

Ágoston 354-ben született egy numídiái kisvárosban. 387-ben keresztelték meg Milánóban, 395-ben lett Hippo Regius püspöke, és 430-ban halt meg. Az egyház ez idő alatt bonyolult intézménnyé nőtte ki magát. Tagjai nem voltak tökéletesek, ennek ellenére igazi földi dicsőséggel bírt. Ágoston a katolikus egyházat nemcsak az igazi egyháznak, hanem a többség egyházának is tartotta. Az eretnekekkel szemben megengedhetőnek tartotta a hagyományos római kori kényszerítő eszközök alkalmazását. A kényszerítés módszerét a donatistákkal folytatott küzdelme során fogadta el.²⁷⁵ Ezzel gyakorlatilag igazolást adott a császári politikának, ami végzetes következményekkel járt. Isten városa című művében – ami egy hatalmas apológia a kereszténység védelmében – választ ad arra, hogy miként lehet kényszeríteni az eretnekeket tanaik megváltoztatására. Ágoston szerint az egyház Isten országáért létezik, ami túl van minden birodalmon és civilizáción. A császári hatalom szerepe a béke és szabadság megőrzése.²⁷⁶

A keresztény állam doktrínáját a legnagyobb mértékben Ágostonnak Isten városa című műve befolyásolta. Ágoston szerint az államfőnek kötelessége az egyház jólétének biztosítása. Az egyház a világi hatalom csúcsán áll, az uralkodónak az egyházat kell szolgálna, és megvédeni azt a bálványimádástól, a szakadásoktól és az eretnekektől. Erőszakkal kell az igazakat megvédeni az elhajlástól, a gonoszokat pedig meg kell büntetni. Isten államán kívül nincs erény. Ebben az államban a jók, az Isten fiainak országa (Civitas Coelestis, Civitas Dei) – melyet az igaz vallás tart fenn – szemben áll a gonoszok országával (Civitas Terrena, Civitas Diaboli). Az igazságosság nélkül nincs állam, és ott lehet állam, ahol az igaz vallás törvényei szerint kormányoznak. A legbiztosabb hatalom egy ember kezében összpontosul, ez pedig az egyeduralkodó, a császár. Az államban nincs egyenlőség, ahogy a családban sem: a nő szolgál a férfinak, a gyermek

²⁷⁵ Brown, Peter (1999) Az európai kereszténység kialakulása 200-1000. Atlantisz kiadó. Budapest. 45.-59. o. Ágoston keresztény államról írt doktrínájának a donatisták álltak ellent. Ágoston 397-től folyamatosan támadta őket írásaiban. A támadást fokozta, hogy a donatisták szövetségben álltak a zsidókkal.

²⁷⁶ Chadwick, 1999, 209-211. o.

szüleinek, gyöngébb ész az erősebbnek, a nagyobb észet több uralom illeti meg. Az állam célja a békéről való gondoskodás, a külső ellenségtől való védelem, és belső rendezett viszonyok fenntartása. Az állam feladata, hogy a népet az erkölcsre és az igaz vallásra nevelje, végső célja pedig az örök cél.²⁷⁷

Ágoston ideája átalakította a régi római elképzelést az államról. A vallási idea mint egy hatalmas krízis tört be a nemzeti életbe, és mindenkifölötti hatalom lett, jelentősen motiválva a történelmi fejlődést. A keresztény állam ideája elválaszthatatlan Ágoston nevéből, és a fent említett szempontok azért lényegesek, mert a modern kori keresztény állam elképzelése sok tekintetben rímelt Ágoston nézeteire.²⁷⁸

²⁷⁷Aubermann, Miklós (1911). Főbb államtani kérdések Szent Ágostonnál és Szent Tamásnál. Atheneum. Budapest.

²⁷⁸Lucas, 1993, 66. o.

Ágoston zsidókhöz való viszonya

A zsidók mély megalázása a keresztény állam koncepciójával függ össze: személyes jogukat a keresztény állam törvényhozása teljes egészében lerombolta: kizárta őket a hadseregből és az állami állásokból minden ok nélkül, amivel teljes társadalmi rabszolgaságba lettek taszítva. Ágoston elképzelései kétségkívül hatással voltak Theodosius zsidóellenes törvényeire, és azok megértéséhez figyelembe kell vennünk Ágoston ideáit az államról és az egyházzól.²⁷⁹

Ágostonnak különleges szerepe volt az egyházatyák között, vallási ideái, koncepciói mély nyomot hagytak a keresztény vallásban, így a zsidókról alkotott véleménye is hatással volt az egyházi nézetekre.

Ágoston szerint a zsidók hitetlensége Krisztus istenségében megbocsáthatatlan bűn. Isten csak azért őrizte meg őket, amiért Káint, akinek jelet tett a homlokára, hogy ne lehessen elpusztítani. A zsidók azért tartattak meg, hogy a kereszténység igazságát bizonyítsák, ők a “tanúságtevő nép”, tanúbizonyságok a gonosz mellett, szemben az egyház igazságával.²⁸⁰

Az ígéretek nem egy lokális törzsnek, hanem az univerzális szellemi emberek közösségének, az egyháznak adattak.²⁸¹ Ágoston folytatta a hagyományossá vált elképzelést arról, hogy a zsidók testi gondolkodásúak, és nem tudják megérteni a Biblia szellemi jelentését, ők az ellenséghez tartoznak. A zsidók jelképe a testi Hágár, a földi Jeruzsálem, de a hívők, szellemiek, Sára gyermekei, a mennyei Jeruzsálemhez tartoznak.²⁸²

Ágoston a zsidók szolgátságáról szóló elméletében felhasználta az egyházi teológia által tanított testvérellentétek példáit: az idősebb testvér, Ézsau, a zsidókat jelképezte, míg Jákob az egyházat, és ebben a történetben a kisebbiknek szolgál az

²⁷⁹Lucas, 1993, 64-69. o.

²⁸⁰Lucas, 1993, 14. o.

²⁸¹Malakiás könyve 1,1 alapján

²⁸²Ruether, 1974, 132-133. o.

idősebb.²⁸³ A másik példa szerint Káin a zsidókat, míg Ábel a keresztényeket jelképezi: Isten elutasította Káin testi áldozatát, míg Ábelét elfogadta, és az idősebb testvér gyilkos is lett, ezért arra lett kárhóztatva, hogy bolyongjon a világban.²⁸⁴ Ágostonnak a keresztény államról szóló doktrínája szerint a zsidóknak, mint a keresztények szolgálóinak, adót kellett fizetniük, tiltott volt előttük minden hivatal vagy hatalom betöltése. Mivel megvették a szeretetet, nyomorúságos életre lettek kárhóztatva. A bűnük nagy, a büntetésük a kemény szolgaság. Időleges, látható javak miatt fogadták el Istent, e világ örömeinek kötelezték el magukat, és Isten törvényét nem szeretik, hanem félnek attól.²⁸⁵

Az egyházatyák azt tartották, hogy a zsidó törvények károsak a keresztényekre és az új hívőkre. Jeromos azt írta egy levelében Ágostonnak, ha a zsidó hívőknek megengednék, hogy zsidó szokásaikat, a sátán zsinagógájának szokásait behozzák az egyházba, akkor nem ők válnának kereszténnyé, hanem a keresztények zsidókká. Ágoston azzal érvelt, hogy Pál megtartotta a zsidó törvényeket akkor is, miután keresztény lett. Jeromos szerint a zsidó törvények megtartása a keresztények halálát jelentené, és aki megtartja, legyen zsidó vagy keresztény, a gonosz csapdájába esik. Ágoston válaszában azzal magyarázza véleményét, hogy már senki sem utánozhatja az apostolok gyakorlatát. A két egyházatya egyetértése a zsidó törvények elutasításával kapcsolatban meghatározó volt a jövőre nézve. Ágoston szerint egy keresztény csak spirituális értelemben lehet zsidó, de nem testi módon, vagyis a származása nem számíthat, ha egyszer keresztény lett. Ágoston dogmái termőtalajra találtak a kereszténységben, és hamarosan nem csak dogmák lettek, hanem a gyakorlatban is alkalmazták azokat.²⁸⁶ A keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos politikájáról később lesz szó.

²⁸³A talmudi hagyomány szerint Ézsau jelképezi az egyházat, aki szolgál Jákóbnak, a zsidóknak.

²⁸⁴Ebből a hasonlatból alakult ki a vándor zsidó képe a középkorban.

²⁸⁵Lucas, 1993, 15-16. o.

²⁸⁶Lucas, 1993, 51-52. o., 17. o.

Ágoston amillennista teológiai kategóriái

Az amillennizmus elemzése alapján állítottam fel az alábbi kategóriákat, amelyek segítenek Ágoston Izraelről és az egyházzal alkotott nézeteit rendszerezni és a későbbi elemzésekhez felhasználni. Az amillennista teológia elemzéséhez Ágoston Isten városa című művét²⁸⁷ használtam fel, amelynek nyilvánvaló hatása volt a zsidókkal kapcsolatos keresztény nézetekre a történelem során. Ágoston összes Izraellel, zsidókkal kapcsolatos nézetét megvizsgáltam, és ezekből alkottam meg a kategóriákat. A kategóriák két nagyobb csoportba tartoznak: Izrael és az egyház.

Izrael:

1. Izrael az Isten által elvetett nép

(ez a kategória a kiindulási alap, amelynek következményei és okai vannak)

- A) Az Ószövetség (a zsidó vallás) alacsonyabb rendű*
- B) A zsidók testiek, bálványimádók, babonások*
- C) A zsidók a keresztények szolgái*
- D) Kétfajta zsidó van: testi - szellemi, jó - rossz, keresztény - nem*

keresztény

2. A zsidók Isten és az egyház ellenségei, Krisztus-gyilkosok

Egyház:

3. Isten új szövetsége csak az egyházra vonatkozik, az egyház a szellemi, az

igazi Izrael (az első kategória ellentettje, az egyház kiindulási alapja)

- A) Az egyház (az Újszövetség) sokkal dicsőségesebb, mint az Ószövetség, a kereszténység magasabb rendű*

²⁸⁷Saint Augustine (1964). The City of God. Vol. I-VII. Translated: I. McCracken, G. E., II. Green, W., M., III. Wiesen, D., S., IV. Levine, D., V. Sanford, E., M., Green, W., M., VI-VII. Green, W., M. Harvard University Press. London. A szöveget angolból fordítottam, mivel a mű összes könyvét használtam, és magyarul nem található meg mindegyik kötet.

B) Az egyház csalhatatlan, szent; a társadalom akkor jó, ha az igaz vallás jelen van, és az engedetleneket, eretnekeket megbüntetik; az egyház uralkodik ebben a korszakban, ezek a keresztény nemzetek

Az Isten városa című művének elemzése

Izrael

1. Izrael az Isten által elvetett nép

Ágoston szerint Isten Izraelt mint népét elvetette, és helyette az egyházat választotta. Az elvetés okai: a Krisztus meggyilkolása, bálványimádás. Izrael hitetlenség, engedetlenség miatt esett ki Isten tervéből, és a neki adott fizikai ígéretek (Izrael földjének birtoklása) vagy beteljesedtek korábban, vagy nem érvényesek. Ágoston tanai szerint Izrael nem részesül sem a fizikai, sem a szellemi áldásokban, minden ígélet az egyházban teljesül be. Isten már nem kötődik Izraelhez mint néphez. Izraelnek mint nemzetnek nincs jövője Isten tervében.

“Ha nem követtek volna el bünt (a zsidók) Ellene (Jézus), végük megölvén Krisztust, akkor nem veszítették volna el a királyság örökségét, akkor örökölték volna Isten királyságát...”²⁸⁸

“Kiirtattak Isten népe közül, akiknek az örök élet misztériuma megjelentetett.”²⁸⁹

“Bár a zsidó papság és királyság örökkévalónak van kijelentve, már nem létezik, mások lettek a helyén.”²⁹⁰

“Izrael – ahogy Saul – arra volt predesztinálva, hogy elveszítse hatalmát, mikor Krisztus uralkodik az új szövetség által és nem a test szerint.”²⁹¹

²⁸⁸Saint Augustine, 1964, IV. könyv. 34. fejezet. 93 o.

²⁸⁹könyv száma (k.) és fejezetszám (f.) a továbbiakban: VII. k. 491 o.

²⁹⁰XVII.k. 6. f.

²⁹¹XVII.k. 6. f

A) Az Ószövetség (a zsidó vallás) alacsonyabb rendű

Az Ószövetség időleges, elmúló, a zsidó népnek nincs történelme.

*“Az Ó Szövetség csak időleges ígéreteket tartalmaz, míg az Új Szövetség örökkévaló ígéreteket.”*²⁹²

B) A zsidók testiek, bálványimádók, babonások

A zsidók vallásuk miatt, amely erkölcsileg alacsonyabb rendű, testiek, nem szellemiek, mint a keresztények. Nem értik az Írást sem, ezért csak materiális céljaik, érdekeik vannak. Ez az egyik oka, hogy Isten elvetette őket.

*“Az Ószövetség testi (karnális) ígéreteket tartalmaz.”*²⁹³

*“A zsidók a mai napig testiek, mindig vitatkoznak Istennel.”*²⁹⁴

*“A zsidók babonások.”*²⁹⁵

*“Ha a zsidók ... nem vezették volna varázslások által és bálványok utáni kíváncsiskodással, ha nem szaladtak volna istenek és bálványok után...,”*²⁹⁶

C) A zsidók a keresztények szolgálói

A zsidó, mint elvetett, elutasított, utált nép, szolgálói létre volt predestinálva.

*“Az idősebb szolgálja a fiatalabbat. (I Móz). Az idősebb nép minden egyháztanító szerint a zsidók, míg a fiatalabb nép a keresztények.”*²⁹⁷

²⁹²XVIII. k. 36. f.

²⁹³X. k. 25. f.

²⁹⁴XX. k. 29. f.

²⁹⁵XXIII. k. 7. f.

²⁹⁶IV. k. 34. f.

²⁹⁷XVI. k. 35. f.

D) Kétfajta zsidó van: testi - szellemi, jó - rossz, keresztény - nem

keresztény

A kétfajta zsidót (jó-rossz) Ágoston aszerint különböztette meg, hogy keresztény volt-e vagy sem.

“Két fajta Izrael van: a testi, aki Krisztus ellensége és a szellemi, aki Krisztust támogatja.”²⁹⁸

2. A zsidók Isten és az egyház ellenségei, Krisztus-gyilkosok

Izrael az elvetett nép, Isten és a keresztények ellenségei, megölték a Krisztust, nem fogadták el a Messiást. Céljuk, hogy lerombolják Isten tervét, amely terv kizárólag az egyházban valósul meg.

“... a testi Izrael, aki Krisztus ellensége...”²⁹⁹

“A zsidók, akik megölték Krisztust, a Rómaiaktól sokkal inkább szenvedtek és szétszórattak az egész világon. És ők viselik a bizonyosságot, a számunkra, hogy ne feledkezzünk el a Krisztusról való próféciákról. Isten megmutatta az egyháznak a kegyelmét, az Ő ellenségén (zsidók) való gondoskodás által. A zsidók azért szórattak szét, hogy bizonyosságot viseljenek azokról a próféciákról, melyek Krisztusra mutatnak az egész világon az egyháznak, amely mindenhol létezik.”³⁰⁰

“Az egyház ... ellensége Babilon, a gonosz városa, akik Izraeliták a test szerint, és nem hit szerint részesei a mennyei városnak, és ellenségei a Nagy Királynak.”³⁰¹

Egyház

²⁹⁸XVII. k. 6. f.

²⁹⁹XVII. k. 6. f.

³⁰⁰XVIII. k. 46. f.

³⁰¹XVII.k. 16. f.

3. Isten új szövetsége csak az egyházra vonatkozik, az egyház a szellemi, az igazi Izrael

Istennek csak egy választott népe van: az egyház. Isten már nem kötődik Izraelhez mint néphez. Ez azt jelenti, hogy minden keresztény "szellemi izraelita", ők az igazi zsidók. Ez a kategória a megvetett Izrael képének ellenpólusa. Ebben az esetben az egyház igaz volta hangsúlyos. Ez az egyház Isten igazi népe, valódi választottja.

*"Jer 31,31-33 (a zsidóknak ígért új szövetség) kétségtelenül az Új Jeruzsálem."*³⁰²

*"Az Ábrahámnak tett ígéret (I Móz 13:14-17), miszerint leszármazottai öröklék Kánaánt, minden nép atyja lesz, akik a hit szülöttei. Mindez azokra is vonatkozik, akik követik Ábrahámot, a szellem leszármazottaira. Most az egész földön (Kánaán) keresztények laknak, ezek is igaz magjai Ábrahámnak. Az izraelitákat kiűzték Jeruzsálemből, bár más városokban még maradtak néhányan."*³⁰³

*"Az egyház a Nagy Király városa, a szellemi Sión, a szellemi Jeruzsálem. A mennyei városhoz tartoznak a hívő pogányok és azok a zsidók, akik hit által zsidók nem csak test szerint."*³⁰⁴

*"Mivel a pogányok szellemi értelemben Ábrahám fiai lettek, helyesen Izraelnek hívják. Izrael a test szerint hinni fog egyszer."*³⁰⁵

*"A hitben testvérek a választott Izraeliták, Izrael gyermekei. Az egyház a Lévitai papság beteljesítője."*³⁰⁶

*"Levi fiai, Júda, Jeruzsálem alatt az egyházat kell értenünk, nemcsak a héberekből áll, hanem más nemzetekből is."*³⁰⁷

³⁰²XVII. k. 2. f.

³⁰³XVI. k. 21. f.

³⁰⁴XVII. k. 16. f.

³⁰⁵XVIII. k. 28. f.

³⁰⁶XX. k. 21. f.

³⁰⁷XX. k. 25. f.

A) Az egyház (az Újszövetség) sokkal dicsőségesebb, mint az Ószövetség, a kereszténység magasabb rendű

Az egyedüli igaz egyház meghatározásából következik, hogy magasabb rendű minden más vallásnál, elsősorban a rivális zsidó vallásnál.

*“Aggeus próféciája szerint a második ház dicsősége nagyobb lesz az elsőnél, az egyházban teljesedett be. A dicsőség, ami az Újszövetséghez tartozik, sokkal dicsőségesebb, mint a korábbi Ószövetség.”*³⁰⁸

*“Az egyháznak véget nem érő dicsősége lesz.”*³⁰⁹

*“Krisztus népe magasabb rendű a zsidóknál.”*³¹⁰

B) Az egyház csalhatatlan, szent; a társadalom akkor jó, ha az igaz vallás jelen van, és az engedetleneket, eretnekeket megbüntetik; az egyház uralkodik ebben a korszakban, ezek a keresztény nemzetek

Ez a kategória hasonló kijelentéseket tartalmaz, mint amely szerint az egyház az igazi Izrael. Itt azonban nagyobb hangsúly kerül az egyház uralkodására, szentségére, csalhatatlanságára, büntetéshez való jogára. Fontos szempont, hogy Ágoston tanítása ideológiát adott ahhoz, hogy az egyház politikai célokat követhessen, meghódítson nemzeteket és államokat.

*“Az eretnekeket súlyos büntetéssel kell sújtani.”*³¹¹

*“Az emberi társadalomban az engedetlenséget lehet büntetni szóval, vagy vesszővel, vagy egyéb igazságos büntetéssel.”*³¹²

*“Ahol nincs meg az igaz vallás, nincs jóság.”*³¹³

³⁰⁸XVIII. k. 48. f.

³⁰⁹XX. k. 17. f.

³¹⁰XVI. k. 37. f.

³¹¹XVIII. k. 51. f.

³¹²XVIII. k. 52. f.

³¹³XVIII. k. 54. f.

“A szentek uralkodnak Krisztussal 1000 évig, az első és a második visszajövetel között. Az egyház most Isten országa, a mennyei királyság. Az egyház szent nép.”³¹⁴

“Az ördög meg lett kötözve és nem vezetheti félre az egyházat, mivel megkötözése az idők végéig tart.”³¹⁵

“Az egyház szent nép.”³¹⁶

“Az új Jeruzsálem az egyház.”³¹⁷

“Az 1000 évet kétféleképpen lehet értelmezni: Az utolsó idők előtti periódus, illetve az egész történelem. Ebben az időszakban az Ördög meg lesz kötözve és nem vezetheti félre az egyházat és azokat a nemzeteket, amelyek az egyházból állnak. Ez az időszak az első eljövételtől a második eljövételig tart, a mai kor az egyház kora.”³¹⁸

³¹⁴XX. k. 9. f.

³¹⁵XX. k. 8. f.

³¹⁶XX. k. 9. f.

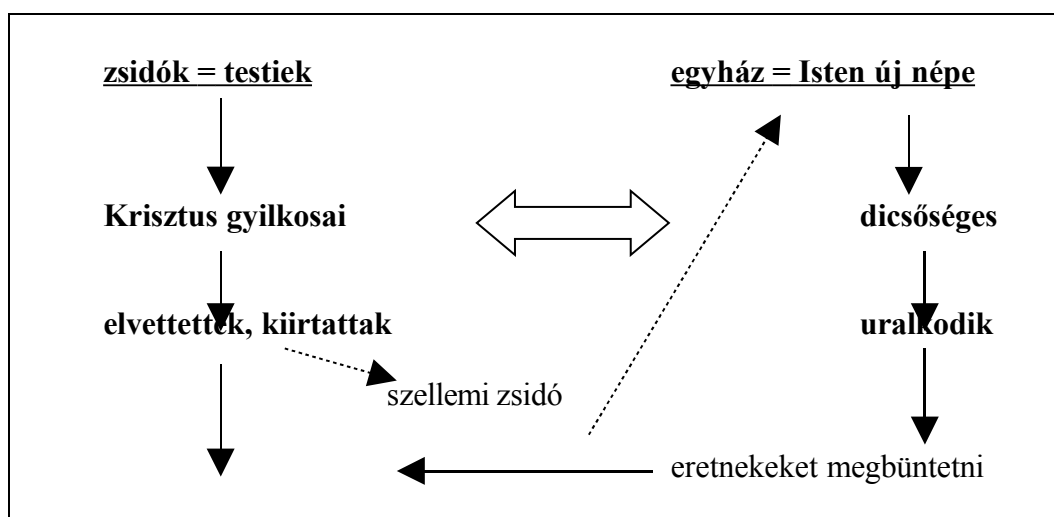
³¹⁷XX. k. 17. f.

³¹⁸Idézi: Fruchtenbaum, 1996, 139. o. 172-196. o.

II. 4. Az amillennizmus hatása az egyházi képviselők zsidókkal kapcsolatos attitűdjére

Hipotézisem szerint az amillennizmus teológiai elemei hozzájárulnak az antiszemitizmus megjelenéséhez. Az amillennizmus elemzését az előző fejezetben végeztem el Ágoston munkája alapján. Az elemzett kategóriák szerint egy általános összefüggés-láncolat szerkeszthető, amely az amillennista teológia érvelési alapstruktúráját példázza. E szerint a zsidók gonosz természetük és testiségük miatt megölték a Krisztust, ezért Isten elvetette őket. Kiirtattak Isten népe közül, és Isten új népet választott helyettük, az egyházat. Az egyház a kiválasztott, és ezt dicsőséges történelme is mutatja. Az egyház magasabb rendű vallást képvisel, és a társadalomban uralmat kell gyakorolnia. Az egyháznak joga van megvédeni a társadalmat az eretnekektől, és megbüntetni őket. A zsidók az egyház ellenségei, és ezt a gonosz történelmük is bizonyítja, a prófétákat, majd Krisztust is megölték. A zsidók csak szellemi zsidóként, tehát kereszténnyé válva lehetnek az egyház tagjai. (7. ábra)

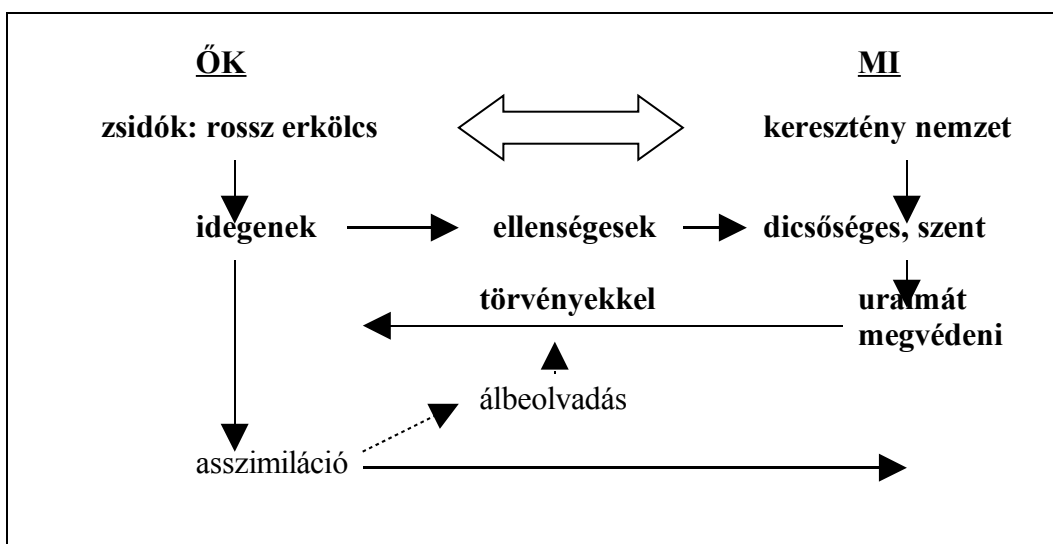
7. ábra

Az amillennizmus kategóriáinak összefüggései

A parlamenti beszédek tartalomelemzésének kategóriáiból levonható összefüggések szerint (lásd 6. ábra) a zsidók a keresztény társadalommal szemben állnak, erkölcsük, jellemük nem ér fel a keresztényekével, ezért idegenek a dicsőséges keresztény nemzetben. Idegenségük és gonoszságuk miatt támadnak a keresztény társadalomra, és ezért annak uralmát meg kell védeni törvényes úton. Asszimiláció útján a zsidók bekerülhetnek a keresztény társadalomba, és egyenlő jogokat kaphatnak, de az álbeolvadás, a nem igazi megváltozás törvényes intézkedéseket sürget.(8. ábra)

8. ábra

A parlamenti beszédek kategóriáinak összefüggései

Összehasonlítva az amillennista és a parlamenti kategóriarendszer összefüggéseit megállapítható, hogy mindkét rendszer a keresztények és zsidók közötti kibékíthetetlen ellentétén alapul. Ágoston és az egyházi képviselők szerint a két csoport gyökeresen különbözik egymástól erkölcsben (jó szemben a rosszal), múltban (dicsőséges szemben a gonosszal), jelenvaló célokban (uralkodás szemben a szolgálattal és jogtalan uralomra töréssel, tehát az ellenségességgel) és jövőben

(az egyetlen út a társadalom számára szemben a törvényekkel rendszabályozott rosszal).

Az egyház vagy keresztény nemzet mint saját csoport a külcsoportról, a zsidókról alkotott definícióját jól példázza Campbell³¹⁹ által leírt *univerzális sztereotípi*a, amely a sztereotípiáknak értékelő és leíró komponensét adta meg.

Mindez “A” és “B” csoport esetében így néz ki:

leírás	A	B
értékelő leírás		
A	JÓ	ROSSZ
B	ROSSZ	JÓ

Ez azt jelenti, hogy a legtöbb csoport etnocentrikus, a saját csoportját jónak, a másik csoportot rossznak tünteti fel. Létezik tehát egy “pontos” leírás etnocentrikus szemszögből, amely a külső csoportra illik, univerzális, minden etnocentrikus gondolkodásban jelen van.

Ez a leírás **saját csoport** esetében így szól:

- büszkék vagyunk öseinkre
- lojálisak, becsületesek vagyunk
- bátrak, haladók, saját jogainkért kiállunk, megvédelmezzük sajátunkat, de nem zsarnokoskodunk
- békések vagyunk, szeretjük az embereket, csak a hitvány ellenségünket gyűlöljük
- erkölcsösek és tiszták vagyunk

A **külső csoport** vonatkozásában mindez így jelenik meg:

³¹⁹Campbell, D. T. (1967). Stereotypes and the perception of group differences. American Psychologist, 22:817-829. o.

- egoisták, önközpontúak, magukat jobban szeretik, mint minket
- saját érdekeiket veszik csak figyelembe, kirekesztenek másokat
- ha módjukban lenne, megcsalnának bennünket, nem becsületesek, nincs morális önuralmuk, amikor velünk vannak kapcsolatban
- agresszívok, terjeszkedők, a mi kárunkra akarnak haladni
- rosszindulatúak, akik gyűlölnék minket
- erkölcstelenek, piszkosak

A vallási etnocentrizmus, a saját csoport szentté avatása a történelmi folyamatban a megszentelt nemzet képére alakult. A szentség a keresztény nemzetben az országra, a földre, a populációra vonatkozott. A nemzet szentségét Isten adja és Isten legitimálja. A szent egyháznak missziója van, melynek kettős a természete: békét hoz a nemzetnek és háborút az ellenségnek.³²⁰

A következőkben az egyes kategóriák összehasonlítása alapján elemzem az amillenizmus ideológiai hatását a parlamenti beszédekre, figyelmet szentelve a különbségeknek is.

Ágoston szerint Isten Izraelt mint népét elvetette, és helyette az egyházat választotta. Az elvetés okai: Krisztus meggyilkolása, bálványimádás. Ágoston tanai szerint Izrael nem részesül sem a fizikai, sem a szellemi áldásokban, minden ígélet az egyházban teljesül be. Az Isten által elvetett zsidó nép képe felfedezhető a modern korban is. A keresztény egyházak képviselőinek érveléseiből kitűnik, hogy ez a teológiai tan, az előítélet prototípusaként, előfeltételezett premisszaként, miként szolgált a zsidótörvényekkel kapcsolatos negatív véleményük alátámasztására. Az a nép, amelyet Isten megvet, nem kaphat egyenlő jogokat Isten új, igazi népével: a keresztényekkel.

A képviselők szerint a zsidók romlott, kivetett, elkülönült nemzet, amely szemben áll a keresztény nemzettel. A zsidóknak más a fejlődésük, mint a

³²⁰Stark, Werner (1966, 1998). *Sociology of religion. Part One*. Routledge. London. 71., 101. o.

keresztényeknek, más a fajiságuk, más az Istenük. A keresztény társadalomban idegen testet alkotnak, Istentől és a szentség eszméjétől eltávolodtak. A keresztényeknél romlottabbak, és mivel nem keresztények (tehát zsidók) nem lehetnek egyenjogúak, és zsidóként nem is létezhetnek a keresztény társadalomban, csak ha beolvadnak, kereszténnyé válnak. (Egyesek szerint az asszimiláció nem lehetséges, mivel a fajiságot megváltoztatni nem lehet.) Zsidókérdés mindig létezett, a nemzeteknek és Istennek is baja volt a zsidókkal, azért volt szükség regulációra, törvényekre, hogy kordában tartsa őket. A diaszpóra lét nem véletlen, nem ártatlanul szenved a zsidó.

A zsidók, mint az Isten által elvetett nép amillennista kategória a modern korban leginkább az idegenségükkel hozható összefüggésbe, és az idegenségük miatt nem tudnak asszimilálódni a keresztény társadalomba. Az amillennista teológiának ez az egyik alapkiindulása, amely igazolást adott a későbbi, középkori démonikus zsidókép kialakulásához. Az Isten által megvetett nép az emberektől sem érdemel tiszteletet, a társadalomnak nem kell jogokat biztosítani számára. Ágoston kifejezését, miszerint Isten népe közül a zsidók kiirtattak, az európai keresztény társadalmak megvalósították, és a modern kori képviselők szintén törekedtek arra, hogy a zsidók ne legyenek (egyenlő) tagjai a társadalomnak.

Az amillennista kategória szerint az Ószövetség időleges, elmúló, alacsonyabb rendű, mint az Újszövetség. A zsidók vallásából kifolyólag, amely erkölcsileg alacsonyabb rendű, testiek, nem szellemiek, mint a keresztények. Nem értik az Írást sem, ezért csak materiális céljaik, érdekeik vannak. Ez az egyik oka annak, hogy Isten elvetette őket.

Ágoston nézetei a magyar egyház képviselőinek beszédeiben a következőképpen jelennek meg: a zsidó vallás (az Ószövetség) hibás vallás, erkölcsiben romlottabb a kereszténységénél. Az Ószövetség kezdetektől fogva alacsonyabb rendű. A zsidók pénzimádók (a Mammont imádják), babonások,

testiek. A képviselők erkölcsi és vallási jellemzése a zsidókról összhangban van az amillenista kategóriákkal, amelyek a zsidó vallás alacsonyabbrendűségét és a zsidók testiségét bizonyítja. A babonaság, pénzimádat vádja tovább folytatódik a modern korban. A képviselők szerint a zsidókat csak neveléssel lehet a keresztényekkel egy szintre hozni. Ezen tulajdonságaik már az Ószövetségben is jelen voltak. Lelkiismeretlenek, nem ismernek erkölcsi törvényeket.

A zsidók erkölcsi alacsonyabbrendűsége miatt a kereszténység uralkodását kell biztosítani a társadalom minden területén. A zsidók kereszténység elleni törekvése az Ószövetségből származó tulajdonság, ahogy Jákob is lopott, csalt. Az asszimilációval a zsidóknak ki kell cserélniük a hibás ősi mintákat.

A zsidók, mint elvetett, elutasított, utált nép, Ágoston szerint szolgálai létre volt predesztinálva.

A modern korban a szolgaság képe abban fejeződött ki a parlamenti beszédekben, hogy a képviselők szerint a zsidóknak nem lehetne állampolgárságuk, politikai joguk, földtulajdonuk, iskoláik, nem lehetnének keresztény szolgálai, egyszóval nem lehetnének egyenjogúak a keresztény társadalomban.

Ágoston szerint kétfajta zsidó van: a testi és a szellemi, tehát aki nem keresztény, ellentétben azzal, aki keresztény.

A jó és rossz zsidó képét azoknál a képviselőknél találtam, akik hangoztatták az asszimilációt. Szerintük vannak becsületes és nem becsületes zsidók, vagyis azok, akik áttértek a keresztény vallásra, és azok, akik nem. A zsidótörvények bevezetésekor a megtért zsidókért felemelték a szavukat, habár ezekben az esetekben az is felmerült, hogy erős fajiságuk miatt problémákat okozhatnak.

Ágoston szerint az elvetett nép Isten és a keresztények ellenségei, megölték a Krisztust, nem fogadták el a Messiást. Céljuk, hogy lerombolják Isten tervét, amely terv kizárólag az egyházban valósul meg.

Ez a kategória nagyon markánsan jelenik meg az egyházi képviselők hozzászólásaiban. Beszédeikből kiderül, hogy olyan ellentét feszül a keresztények és a zsidók között, amit nem lehet feloldani. A társadalom csak úgy tud létezni, ha keresztény. A keresztények vallása tiszta, szemben a zsidókéval, amely romlott. A zsidók aláásták a keresztény nemzeti eszmét, irtó hadjáratot folytattak a kereszténység ellen. A legnagyobb veszélyt a keresztény társadalomra ők jelentik. Ami a keresztényeknek szent, azt a zsidók letiporták, mindig is a keresztény állam ellen voltak.

Az amillennista teológia szerint az egyház lett a *verus Izrael*, az igazi Izrael: az egyedüli hordozója és letéteményese az igazságnak. A dicsőséges egyház, az igaz út, az uralkodó egyház hármass képe a modern parlamenti beszédekben is megjelenik.

Az egyházi képviselők szerint a magyar keresztény társadalomban csak az egyenjogú, aki keresztény, mert a kereszténység magasabb rendű a zsidó vallásnál, és minden más vallás fellett áll. Az erkölcsi világrend egyetlen jogos képviselője az egyház, ami azt jelenti, hogy a legmagasabb erkölcsi értékek hordozója. A kereszténység a legtisztább, legideálisabb világfelfogás. A keresztény vallási alapok szerint, aki nem keresztény, az nem lehet egyenjogú. Ahhoz, hogy a zsidók a keresztény társadalom tagjai lehessenek, oktatásra, nevelésre van szükségük. A zsidó vallás erkölcsé rosszabb, nem tiszta, nem összeegyeztethető a kereszténységgel. A házasságokban lezüllesztik a keresztényeket, ezért nem lehet megengedni a zsidó–keresztény házasságot. A keresztény társadalmat a keresztény intelligenciának, keresztény vezetőknek kell irányítaniuk, a zsidókat ki kell ebből szorítani. A társadalomban meg kell valósítani a kereszténység vezetését, uralkodását. Magyarországon a keresztény szellemnek kell dominálnia.

Az egyedüli igaz egyház meghatározásából következik, hogy magasabb rendű minden más vallásnál és elsősorban a rivális zsidó vallásnál. Az egyházak

képviselői meg voltak győződve arról, hogy a kereszténység az egyetlen elfogadható vallás a magyar társadalom számára. A zsidóknak kereszténynek kell lenniük, be kell lépniük az egyházba, az igazi egyházhoz kell tartozniuk ahhoz, hogy valódi magyar állampolgárok legyenek.

A zsidók a kereszténység eltiprását tűzték ki célul, ezért a keresztényeknek védekezniük kell, mert ezt mondja a keresztény erkölcs és hitbuzgalom. Aki nincs a keresztényekkel, az ellenük van. A kereszténység erkölcsi fölényét minden területen biztosítani kell. A zsidókérdés megoldásához törvények kellenek, ahogy Istennek is szabályoznia kellett a zsidókat. Az erőszakos zsidóság rendszabályozása csak hatalmi úton lehetséges. Az ellentétet tovább fokozza, hogy a zsidók kiválasztottságtudata vérükké vált, amit nem lehet megváltoztatni.

A teológiai szöveg és a parlamenti beszédek között a legjelentősebb különbséget a modern kor szellemi, politikai és társadalmi eltéréseinek hatása jelenti. Az egyház egy merőben új közegben létezett: az egyház uralmának megvédésére szorult. Az uralom ideológiai hátterét az amillennista tanítások biztosították, de az uralom megvédésének szükségessége a modern történelmi helyzetben felerősödött. A parlamenti szöveg specifikusságából adódóan, a törvények körüli viták miatt a témák jelentős része a törvények elutasítása illetve elfogadása körül forgott. A liberalizmus, kapitalizmus, kommunizmus vádja mind a modern kor sajátossága. Az egyház következetes azonosítása a nemzettel a modern nemzetállam és keresztény állam szellemi terméke.

A végén levonható az a tanulság, hogy az előítéletesség szempontjából azok a teológiai nézetek a legveszélyesebbek, amelyek élesen szembeállítva a két csoportot erősítik a kirekesztést (a zsidók kiirtattak), és a másikat, mint a saját csoportjuk létét veszélyeztető ágenst festik le. A saját csoport ezzel szemben a megérdemelten létező és az egyetlen létezésre érdemes csoport. Az egzisztenciális fenyegetettség bármilyen védekező akciónak ideológiai alátámasztást nyújt.

II. 5. A keresztény birodalmak zsidópolitikája az antijudaizmus tükrében

A keresztény birodalom törvényei, rendeletei, szokásai visszatükrözik a keresztény teológia zsidóképét: a zsidók nem lehetnek egyenrangú részei a keresztény társadalomnak, ellenségek, ezért intézkedéseket kell ellenük bevezetni. Az egyház ezzel szemben uralkodik, győzedelmes, dicsőséges, amit a politikai, hatalmi részvétele is bizonyít. Az amillennista teológia így adott ellenségképet a zsidók személyében, és egyben a kereszténység vezető szerepét is megindokolta. Az alábbi fejezet célja, hogy az egyház zsidóellenes teológiájának gyakorlati megvalósulásra példákat adjon. A keresztény társadalmak gyakorlata a modern kor zsidókkal kapcsolatos politikájának is precedenst nyújtott, ezért fontos foglalkozni a témával.

Az első 800 év a modern antiszemitizmus alapját képezi, de a probléma nem gazdasági okokra vezethető vissza. A forrásokban nem található példa a zsidók különleges vagyoni helyzetére vagy gazdasági pozíciójára, voltak gazdag zsidók vagy kereskedők, de nem a zsidók általában, ilyen területen nem volt konfliktus a környezetükkel. Zsidók a társadalom minden osztályában megtalálhatók voltak, a rabszolgáktól a gazdagokig, a parasztoktól a katonáig.³²¹ A probléma nem gazdasági, hanem vallási eredetű volt, amely folyamatot korábban részletesen bemutatam, és amelynek lényege, hogy a zsidókkal kapcsolatos attitűd kiindulópontja elvetettségük, gonosz természetük volt. Ennek a premisszának megfelelően viszonyultak hozzájuk a későbbiek során.

Konstantin és a zsidókkal kapcsolatos zsinatok

³²¹Parkes, 1934, 371-376. o.

Konstantin megtérése³²² fordulópontot hozott az egyház történetébe. Az egyeduralkodó azonnal segítette az egyház fejlődését, és az egyház is egyre inkább részt vett a magas politikai döntésekben. Konstantin alattvalóinak számos vallása közül a kereszténységet pártolta, de nem tette azt a birodalom hivatalos vallásává: a 313. évi milánói rendelet szerint még bárki követhette saját vallását.³²³ 325-ben a kereszténység hivatalos vallássá lett, és a század végétől a keresztény uralkodók az egyetlen tolerálható hitnek tartották.³²⁴ A IV. század során egyre megszokottabbá vált, hogy a végső egyházpolitikai döntéseket a császár hozza, és nagyon gyakran azok az egyházi csoportok tudták befolyásolni az eseményeket, amelyeknek sikerült megnyerniük a császár jóindulatát.³²⁵ Az egyház hatott a birodalmi törvényekre, amelyek a zsidók jogaival foglalkoztak. A zsinatok rendelkezései elsősorban a zsidók és keresztények közti társadalmi és vallási kapcsolatot szabályozták, megalapozva a későbbi állami törvényeket.

300-ban az Elvirai zsinat megtiltotta a zsidók és keresztények közötti házasságot. A korábban elterjedt gyakorlatot, miszerint a zsidók áldást mondanak a keresztények földjére, betiltották. A papoknak nem volt szabad kapcsolatot tartaniuk a zsidókkal, ha mégis megtették, elveszítették szolgálatukat.³²⁶ 341-ben az antiókhiai zsinaton megtiltották, hogy a keresztények együtt ünnepeljék a húsvétot a zsidókkal, később nem lehetett a pászkát a keresztény húsvét előtt tartani.³²⁷

A Laodikeai zsinat a judaizálás ellen szállt harcba: az a keresztény, aki szombaton pihent, judaizáló volt, zsidó ünnepen tilos volt részt venni, tilos volt zsidó ételeket, kovásztalan kenyeret elfogadni. A szír apostoli kánon kiátkozással büntette azokat, akik zsidó ünnepet ünnepeltek, zsidótól ajándékot fogadtak el. A

³²²Konstantin 312-ben győzött a Milvius hídnál, és ezt a győzelmét a kereszt erejének tulajdonította. Ezután lett kereszténnyé.

³²³Chadwick, 1999, 117. o.

³²⁴Abel 1975, 53. o.

³²⁵Chadwick, 1999, 122. o.

³²⁶Abel, 1975, 170. o.

³²⁷Flannery, 1965, 52. o.

keresztény papoknak megtiltották, hogy a zsinagógákban imádkozzanak. Tilos volt a keresztényeknek olajat vinni a zsinagógába, lámpást gyújtani a zsidó ünnepek alkalmával vagy szombaton.³²⁸ A zsidó hitéletet ez megnehezítette, mivel eddig a nem zsidók gyújtottak gyertyát a zsinagógákban.³²⁹ A törvényekből arra lehet következtetni, hogy a zsidók és a keresztények közt szoros vallási kapcsolat volt. A tiltások gyakorlatban is létező cselekvések megszüntetésére irányultak. A keresztények és zsidók közötti kapcsolat zsinatok által szorgalmazott megszakításának alapja az a teológiai nézet volt, miszerint a zsidó vallás alacsonyabb rendű és megrontja a keresztény vallást, ezért veszélyes arra nézve.

A kereszténység és az állam kapcsolatát mutatja Konstantin azon törvénye, miszerint halálbüntetéssel sújtja azokat, akik elhagyták a kereszténységet.³³⁰ E törvény jelzi a kereszténység felülről történő szerveződését, szemben a korábbi individuális alapon meghozott döntéssel.

A keresztény teológia szolgaságelmélete (a keresztényeket, akiket Krisztus szabaddá tett, egy elvetett nép, a zsidó nép nem tehet szolgává) is megvalósult a törvényhozásban: Konstantin megtiltotta, hogy a zsidóknak keresztény szolgálók legyenek. Később nem keresztény rabszolgát sem engedélyeztek a zsidóknak, és ha körülmélték a szolgát, halállal kellett fizetniük.³³¹ Nem a rabszolgatartással volt a baj, a törvény azt sosem állította, hogy kereszténynek nem lehet keresztény szolgálója, és a rabszolgatartó társadalomban nehéz volt meglenni szolgálók nélkül. A törvénynek szociológiai, gazdasági következménye is lett: a zsidók kezdtek eltávolodni a mezőgazdaságtól, a föld birtoklásától.

A judaizmushoz csatlakozni büntett volt, 383-ban Gratius megtiltotta a zsidóknak prozelitává tegyenek másokat, ugyanakkor nem akadályozta meg őket abban, hogy kereszténnyé legyenek. Ha erőszakkal keresztelték meg őket, akkor

³²⁸Abel, 1975, 170-172. o.

³²⁹Parkes, 1934, 176. o. A gyertyagyújtást szombaton tiltotta a zsidó törvény, ezért segítettek nekik a keresztények.

³³⁰Lucas, 1993, 31. o.

³³¹Parkes, 1934, 178-180. o.

sem térhettek vissza a judaizmusba. A zsidókkal kötött házasság halálos büntetéssel történő tiltásának oka a keresztény fél judaizálásától való félelem volt. Ez az érv a modern politikai törvényhozásban is elhangzott: a zsidók, akik rossz erkölcsöt terjesztenek, veszélyesek a keresztényekre.

A zsidók ellen hozott törvények alapján kitiltották őket minden katonai és közszolgálatból, nem lehettek ügyvédek, bírák. Nem tehettek vádat a bíróságon keresztények ellen. A törvények alapja a zsidók alacsonyabbrendűségében rejlett, nem számítottak egyenrangú félnek, veszélyesek voltak, és nem utolsósorban konkurenciát jelentettek a keresztényeknek (a zsidók modern kori történetében is megtörténik ehhez hasonló jogi szabályozás).

A zsidóknak speciális adót is kellett fizetniük, a "fiscus Judaicus"-t. Más törvények a judaizmussal mint vallással voltak kapcsolatban: nem lehetett a purimot megünnepelniük, megtérési prédikációkat kellett hallgatniuk, és figyelembe kellett venniük a keresztény törvényeket a házasságról, a válásról.

Az első században az egyházban a zsidókat úgy tekintették, mint akik félúton vannak a keresztény hit felé, ezért keresztelekor egy rövid esküt kellett mondaniuk, amiben nem kellett megvallaniuk, ellentétben a pogány megtértekkel, hogy démonokat tiszteltek. Később, mutatva, hogy a zsidókkal kapcsolatos teológia negatív irányba halad, az eskü szövege hosszabb lett, átkokat kellett magukra mondaniuk, ha nem hagyják el teljesen a zsidó vallást. Meg kellett átkozniuk a zsidó népet, történelmüket, ki kellett jelenteniük, hogy a messiás, akit a zsidók várnak, az Antikrisztus.³³²

A keresztény birodalomban, miután a császár Krisztus földi helytartójává lépett elő, a Krisztus-gyilkosság az univerzum ura elleni merénylet lett. Az egyházatyák által kialakított adversus Judaeos mítosza hatással volt a zsidók legális státusára a keresztény birodalomban. A zsidók másodrangú állampolgárok, a társadalom kizsáoltjai lettek. A katolikus egyház egyre nagyobb politikai

³³²Ruether, 1974, 187-192. o.

befolyásra tett szert, és ezt arra is felhasználta, hogy újabb és újabb törvényekkel korlátozza a zsidók vallási és társadalmi életét.³³³

Theodosius zsidópolitikája

I. Theodosius megtiltotta a házasságot keresztények és zsidók között, és meghatározta, hogy a zsidók maguk közt csak a keresztény gyakorlat szerint házasodhatnak. Megtiltotta új zsinagógák építését és a régiak felújítását. De a judaizmus a birodalom engedélyezett vallása volt, ezért az uralkodók nem mentek egy ponton túl, sőt, több esetben megvédték a zsidókat a helyi papság túlkapásaitól.³³⁴ A zsidók ezért az erős államot támogatták saját védelmük érdekében.

Az egyházi támadások a zsinagógák lerombolását is célozták. Az első feljegyzett zsinagógarombolás Itáliában volt 355-ben: Innocentius püspök vallási célú akciója. A korabeli uralkodók, Valentinianus majd Theodosius megtiltották az ilyen és ehhez hasonló cselekedeteket, ez azonban nem volt hatással az egyházi vezetőkre. Egyes papok számára egy zsinagóga elpusztítása isteni tett volt. Theodosius először elrendelte a lerombolt zsinagógák helyreállítását, majd az egyháztól való félelme miatt visszavonta rendeletét. Az egyházfők ezt hősi tettnek nyilvánították, és az ügy precedenst teremtett. Ambrus egyházatyja szerint a polgári törvénynek meg kell hajolnia a vallás előtt.³³⁵

414-ben az alexandriai püspök a legnagyobb diaszpóra zsidóságot tiltatta ki a városból azzal a váddal, hogy keresztényeket támadtak meg. Szíriában a zsidókat keresztény gyerekek elrablásával és megölésével rágalmazták, amely eset a rituális gyilkosság vádjának előzményévé vált. A zsidóságról alkotott negatív kép

³³³Langmuir, Gavin I. (1990). History, religion and anti-Semitism. Tauris. London L. 293. o.

³³⁴Parkes, 1934, 182-187. o.

³³⁵Abel, 1975, 173-175. o.

kialakításában nagy szerepe volt az alsóbb papságnak, amely jelentős befolyással volt a köznép gondolkodására.³³⁶ Ebben az időben a keresztény teológia zsidóképe szerint a zsidók egyenlők a gonosz, gyilkos néppel, akik mindenre képesek, mivel a Krisztust is megölték, és a Sátánt szolgálják.

Theodosius törvénykönyve a zsidóknak római polgárjogot adott, és ezt a jogot tiszteletben tartották a barbár uralkodók és az egyházi hatalmak az V. században is. A római polgárjog értékét azonban egyre több megszorítás csökkentette. Az egyház hatására a zsidókat idegeneknek, hitetleneknek nyilvánították, és ez maga után vonta polgárjogaik csorbulását: csak másodrangú polgárjogot kaphattak. Theodosius törvényében a zsidó rabbik nem vállalhattak tisztséget a városi szenátusokban (429), és 438-ban minden köztisztségből kitiltották a zsidókat. A törvénykönyv szerint a zsidó vallás egy lehangoló szekta, gyűléseik szentségtörők, morális gyalázatosság a vallásuk, a zsidó név maga is gyalázatos és sértő.³³⁷

³³⁶Abel, 1975, 179-180. o.

³³⁷Abel, 1975, 158-160. o.

Justinianus törvénykönyve

Justinianus (527-565) törvénykönyve hasonló megszorításokat alkalmazott a zsidókkal szemben, mint a Codex Theodosius, és az ellenséges attitűd nyilvánvaló volt abból, ahogyan megsértette polgári jogait: ha bármely zsidó olyan pozíciót töltött be, amelyben egy kereszténynek feljebbvalója volt, akkor nemcsak elvesztette ezt a pozíciót, hanem még pénzbírságot is kellett fizetnie.³³⁸ Teológiailag ez a törvény a zsidók alacsonyabbrendűségével és gonosz természetével indokolható: a zsidóknak a keresztények szolgáinak kell lenniük, és nem fordítva.

A zsidók még a legalapvetőbb, társadalmi rangjuknak megfelelő mentességet sem élvezhették, nem tudtak jogorvoslatot kérni az erőszakos keresztelésekkel szemben sem. A szír római jogban használták azt a kifejezést, hogy "ha egy férfi keresztény...", ami azt jelentette, hogy a zsidókat kizárták abból a bizonyos rendelkezésből.³³⁹

Justinianus a zsidók vallási életét is szabályozta: megtiltotta az Írás felolvasása utáni magyarázást, a kommentárok tanulmányozását, kiközösítéssel fenyegette azokat, akik tagadták az angyalok létét, a feltámadást és a végső ítéletet.³⁴⁰ Hasonlóan felmerül a zsidó vallás megváltoztatásának és szabályozásának kérdése a modern kori zsidó asszimiláció és emancipáció kapcsán: az asszimilációt szorgalmazók elvárták, hogy a judaizmus alkalmazkodjon a társadalmi normákhoz (keresztény értékekhez).

Justinianus törvénye a későbbi zsidóellenes törvények elődjének tekinthető. Ezek a törvények precedenst teremtettek a XIII. századi Talmud-égetésekhez, a spanyolországi erőszakos keresztelésekhez, a zsinagógák felégetéséhez. A törvénykönyv kibővítése a zsidóságnak a társadalmi életből történő teljes

³³⁸Parkes, 1934, 248. o.

³³⁹Parkes, 1934, 249. o.

³⁴⁰Parkes, 1934, 252. o.

kizárásához vezetett, csak néhány szakmát hagyva nyitva előttük, ami megteremtette a modern antiszemitizmus zsidósztereotípiáját (uzsorás zsidó, kereskedő zsidó).³⁴¹

Justinianus törvényei tükrözték a negatív teológiai hatást, mégis a zsidók római állampolgárok maradhattak, és vallási intézményeik törvényes védelem alatt álltak. Bizáncban is megmaradtak a jogaik, és a vallási antijudaizmus nem fordult át gazdasági vagy politikai antiszemitizmusba. A keresztény birodalmakkal ellentétben a perzsa és arab birodalmakban a zsidókat nem fosztották meg jogaiktól.³⁴²

A kora középkori birodalmak zsidópolitikája

A középkori európai társadalomban a királyok és uralkodók változásával két erő maradt állandó: az egyházi hatalmak és a földbirtokosok. Mindkettőnek megvolt a saját törvényhozása, az egyháznak a zsinatok, a földbirtokosoknak a római jog. A társadalmi szisztéma, a jogok és kötelezettségek tehát nagyon különböztek a római társadalométól. A társadalmi hovatartozásnak a katolikus keresztény vallás vált kizárólagos alapjává. A római jogot fokozatosan felváltotta a feudális és egyházi hatalmak által hozott törvény, és az utolsó római polgár, a zsidó lassan minden jog nélkülivé lett, kiszolgáltatva a különböző hatalmaknak. Az általánosan elfogadott római jog megszűnésével a zsidókkal való egységes bánásmód is véget ért. A zsidó közösség az egyik országban virágzott, a másikban törvényesen elnyomott volt. Egyes országokon belül is változott a helyzetük, a helyi hatalmak toleranciájának vagy támogatásának függvényében.³⁴³

³⁴¹Parkes, 1934, 254-255. o.

³⁴²Ruether, 1974, 195. o.

³⁴³Parkes, 1934, 317-318. o.

A katolikus egyházi hatalmak egyre nagyobb szekuláris felelősséghez jutottak, és ez a folyamat tovább fokozódott a különböző királyságok egyesülése után is. Az egyházi zsinatok szekuláris és vallási büntetéseket alkalmazva szabályozták a társadalom polgári és vallási jogait. A VI. századtól erősödik a világi és az egyházi hatalmak zsidóellenes tevékenysége. A Maconi zsinat megtiltotta a zsidók bírói és adószedői állását azzal az indoklással, hogy túl nagy hatalmat nyernének a keresztények felett. (A katonai, bírói, közszolgálati pályáktól történő tiltásuk a náci törvények szerves részét alkották.) Az első sértő kifejezés a zsidókra nézve a gall törvényekben a Maconi zsinati határozatban jelent meg először: “quod Deus avertat” ami azt jelenti: ments Isten. A középkori francia egyházi kánonok szerint a keresztény papok nem fogadhatták el a zsidó vendéglátást.³⁴⁴

Az egyház politikai és társadalmi megerősödésével az antijudaizmus egyre inkább intézményes formát öltött, és az egyház folytatva hagyományait ószövetségi vádakkal illette a zsidókat, minden valós alapot nélkülözve. A VI. században Szent Péter utódai Itáliában független hercegi rangot élveztek, és természetes volt a nyugati politikai életben betöltött szerepük. Nagy Gergely pápa, aki a nyugati kereszténység felett hatalmat gyakorolt, a felvilágosodásra jellemző hozzáállást tanúsított a zsidókkal szemben: a római jog alapján megvédte őket, de (teológiai) véleményében antijudaista volt.³⁴⁵ Nagy Gergely elítélte az erőszakos kereszteléseket, és a zsidókkal kapcsolatos ügyekben törekedett az igazságosságra. Leveleiben ennek ellenére mélységesen elítélte és megvetette, kígyóknak, skorpióknak, vad szamaraknak írta le őket.³⁴⁶

A VI. századtól egyes püspökök és egyéb méltóságok rendkívüli törvényeket hoztak, melyek befolyásolták a zsidók életét. Ezek a törvények általában a keresztelkedésekkel és a kiutasításokkal voltak kapcsolatban. A

³⁴⁴Parkes, 1934, 324-328. o.

³⁴⁵Ruether, 1974, 199. o.

³⁴⁶Parkes, 1934, 220. o.

zsidóknak nem volt kihez fordulniuk segítségért, kivéve a pápát, de Nagy Gergelyen kívül nem volt arra példa, hogy bármelyik pápa védelmükre kelt volna. Az első erőszakos keresztelés Franciaországban I. Childebert nevéhez fűződik 558-ban. A korabeli vallásos irodalomban ekkor jelenik meg a középkori legenda a zsidók speciális "szagáról" és annak azonnali eltűnéséről a kereszteléssel. Ez a korszak átmenetet képezett a római jog védelméből ahhoz a középkori szituációhoz, amikor a zsidók helyzete csak a toleranciától függött, nem a törvénytől és a jogoktól. Rendelkeztek a római polgárjoggal, és ez még adott számukra védelmet, mivel a társadalom általánosságban nem viseltetett irántuk rosszindulatúan, ha azonban ezt az állapotot bármi felborította, biztonságuk veszélybe került. A törvény csak addig védte meg őket, amíg nem folyamodtak annak védelméhez. Ha védelemre volt szükségük, a hálapénz és a hízeltetés volt az egyetlen működő eszköz a számukra.³⁴⁷

A birodalom törvényhozási aktivitása szükségtelenné tette a zsinatok zsidókérdésben betöltött szerepét. Az V. és a VII. század között az egyetlen zsinat, amely foglalkozik a zsidókkal, a Khalkedóni zsinat. Ekkor megtiltották a papoknak a zsidókkal, eretnekekkel, pogányokkal való házasságát.³⁴⁸

A vizigót királyok a katolikus hit felvétele után kezdték bevezetni az antijudaista törvényeket. A zsidókkal kapcsolatos törvények elsősorban a papsággal szövetségben álló királyoktól származtak (Reccared, Sisebut, Chintila, Reccisvinth, Erwig, Egica). A nagy változást Reccared megtérése jelentette 570-ben. Ezt követően a narbonne-i tanács határozata szerint a zsidóknak tilos volt vasárnap dolgozniuk, a temetési ceremónián zsoltárokat énekelniük, és ha tanácsot kértek, vagy vendégül láttak varázslókat vagy szerencsemondókat, megbüntették őket. A judaizmus terjesztése halálbüntetéssel járt. Ha egy keresztény zsidót védett meg, büntetést kapott. Sisebut király válaszút elé állította a zsidókat: vagy

³⁴⁷Ruether, 1974, 335. o.

³⁴⁸Parkes, 1934, 256. o.

megkeresztelkednek vagy elhagyják az országot. Chintila rendeletben adta ki, hogy az országban csak katolikus hitűek maradhatnak. Ezt a rendeletet a Toledói zsinat megerősítette 638-ban. Eszerint a zsidóknak hűségesküt kellett tenniük a kereszténység mellett azzal, hogy elhagyják zsidó szokásaikat, mindent megesznek, amit a keresztények, nem tartanak kapcsolatot a nem megkeresztelt zsidókkal, minden zsidó könyvet átadnak, feljelentenek mindenkit, aki visszavonja az esküt, és megkövezik, ha bűnös. A zsinat azt is meghatározta, hogy a zsidókkal kapcsolatos törvényeket a következő uralkodónak be kell tartania. Ha a zsidók nem tartották meg a törvényeket, vagyonukat elkobozták, gyermekeiket katolikusok nevelték fel.³⁴⁹

A zsidók jogait az arab megszállás alatt helyreállították, és ebben az időszakban a zsidó közösség szokatlan fejlődésen ment keresztül. (Ehhez hasonlóan Perzsiában a zsidó lakosság teljes vallási és politikai szabadságot élvezett.) Spanyolország rekatolizálása után azonban minden tradicionális törvény újra életbe lépett (erőszakos keresztelések, pogromok, inkvizíció).³⁵⁰ A betért zsidókat judaizálással vádolták. A spanyol inkvizíció fellépett a katolikussá lett zsidók ellen is, akiket marranosoknak hívtak, és azzal vádolta őket, hogy csak külsőleg tartják meg a katolikus szokásokat, de titkon saját hitüket követik.³⁵¹ A spanyol történelem e szakasza a faji antiszemitizmushoz közelített. A "tisza vér" törvénye rasszista volt, ami annyit jelentett, hogy azoknak, akik közszolgálatra pályáztak, családfájukkal bizonyítani kellett, hogy nem zsidók. A jezsuitáknál ez a törvény a XX. századig fennmaradt. (Ezek a nürnbergi törvények elődei).³⁵²

A frank gallok kihasználták, hogy a zsidók kereskedtek kelet és Gallia között. Bár az egyház próbálta fenntartani a régi előítéleteket a zsidókkal szemben,

³⁴⁹Parkes, 1934, 347-368. o.

³⁵⁰Ruether, 1974, 199. o.

³⁵¹Trachtenberg, Josua. (1944). *The devil and the Jews. The medieval conception of the Jew and its relation to modern anti-Semitism.* Yale University Press. New Haven. 177. o.

³⁵²Ruether, 1974, 203. o.

a Karolingok kisebb nyomást gyakoroltak a zsidókra. A zsidó közösség ekkor jelentősen fejlődött.³⁵³

A keleti kereszténység zsidókkal kapcsolatos hozzáállását jól példázza Aphrates, egy korai egyházi író. Szerinte két gyülekezet létezik, amely parázna és házasságtörő, Izrael és Júda, és egy igaz, a pogány (azaz nem zsidó) egyház. A zsidók szent földre történő visszatéréséről szóló próféciák a babiloni fogság után beteljesültek, nincs további visszatérésre lehetőség. Sem a próféták, sem Mózes, sem Isten nem kedvelte a zsidókat.

A bizánci irodalom tele volt a zsidók csodákkal kísért megtéréséről szóló történetekkel. Egy részükben a keresztény csodák célja az volt, hogy bizonyítsák a keresztény vallás judaizmus feletti felsőbbrendűségét. Az irodalom más műveiben a zsidók nemkívánatos személyként jelennek meg, mint a gonoszság szörnyetegei. A teológiai írások a zsidókat többnyire a gonosszal hozzák összefüggésbe: “a gonosz régi barátai, a zsidók”. Ezekben az írásokban a zsidók elleni vádak azonosak az Ószövetségben található negatív ítéletekkel.³⁵⁴ A keleti kereszténység zsidókkal kapcsolatos nézetét a korai egyház teológiai felfogása határozta meg: a zsidókat Isten elvetette, a zsidók az egyház és Isten ellenségei.

³⁵³Ruether, 1974, 204. o.

³⁵⁴Ruether, 1974, 279.-300. o.

Középkori démonizált zsidókép

A középkorban a zsidók politikai jogai csorbultak, gazdasági csapás sújtotta őket, gettókba kényszerültek, erőszakos cselekedetek áldoztává váltak, és a legtöbb európai országból kiutasították őket (Anglia, Franciaország, Spanyolország, Portugália, Németország). Az egyház erőfeszítései a zsidók “misery,” azaz nyomorúságos státusának visszaállítására sikerrel jártak. Ebben a korban egyenlővé váltak a gonosszal, démonikus természetük miatt a keresztény társadalom ellenségei lettek. A zsidók státusában bekövetkezett fordulópontot a keresztes háborúk jelentették, amelyekhez ideológiát az egyház doktrínáiból merítettek. Az egyház ugyan azt tanította, hogy a zsidók életét meg kell kímélni, hogy tanúi legyenek az utolsó időkben a kereszténység győzelmének, de a keresztes hadjáratok katonái nem szabtak határt az erőszakos cselekedeteiknek. Az tömeges zsidómészárlásokat papok prédikációi inspirálták, vagy gyakran papok vezették. A keresztes háborúk véres zsidóüldözésekkel jártak: a zsidók vagy megkeresztelkedtek, vagy meghaltak. Sok esetben inkább az öngyilkosságot választották, mintsem a zsidó vallás megtagadását.³⁵⁵ A fanatikusok vezette keresztes hadjáratokat az egyház nem ellenezte, sőt tanításaival fokozta a tömegek elvakultságát és kegyetlenkedéseit. A keresztes hadjáratok résztvevőit többnyire vallási motivációk hajtották: ha megölik Isten ellenségeit, bűneik megbocsáttatnak. A keresztesek okot és egyben öngazolást találtak a gyilkosságokra: a zsidókat megvádolták keresztények rituális meggyilkolásával, keresztények kútjainak megmérgezésével, az ostya meggyalázásával.³⁵⁶

A zsidók politikai státusa a szolgaság teológiai tanítása alapján került definiálásra, amely szerint a zsidók sosem állhattak a keresztények fölött. Ezenkívül minden szociális kapcsolatot tiltottak az állítólagos zsidó betegségektől

³⁵⁵Lásd erről: Poliakov, Leon (1955). The history of anti-Semitism. Vol.1. Elek Books. London. és Trachtenberg, 1944.

³⁵⁶Ruether, 1934, 205. o.

való megfertőződés veszélye miatt. A zsidókat teljesen elszigetelték a keresztény társadalomtól gettóba zárásukkal, kötelező kalap-, ruha- és jelvényviseletükkel, amivel még inkább kirívóvá tették őket. Gazdaságilag az egyház által megvetett pénzkölcsönzésben lehetett csak szerepük. Sok zsidó a hercegek közvetlen szolgája lett (a szolga zsidó, servitus judaeorum), ekkor azok személyes védelme alatt álltak, és egyben személyes pénzkölcsönzőik lettek.³⁵⁷

A középkori elképzelések szerint a zsidók nem emberi lények, hanem a gonosz megtestesülései, démonikus teremtmények, akik az igazság ellen harcolnak a Sátán fegyvereivel. Más a természetük, normális emberi reakciók nem várhatók el tőlük. A romlottság és a makacsság szelleme van bennük. Peter Venarable szerint: “Kétkedem, hogy a zsidó ember lehet.” (A dehumanizálás a náci ideológia sajátossága volt.)³⁵⁸

A középkori költészetben Jézus mint hős harcos jelenik meg, akinek két ellensége van: az ördög és a zsidók. A zsidók egyesült erővel küzdenek az egyház ellen. A misztériumjátékokban és a grafikus művészetben a zsidók az emberiség ellenségeiként jelennek meg. Egy XVI. századi nyomatsorozatban, aminek a címe “Juden Badstub”, a gonosz segédkezik a zsidónak a fürdőben tüzet rakni, vizet húzni. Egy másik rajzon egy zsinagógában az ördög résztvevője a zsidó rituálénak.³⁵⁹

A középkori legendák szerint a zsidók katolikusellenesek, és az egyház lerombolásáért imádkoznak a zsinagógaikban. Az Antikrisztust várják, és szövetségre léptek a Sátánnal.³⁶⁰

A zsidókról azt gondolták, hogy rendelkeznek bizonyos fizikai sajátosságokkal, amelyek megkülönböztetik őket más népektől, és a gonoszhoz teszik hasonlatossá. Ilyen volt a szarvat viselő zsidó, a megkülönböztetett öltözetet

³⁵⁷Ruether, 1934, 208-210. o.

³⁵⁸Trachtenberg, 1944, 18. o.

³⁵⁹Trachtenberg, 1944, 19-26. o.

³⁶⁰Trachtenberg, 1944, 32. o.

viselő zsidó (Franciaországban szarvas kalapot kellett viselniük), az ördögi farkat viselő zsidó, kecskeszakállat³⁶¹ viselő zsidó. A démonikus zsidó ismertetőjele a kellemetlen, bűzös szag volt: a “foetor judiacus”. A népi hiedelem szerint a zsidók bűnösök a fokhagymaevés szörnyűségében, de megkereszteléssel ez a szag eltűnhet. A náci ideológusok szerint a zsidóknak tudományosan igazolt tény szerint “enyhén édeskés” faji eredetű szaguk van, ami fizikai sajátosságuk. A középkori legendák szerint a zsidók speciális, misztikus betegségeiben szenvednek, amit a keresztények nem kapnak meg. A gyógyításához viszont a keresztények vérére van szükségük.³⁶²

A zsidók a katolikus társadalomtól a gettókba zárással és a sárga jelvény viselésével (1215, Lateráni zsinat) különültek el. A sárga kör azt szimbolizálta, hogy a zsidók elárulták Krisztust az aranyért.³⁶³ A jelvényt eredetileg az eretnekeknek kellett viselniük.

Az inkvizíció felállításának célja a katolikus hegemonia megőrzése volt. Az egyház kirekesztő politikája révén minden másságot, függetlenséget visszautasított. Minden szekta, nem törvényes felekezet magával az ördöggel volt azonos. A katolikus egyház az eretnekek tartott mozgalmakat és a IX-X. században megjelenő társadalmi ellenállásokat állam elleni bűncselekménynek minősítette, és az állam békéjére nézve veszélyesnek tartotta. Az eretnekség halálbüntetése 1197-ben lett törvényerejű. A katolikus államokban a zsidó egyet jelentett az eretnekekkel. A zsidókat tartották felelősnek különböző eretnek mozgalmak felemelkedésért (a nesztoriánusokra gyakran mint zsidókra utaltak, a képrombolásokért is őket tartották felelősnek). Az albígensek elleni keresztes hadjáratoknak zsidó áldozataik is voltak. A huszita mozgalom megjelenését (1419-36) is zsidókhhoz kötötték és a huszita háborúk során a zsidók is áldozatul estek a megtorlásnak, mint

³⁶¹“Ziegenbart” (a kecske a népi hiedelem szerint az ördög kedvenc állata, a zsidók istene)

³⁶²Trachtenberg, 1944, 46-50. o.

³⁶³Ruether, Rosemary, R. (1987). The theological roots of anti-Semitism. In: The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern anti-Semitism. Ed: Fein, Helen. Walter de Gruyter. Berlin. Vol.1. pp. 23-46.

szimpatizánsok. A reformáció kirobbanásában szintén zsidó befolyást gyanított a római egyház. A eretneknek tartott szektákat gyakran "judaizálással" vádolták. A pulpitusról támadták őket egész Kelet-Közép-Európában, mint szimpatizánsokat, kegyetlenül üldözték őket. Az eretnek és zsidó összemosását mutatja, hogy Magyarországon a boszorkányoknak zsidó kalapot kellett hordaniuk.³⁶⁴

Az uzsora az egyház elleni és az emberiség elleni vétéknek számított. Az uzsorás a Sátán teremtménye, a keresztény uzsorás "judaizál". "Zsidó - eretnek - uzsorás" jellegzetes középkori klisé volt. Luthernek az volt a véleménye, hogy a Sátán a zsidókon keresztül becsapja és megátkozza az embereket és Istent.³⁶⁵

Okkult praktikák gyakorlásával is vádolták a zsidókat (alkímia, asztrológia, kabbala, amelynek egy nem autentikus változatát maguk a katolikusok is használták). Az inkvizíció a boszorkányságot és az eretnekséget gyakran azonosította. Az eretnekség elleni egyik fő vád volt az ostya meggyalázása, de ezzel a váddal illették a zsidókat és a boszorkányokat is. A vádak szerint a boszorkányok szombati fekete miséjén kifigurázzák a katolikus misét, megszenteltlenítik az ostyát, ezáltal meggyalázzák Krisztus testét. A zsidókról azt gondolták, hogy okkult praktikáikkal megölik a gyermek Krisztust az ostyában azzal, hogy feldarabolják, megtapossák azt. Sok legenda terjedt el arról, hogy csodák történtek, vér folyt az ostyából. Az egyik legkorábbi vers egy Mária-jelenésről szól: a Szűz megjelent egy misén a toledói püspöknek, és azt mondta, a zsidók újra megfeszítik a fiamat. A tömeg felbőszülve ment a zsidókhoz Mária és Jézus vezetésével, és a rabbi házában találtak egy sebesült alakot megfeszítve. Az ilyen vádak erőszakos események is követték, Németországban például zsidó városokat égettek fel.³⁶⁶

A zsidókat azzal vádolták, hogy katolikus gyermekek vérével használják fel a pászka ünnepe alkalmával. A vádak gyakran a papok terjesztették, mivel az azt

³⁶⁴Trachtenberg, 1944, 173-175. o.

³⁶⁵Trachtenberg, 1944, 188-194.o

³⁶⁶Trachtenberg, 1944, 70. o., 121. o.

követő “mártír”-kultusz azzal az anyagi haszonnal járt számukra, hogy zarándokok jöttek, és adományokat hoztak. A középkorban az első rituális gyilkossági vád Angliában, Norwichben így szólt: egy kikeresztelkedett zsidó szerint a zsidók katolikus gyerek vérével használják fel évente a húsvéti ünnepen. Később a vád kiszélesedett, miszerint a zsidók titkos konspirációja keresztény gyermekeket rabol el.³⁶⁷

A keresztények vérével nemcsak a kovásztalan kenyérben használják fel, hanem önmaguk gyógyítására is. Közép-Európában és Németországban elterjedt nézet volt, hogy egy darab “Judenmatz”, katolikus gyerek vérével sült kovásztalan kenyér olyan erőt hordoz magában, amely megvédi az otthonokat a betegségektől, tűzvésztől.³⁶⁸

A zsidó orvosok és általában a zsidók a vádak szerint a katolikus társadalmat mérgezéssel akarták megsemmisíteni. A katolikus egyház ezért megtiltotta híveinek, hogy bármiféle ételt vegyenek a zsidóktól. A kútmérgezés vádja szerint egész Európát meg akarják mérgezni. Ez a vád 1321-ben jelent meg először, amikor egy katolikus zsidó lefordított egy “héber levelet”, amelyben egy az európai társadalmak megsemmisítését célzó zsidó konspirációról volt szó, úgy, hogy megmérgezik a kutakat. 1679-ben Bécsben egy fertőzés kitörését így magyarázták: “Köztudott, hogy az ilyen fertőző járványokat gonosz szellemek, zsidók és boszorkányok okozzák.” A fekete halálnak nevezett pestisjárványt is összefüggésbe hozták a zsidókkal. Ennek hatására sok zsidót mészároltak le szerte Európában. Németországban azért tették, hogy Istennek tetsszenek.³⁶⁹

A zsidókat árulással is gyanúsították: a hitetlenekkel kötnek szövetséget, a mórokkal és a törökökkel konspirálnak, hogy elpusztítsák a katolikus egyházat. Emiatt 694-ben a toledói tanács rabszolgává alacsonyította a zsidókat, elvette

³⁶⁷Trachtenberg, 1944, 124-139. o.

³⁶⁸Trachtenberg, 1944, 140. o.

³⁶⁹Trachtenberg, 1944, 97-108. o.

vagyonukat, gyerekeiket katolikus családoknak adták, a zsidó közösségeket megtámadták.³⁷⁰

A zsidóval kötött házasságot a bestialitás bűnébe sorolta az egyház, mivel az “olyan, mintha egy kutyával közösülne valaki”, és az ilyen tett megégetéssel járt.³⁷¹

A keresztény birodalmak zsidókhoz való viszonyát az egyház alapozta meg. A kezdetekben megtartott zsinatok kijelölték az utat az uralkodók számára. Az egyház messianisztikus, univerzalisztikus ideológiája könnyen beilleszkedett az állam világbirodalmi elképzeléseibe. Ez a kép teológiailag az amillennium elképzelésből merített: az egyházé minden áldás, a győzelem, a keresztény társadalmi felépítés az igaz út. A zsidók elvetett nép, nem érintkezhetnek a keresztényekkel, a gonosz szolgái, akiket végleg le kell győzni, mert ellenségek, és veszélyesek a keresztény társadalomra nézve.³⁷² Ez a mentalitás a törvények szintjére emelkedett, és a következménye az lett, hogy a középkor végén, a XV. században a zsidókat kiutasították a legtöbb katolikus országból.

³⁷⁰Trachtenberg, 1944, 184. o.

³⁷¹Trachtenberg, 1944, 187. o.

³⁷²Gábor, 1996, 267. o.

Az amillennizmus hatása keresztény birodalmak zsidópolitikájára

A keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos politikáját vizsgálva felmerül a kérdés: hogyan hatott az ágostoni amillennista teológia a keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos rendelkezéseire?³⁷³ A katolikus egyház és az állam összefonódására kézenfekvő ideológia volt az, hogy az egyház uralkodik a földön, az egyház Isten földi hatalmát képviseli. Mindenki aki nem keresztény nem kívánatos ebben a társadalomban, és egyben ellenség. Különösen igaz volt ez a zsidókra. Ezek a tételek alapját képezik az amillennista felfogásnak. Az alábbiakban összegzem a keresztény birodalmak zsidókkal kapcsolatos rendeleteit abból szempontból, hogy miként kapcsolódnak az amillennista kategóriákhoz.

1. Izrael az Isten által elvetett nép

Ebbe a kategóriába azok a rendelkezések tartoznak, melyek kitiltották a zsidókat a keresztény országokból, tiltották a házasságot a keresztényekkel, gettókba zárták őket. Ide tartozik a középkori démonizált zsidó képe, akit Isten gyűlöl és a spanyol tiszta vér törvénye, amely szerint annak, aki közszolgálatra pályázott családfájával bizonyítani kellett, hogy nem zsidó. Az egyház hatására a zsidókat etnikailag idegeneknek, vallásilag hitetleneknek nyilvánították és ez maga után vonta polgárjogaik csorbulását: a zsidók másodrangú polgárjogot kaphattak. A zsidókat kitiltottak minden katonai és közszolgálatból, nem lehettek ügyvédek, bírák.

A) Az Ószövetség (a zsidó vallás) alacsonyabbrendű

A zsidó vallás alacsonyabbrendűsége miatt a keresztényeket az egyház vezetősége eltiltotta a zsidókkal való mindennemű kapcsolattartástól, halállal

³⁷³Természetesen a különféle rendeleteknek gazdasági, politikai okai is voltak, a dolgoztában ezeket nem részletezem.

büntették a prozelitizmust, megtiltották az új zsinagógák építését. A keresztényeknek nem lehetett zsidó ünnepeket ünnepelni, zsidó szokásokat tilos volt tartani. A zsidók kereszteléskor meg kellett átkozniuk saját vallásukat és történelmüket.

B) A zsidók testiek, bálványimádók, babonások

A középkori hiedelem szerint a zsidóknak speciális szaguk van, a gonosz barátai, démonizáltak, kígyók, skorpiók.

C) A zsidók a keresztények szolgái

A keresztények nem lehettek zsidók szolgái. Ha bármely zsidó egy keresztény feljebbvalója volt, akkor nemcsak elvesztette ezt a pozíciót, hanem még pénzbírsággal is sújtották.

2. A zsidók Isten és az egyház ellenségei, Krisztus gyilkosok

A krisztusgyilkosság vádja miatt zsinagógákat romboltak le. A keresztesháborúk mozgatórugója az ellenséges zsidó elpusztítása volt. Azzal vádolták a zsidókat, hogy a keresztények életére törnek kútmérgezéssel, a rituális gyilkossággal és a nemzet elárulásával. Az ellenséget ki kell szorítani a társadalomból kiutasítással, bizonyos foglalkozási területekről való kitiltással és láthatóvá, felismerhetővé kell őket tenni: jelvény viselése, gettókba zárás.

3. Isten új szövetsége csak az egyházra vonatkozik, az egyház a szellemi, az igazi Izrael

Az egyház minden ígéret örököse, ő a jogos képviselője Istennek a földön. Feladata Isten országának felépítése, a keresztény birodalom létrehozása, ahol a zsidóknak el kell hagyniuk vagy zsidóságukat, vagy az országot. Ez a kategória az első ellentéte, a megvetett zsidó szerepe megmutatta, ki az igazi Izrael.

A) Az egyház (az Újszövetség) sokkal dicsőségesebb, mint az Ószövetség, a kereszténység magasabbrendű

A zsidóknak nem lehetett áldást mondaniuk a keresztényekre. A bizánci irodalom tele volt olyan történetekkel, amelyek a zsidók csodákkal kísért megtéréséről szólt. Egy részükben a keresztény csodák célja az volt, hogy bizonyítsák a keresztény vallás felsőbbrendűségét a judaizmus felett

B) Az egyház csalhatatlan, szent; a társadalom akkor jó, ha az igaz vallás jelen van és az engedetleneket, eretnekeket megbüntetik; az egyház uralkodik ebben a korszakban, ezek a keresztény nemzetek

A zsidók kitiltása minden közszolgálati pályáról, a spanyol tiszta vér törvénye, az országokból való kiutasítás, az erőszakos térítések, az állampolgárság kereszténységhez való kapcsolása a keresztény egyház uralmának szükségszerűségét mutatja.

Luther és a zsidók

A fejezet végén a modern antiszemitizmussal való összekapcsolás végett Luther zsidókkal kapcsolatos attitűdjéről esszen szó. Luther Márton és Kálvin János, a protestantizmus alapítói hasonlóan gondolkodtak a zsidókról, mint Ágoston. A Biblia szellemi értelmezése Izraellel kapcsolatban megmaradt, és abban hittek, hogy az áldásoknak a keresztények az örökösei, Izraelt Isten elvetette. Luther élete egy szakaszában pozitívan látta a zsidókat: könyvet írt Jézus zsidó származásáról. Luther tanítványai közül sokan megtartották ezt a hozzáállást akkor is, amikor mesterük már korántsem ilyen hangnemben írt a zsidókról.

Luther elfogadta a zsidókról kialakított középkori vádakot (ostyagyalázás, kútmérgezés, vérvád). Szerinte a zsidók gonosztevők, Isten elítélte és üldözte őket. Isten elvetette a zsidókat a Krisztus-gyilkosság miatt.³⁷⁴ Egy levelében ezt írja: “A zsidók Istent és királyukat, Krisztust átkozni és káromolni fogják... mert Isten haragjából annyira ki vannak szolgáltatva a fonák gondolkodásnak, hogy a Prédikátor szerint javíthatatlanok.”³⁷⁵

Luther azt gondolta, hogy a zsidókat megtéríteni ugyanolyan lehetetlen, mint az ördögöt. “Egy zsidó, avagy zsidó szív annyira tuskó, kő, vas, ördögkemény, hogy semmiképpen nem lágyítható meg. Pokolra kárhóztatott ördögfiak ők. A Rómabeliekhez írt levél 11. fejezete alapján azt gondolni, hogy a zsidók megtérnek az idők végén, téboly, nem jelent semmit” írja Sém Hampharaszról és Krisztus családfájáról című művében.³⁷⁶

II. 6. Posztmillennizmus és politikai megnyilvánulása

³⁷⁴Csepregi Zoltán (szerk) (2001). Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Negyven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez. Felsőoktatási chrestomathia. Károli Református Egyetem. Budapest. 19-24. o.

³⁷⁵In: Csepregi, (szerk.), 2001, 51-52. o.

³⁷⁶In: Csepregi, (szerk.), 2001, 136. o.

A posztmillennizmussal és jelenkori politikai befolyásával azért foglalkozom, mert rövid bemutatása demonstrálja, hogy a keresztény teológia mely elemei vezetnek zsidóellenességhez.

A posztmillennizmus jellemzői

A posztmillennium elnevezés azt jelenti, Krisztus a millennium után (post) jön el: a Messiás ezeréves királyságát az egyház valósítja meg, ezután jön el a Krisztus. A jelen kor nagy szellemi áldással zárul, az egész világ kereszténnyé lesz az evangélium prédikálása által. A Messiás második eljövételének feltétele az, hogy a világ keresztény legyen.

A protestáns egyházakban a szövetségi teológiát vallók hívei ennek a teológiának.³⁷⁷ Az amillennistákkal ellentétben hisznek az ezeréves királyság megvalósulásában. A posztmillennisták szerint az ezer év nem szó szerint értendő, az első eljövettel kezdődött, és a másodikkal ér véget. Az időtartama az evangélium hirdetésének ideje, amíg az egész világ keresztény lesz, és mindenki békében él egymással. Az egyház úgy valósítja meg a millenniumot, hogy keresztény iskolákat, felsőfokú intézményeket alapít, keresztény politikai akciókban vesz részt, az államot kereszténnyé teszi azzal, hogy annak rendszerét összhangba hozza Isten törvényével.

A posztmillennisták szerint az egyház Isten népe, és az ószövetségben Izrael és az egyház egyek voltak, az egyház mindig is létezett, emiatt az egyház teljesít be minden próféciát és ígéretet és a zsidóknak ígért földi királyságot. A posztmillennisták tagadják Izrael végső helyreállítását az ígért földjén. Az egyház az igaz és legális örököse Izraelnek, mivel a zsidókat Isten elvetette, helyette az új

³⁷⁷Charles Hodge a XIX. században megjelent Szisztematikus teológia című műve a szövetségi posztmillennizmus kiindulópontja. Mai képviselői: Ronsas Rushdoony, Lorain Boettner.

Izrael az egyház lett. Az ószövetségi idő alatt az egyház volt az állam, amely azonos volt Izraellel, az újszövetségi időben az egyház univerzális. Az Ószövetség minden pozitív kijelentését az egyházra értelmezik, és minden negatív kijelentését Izraelre.

A posztmillennista teológia szerint a zsidók egyénként megtérhetnek, de jobb lenne, ha eltűnnének mint különálló nép, és asszimilálódnának. Mivel a zsidók elutasították az asszimilációt, gerjesztették az antiszemitizmust, és felelősek a nem zsidók és zsidók közti ellentétekért, magukat okolhatják az ellenük folytatott üldözésért. Nem a pogányok attitűdje a probléma, hanem az, hogy nem asszimilálódtak.

A posztmillennisták a premillennizmust túl "judaizálónak" tartják. Rushdoony posztmillennista teológus szerint a premillennizmust a zsidók terjesztették el az egyházban. A zsidó rabbik tanították meg a protestáns papoknak a millennium várását.

A protestáns posztmillennisták elfogadják azt a nézetet, miszerint Izrael megtér Jézus második visszajövele előtt. Ebben különböznek az amillennistáktól, akik ezt nem fogadják el.³⁷⁸

Teológiájukban az amillennizmushoz hasonlóan megtalálható az Izrael elvetése elem és az egyház uralkodásának képe. Ez a két teológiai kategória ad leginkább alapot arra, hogy a posztmillennizmus ne legyen mentes az antiszemitizmustól.

³⁷⁸Fruchtenbaum, 1993, 15-120. o.

A posztmillennizmus politikai hatása

A posztmillennista nézetű amerikai evangéliumi keresztények (baptisták, metodisták, episzkopálisok, presbiteriánusok) azon törekvését, hogy a világot és Amerikát kereszténnyé kell tenni, a zsidó közösség nem nézte jó szemmel, és a demokrácia, a szabadság veszélyeztetésére figyelmeztettek (1874, *The Israelite*).³⁷⁹

A posztmillennista fundamentalisták egy része erősen elítélte a kommunizmust, ők egyúttal a zsidókat, a feketéket is úgy tekintették, mint a fehér keresztény civilizáció ellenségeit. Törekvéseik hamar utat találtak a politikai szférában. A hetvenes években főleg a szociális mozgalmakban vettek részt. A premillennisták pesszimizmussal szemlélték ezeket a mozgalmakat, de az amerikai kereszténység lassan levetkőzte diszpenzácionalista, premillennista gyökereit, és a nyolcvanas évekre a keresztény civilizáció helyreállítására törekedtek. Az Egyesült Államokat mint Istentől rendelt, "hegyen épített várost" (Jeruzsálemre utaló bibliai kifejezés) tekintették. A nyolcvanas években aktív politikai szerepvállalásba kezdtek, és intézményi, politikai akciókat kezdeményeztek. (Jimmy Carter például dél-baptista evangéliumi keresztény volt). A konzervatív keresztény jobboldal lobbizott a Kongresszusban, televízió-hálózatokat épített ki, és műsorokat szervezett; politikai témáik a fegyverviseléssel, a droggal, az abortusszal, az evolúció oktatásával, az iskolai imádkozással voltak kapcsolatosak. A katolikusokkal karöltve Amerikát választott néppé, kereszténnyé akarták tenni, amelynek különleges feladata van a népek közt. A rekonstruktoristák (például Rushdoony) azt gondolták, hogy a keresztényeket Isten arra hívta el, hogy uralkodjanak, és Isten lerombol mindent, ami ennek az útjában áll. A

³⁷⁹Rauch, D. (1993). *Fundamentalist-Evangelicals and Anti-semitism*. Trinity Press International. Valley Forge. 4. o.

posztmillennista pünkösdi mozgalmakban a “mostani királyság” (kingdom now) teória, a keresztény győzelem volt az üzenet.³⁸⁰

Az amerikai evangéliumi protestantizmus modernizmus elleni harcában mindenkit mozgósított, akit lehetett – konzervatív, progresszív, vidéki és városi protestánsokat –, hogy megvédje a protestáns etikát a katolikusokkal és a zsidókkal szemben, és az immigránsoktól, akik a városi életteret elfoglalták. A posztmillennisták magukat mint hűséges maradékot látják, akiknek eszkatologikus missziójuk van, hogy az egész nemzetet megváltoztassák, és elhozzák a millenniumi helyreállítást.³⁸¹

A posztmillennista törekvéseket a zsidó közösség gyakran olyan erőfeszítésnek tekintette, amely az állam és az egyház összefonódását célozza.³⁸² A keresztény jobboldal előretörését az amerikai zsidó közösségek gyanakodva figyelték. Számukra az Egyesült Államok a vallásszabadságot, az állam és egyház szétválasztását, a hivatalos vallás hiányát jelentette. A keresztény jobboldal politikai céljait sokan veszélyként, a zsidó egyenjogúság sérelmeként élték meg, mivel a keresztény jobboldal egyik állítása az volt, hogy csak ők az igazi amerikaiak, a keresztény amerikaiak, amely kijelentés kizárólagosságot sugalmazott.³⁸³

³⁸⁰Marty, E. Martin, Appleby, R. Scott. Ed. (1991). *Fundamentalismus Observed*. Fundamentalism Project. University of Chicago Press. Chicago. Vol. 1. 35-50. o.

³⁸¹Casanova, Jose: Protestant Fundamentalism-Catholic Traditionalism and Conservatism. *The Catholic Historical Review*. January, 1994. Vol. LXXX No.1. 102-111. o. 104-105. o.

³⁸²Rausch, 1993. 15. o.

³⁸³Dershowitz, Alan, M. (1996). *The Vanishing American Jew. In Search of Jewish Identity for the Next Century*. Little Brown & Company, New York. 143-149. o.

II. 7. A vallási antiszemitizmus napjainkban

A mai posztmodern világban a vallás, ezen belül a kereszténység függetlenül állami és politikai szerepvállalásától – ami, jegyezzük meg, egy demokratikus társadalomban minimális –, még jelentős normatív szerepet tölt be a társadalmakban. Befolyásuk meghatározott vallási közösségekre korlátozódik, nem a társadalom egészére. A disszertáció alapfeltevése szerint a keresztény zsidóellenesség tételei befolyásolják a modern kori egyházakban megjelenő antiszemitizmust, akkor feltételezhetően a napjainkban is hasonló helyzettel találkozhatunk. A dolgozat eredeti feltevése nem indokolja a kérdés mélyebb elemzését, de annak érdemes utánanézni, hogy a modern empirikus kutatások milyen eredményeket produkáltak.

Az antiszemitizmust a leghosszabb gyűlöletnek is nevezik.³⁸⁴ Egy korábbi tanulmányom alapján azt találtam, hogy újságokból kigyűjtött szektaellenes vádak a kísérletben résztvevők cigányokra és a zsidókra is jellemzőnek találták. A vádak modern antiszemita előítéleteknek is megfeleltek volna, azokat a kísérleti személyek nem a szektákra találták jellemzőnek, hanem arra a csoportra, amelyik számukra a bűnbak-csoport prototípusa volt: társadalmi változók mentén vagy a cigányok vagy a zsidók. A vádak tehát úgy működnek, hogy azokat bármilyen társadalmi probléma esetén elő lehet hívni, és az aktuálisan negatív értékelésű tartott csoportra rá lehet illeszteni.³⁸⁵

A korábbi fejezetek alapján láthattuk, hogy a XIX. században megjelenő politikai antiszemitizmus felhasználta a keresztény zsidóellenesség vádjait, nemcsak a tartalmában, hanem annak érzelmi, indulati előhívhatóságában. A keresztény vallási antiszemitizmus előítélete a zsidók vallási tevékenységeit, felfogását kritizálta, vádolta, és olyan vallásos témájú irreális elképzeléseket szőtt, mint

³⁸⁴Wistrich, Robert, S. (1995). *Anti-Semitism. The longest hatred*. Thames Mandarin. London.

³⁸⁵Antiszemitizmus és szektaellenesség. In: *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Szerk. Erős Ferenc. Scientia Humana. Budapest. 1995. 162-182. o.

például a rituális gyermekgyilkosság. A vallási antiszemitizmusra a vallásos terminológia használata mellett az is jellemző, hogy keresztény egyházakban jelent meg (a római katolikus egyházban, később a protestáns egyházakban is). Amíg a zsidóság gettókba szorult, az egyházak csak vallási területen tartották őket veszélyesnek, társadalmi szerepvállalásuk után azonban a keresztény nemzetállamok keresztény polgárai politikai, társadalmi pozíciójukat is félteni kezdték. A zsidók emancipációja során a zsidóság szerepet kapott a társadalmi, közéleti területeken, emiatt a meggyökeresedett vallásos antiszemita előítéletek kevésnek bizonyultak, és olyan terminológiákkal bővültek ki, amelyek a társadalomban is érthetővé váltak. Az állammal szoros kapcsolatban lévő tradicionális egyházak a keresztény nemzet rombolásával vádolták a zsidókat. A vallási és politikai antiszemitizmus egyre inkább egybeolvadt, egymásból táplálkozott és egymást gerjesztette.

Amerikában a hatvanas években elindítottak egy nagyszabású kutatást, amely a keresztény antiszemitizmust volt hivatott mérni. A szociológiai felmérésben katolikus és protestáns hívők vettek részt. Glock és Stark arra a megállapításra jutott, hogy aki dogmatikusan gondolkodott, az sokkal inkább antiszemita volt. A dogmatikus gondolkodás összetevői: a doktrinális tanok elfogadása, a vallásos sovinizmus, a militáns gondolkodás és a zsidók felelőssé tétele volt a Krisztus-gyilkosságért.³⁸⁶ Glock egy másik vizsgálatot is végzett később Quinley-vel. Azt feltételezték, hogy a keresztény hit egyes értelmezései hozzájárulnak a zsidókkal szembeni vallási ellenségességhez, és az ilyen vallási ellenségesség hozzájárul a világi antiszemitizmushoz. A vallási ortodoxia (a keresztény hit hagyományos tételeinek elfogadása) kizárólagosságot (mindannak elutasítása, ami a saját vallási szemlélettől eltér) szül, a kizárólagosság pedig a zsidókról ellenséges képet ad a jelenben és a történelmi távlatban is. A zsidókkal

³⁸⁶Glock, C., Stark, R. (1966). Christian beliefs and Anti-Semitism. Harper and Row. New York. 96. o.

szemben táplált ellenségesség a világi antiszemitizmushoz vezet. Az eredmények szerint a protestánsok és katolikusok közel 60 százaléka tartotta a zsidókat felelősnek Jézus keresztre feszítéséért. A protestánsok 33, a katolikusok 14 százaléka elfogadta azt az állítást, hogy a zsidóknak nem lehet megbocsátani azért, amit Jézussal tettek, amíg el nem fogadják őt Megváltóként.

Itt meg kell jegyeznem, hogy ez utóbbi állítás félrevezető lehet egy keresztény számára, hiszen az igazi bocsánat mindenki számára a Megváltó elfogadásával jön el, vagyis ez a kijelentés bárkire igaz lehet, ugyanakkor valóban benne lehet egyfajta zsidóellenesség. A kétértelműség miatt ez az eredmény véleményem szerint nem tekinthető megalapozottnak.

Egy másik kérdés az volt, Isten büntetése-e a zsidók szenvedése. A protestánsok 13, a katolikusok 11 százaléka teljesen egyetértett az állítással, a bizonytalanokkal együtt a protestánsok 39, a katolikusok 41 százaléka engedte meg a lehetőséget, hogy a zsidókat Isten átka sújtja.

Az ortodox és kizárólagos szemléletűek közül, akik Krisztus halálát a zsidóknak tulajdonítja, 86 százalék úgy gondolja, csak akkor lehet a zsidóknak megbocsátani Jézus haláláért, ha elfogadják Megváltónak. Azt azonban nem állították a kutatók, hogy minden ortodox és kizárólagos szemléletű keresztény ellenséges a zsidókkal.³⁸⁷

A világi antiszemitizmus mérésénél a hívők nem különböztek másoktól. A vizsgálat szerint az amerikaiak egy harmada hajlamos az antiszemita hiedelmek elfogadására. A vallásosak közül azok, akik a zsidókkal szemben ellenséges vallási hiedelmeket elfogadtak, az antiszemita kijelentéseket is hajlamosabbak voltak elfogadni. Így a vizsgálat feltételezése, a vallási ortodoxia, a kizárólagosság, a zsidókkal szembeni vallási ellenségesség és világi ellenségesség közötti összefüggés bebizonyosodott.

³⁸⁷Quinley, H., E., Glock., Y., C. (1979, 1999) Az antiszemitizmus keresztény gyökerei. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 273-290. o.

Véleményem szerint a fenti összefüggéseket sokkal árnyaltabban kellene vizsgálni. A keresztény alapidoktrínák elfogadásából nem következik a vallási antiszemitizmus, sem a világi. Több teológiai kérdéssel világosabban ki lehetne mutatni az összefüggéseket. Az antiszemitizmust mérő állítások ebben a kutatásban igazából sztereotipizálást mértek, nem politikai vagy diszkriminatív antiszemitizmust.

Heinz és Geiser a dogmatikus gondolkodásnak tulajdonított jelentőséget a vallási antiszemitizmus kialakulásában. A Rokeach-féle nyitott-zárt gondolkodási séma attól függ, mennyire tudja az illető saját érdemei szerint befogadni és értékelni az információt, és mentes tud-e maradni az irreleváns tényezők befolyásától. A fundamentalista gondolkodású vallásos alanyok szerint a zsidó vallás összeegyeztethetetlen a kereszténnyel. Akinek fontos a vallása, az jobban észleli a különbségeket más vallásoktól. A hiedelemrendszerek különbségei az iskolázottságnak tudhatók be, a tartalom változásai a normaadó vallási intézménynek. Az antiszemitizmus kialakításában más referenciacsoportok is részt vesznek, nemcsak a vallási intézmény.³⁸⁸

Ez a megfigyelés bizonyítja, hogy a teológiai nézet önmagában nem dönti el egy vallásos személy zsidókhöz való viszonyát. Különösen igaz ez napjainkra, amikor a vallási közösséghez individuális döntés alapján csatlakozik valaki, és gyakran ezen intézményeknek kisebb a normaadó befolyásuk, mint más vonatkoztatási csoportoknak.

³⁸⁸Heinz, W., R., Geiser, S., R. (1971, 1999). Az antiszemitizmus kognitív elmélete a vallási ideológia összefüggésében. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 290-321. o. 292.-304.o

Vallási antiszemitizmus a mai Magyarországon

A rendszerváltozást követően Kovács András több empirikus kutatást is végzett az antiszemitizmus témakörében. A fiatal értelmiségieket vizsgálva azt találta, hogy a reprezentatív minta 25 százaléka volt antiszemita, ebből 7 százalék szélsőséges, és 32 százalék volt előítéletes sztereotipizáló, aki hajlamos az antiszemitizmusra. A vizsgált csoportban a felekezeti hovatartozás és az antiszemitizmus között nem volt szoros összefüggés, bár az evangélikusok között 10 százalékkal több antiszemita volt, mint a katolikusok és reformátusok között (29 vs 18). A nem antiszemiták száma a felekezethez nem tartozók között volt a legnagyobb. A vallásosság mértékével nő az antiszemiták és a szélsőséges antiszemiták aránya, ez 33 százalék, a nem hívőknél csak 20 százalék.³⁸⁹

Az idézett szerző egy 1995-ben végzett másik kutatásában a Magyarországot reprezentáló mintában 38 százalék volt sztereotipizáló, 29 antiszemita, amiből 9 százalék volt szélsőséges antiszemita. Itt is azt találta, hogy a vallásos beállítottság és az antiszemitizmus között van összefüggés. A nem vallásosak között szignifikánsan több volt a sztereotipizáló. A szigorúan vallásosak között, akik követik az egyház tanításait, és gyakran járnak templomba, az antiszemiták, a hetente templomba járók között a szélsőséges antiszemiták voltak szignifikánsan többen, mint a teljes népességben. Az antiszemitizmus inkább a hit intézményes gyakorlásával van összefüggésben. Az antiszemitákat az átlagnál erősebb vallásosság, az átlagnál erősebb nemzeti érzület és konzervativizmus jellemzi. A szélsőséges antiszemiták átlagos mértékben vallásosak, a sztereotipizálók pedig kevésbé vallásosak. A vallásosság és antiszemitizmus nem áll lineáris összefüggésben.³⁹⁰

³⁸⁹Kovács András (1997). A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit. Cserépfalvi. Budapest. 36.p.

³⁹⁰Kovács András (1999). Antiszemitizmus Magyarországon az 1990-es években. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 395-421. o. 408-409. o.

Egy 1994-es felmérés³⁹¹ szerint a vallási eredetű antiszemitizmus egyes elemei ma is megjelennek. “Jézus keresztre feszítéséért a zsidók a felelősek” és “a zsidók szenvedése Isten büntetése volt” kijelentésekkel a megkérdezettek negyede egyetértett.³⁹²

A modern vizsgálatok azért válnak bonyolulttá, mert rengeteg szociológiai változó befolyásolhatja az antiszemitizmus megjelenését. Az bizonyos, hogy egyes teológiai elképzelések ma is élnek, főleg a magukat vallásosnak tartó személyek között, de különböző mértékben vannak jelen az eltérő korcsoportokban, iskolázottságúaknál, és még sorolhatnám. Az intézményes valláshoz kapcsolódás összefüggésben van az antiszemitizmussal, tehát a vallási intézmények még nem tisztultak meg a zsidók iránti előítéllettől. A modern kutatások azt mutatják, hogy a teológiai zsidóellenesség témájának van relevanciája, hiszen ma is ható jelenségről van szó.

³⁹¹MTA Pszichológia Intézetében történt, a kutatásban részt vevők: Erős Ferenc, Fleck Zoltán, Enyedi Zsolt, Fábíán Zoltán.

³⁹²Fábíán Zoltán (1999). Tekintélyelvűség és előítéletek. Új Mandátum. Budapest. 87. o.

III. A KERESZTÉNY TEOLÓGIA ANTISZEMITIZMUST KORLÁTOZÓ ELEMEL

Ez a rész azokat a teológiai elemeket veszi sorra, amelyek következményeikben csökkentették a zsidóellenesség kialakulását. A fejezet elején az antijudaistának tartott ígérések magyarázatában az előítéletes gondolkodási mechanizmusokat vizsgálom, rávilágítva az Újszövetségnek arra a prekoncepció nélküli értelmezésére, amely csökkenti az antiszemitizmus kialakulását. Ezután az antiszemitizmus megjelenését korlátozó teológiai nézettel foglalkozom részletesen. Legvégül tanulmányozom ezen teológiai nézet gyakorlati kifejeződését és hatását a politikában.

III. 1. Az Újszövetség mint a keresztény zsidóellenesség forrása

A keresztény antijudaizmus kialakulásával foglalkozó részben láthattuk, hogyan váltak a zsidók Isten által elvetett néppé, akik minden gonoszságra képesek. Az egyházatyák ebből a premisszából kiindulva értelmezték az Újszövetséget és mint forrást felhasználták arra, hogy megalapozzák zsidóellenes ideológiájukat. A keresztény zsidóellenesség történetét kutató írások egy része³⁹³ a teológiát az Újszövetség folytatásaként értelmezi, ezért az említett ígéket az antijudaizmus gyökereként vezeti le. Módszertanilag ez azt jelenti, hogy nem választja szét a Bibliát és azt értelmező teológiát, hanem a teológiát visszaolvassa az Újszövetségbe, a teológia kiindulva értelmezi azt. Különösen lényegessé válik

³⁹³Abel, Ernest, L., (1975). The roots of anti-Semitism. University Press. London. Ruether, Rosemary, R. (1987). The theological roots of anti-Semitism. In: The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern anti-Semitism. Ed: Fein, Helen. Walter de Gruyter. Berlin. Vol.1.pp.23-46. Sherbok, Dan Cohn (1992). The crucified Jew. Twenty centuries of Christian anti-Semitism. Harper Collins. London. Wistrich, Robert, S. (1995). Anti-Semitism. The longest hatred. Thames Mandarin. London.

mindez, ha olyan teológiai nézetekkel találkozunk, amelyek a már megszokott antijudaista értelmezéssel ellentétes állításokat vonnak le a Bibliából a zsidósággal kapcsolatosan. Végeredményben az eltérő értelmezés nem bizonyítja az Újszövetség antijudaizmustól való mentességét, csupán megkérdőjelezi az antijudaizmusát. Az általános kutatási irányzatok rövid ismertetése után, az Újszövetség egyes elemeit antijudaistának tartó értelmezéseivel foglalkozom.

Modern katolikus teológusok³⁹⁴ szerint az ellentétet a judaizmus és a kereszténység között úgy lehetne feloldani, ha Jézusnak a történelmi személyiségét helyeznénk előtérbe, nem a messiási voltát.

A magyarázatokban gyakran előfordul, hogy szétválasztják Pálnak és az evangéliumoknak a tanításait, és az antijudaizmus gyökerét Pálnak a törvény elvetéséről szóló tanításában jelölik meg, vagy a hellenizmussal való kapcsolatában, illetve a pogány keresztények szerepének növekedésével magyarázzák a zsidóellenesség megjelenését.³⁹⁵

Egyes kutatók a keresztény antijudaizmus gyökerét a pogány antiszemitizmusban látják, tehát folytonosságot feltételeznek az antik korabeli zsidóellenes megnyilvánulások és az egyházban megjelenő antijudaizmus között.³⁹⁶

Saját véleményem ahhoz a nézethez áll a legközelebb, miszerint az Újszövetségben nincsenek zsidóellenes teológiai kijelentések.³⁹⁷ Ezt nézetet valló kutatók szerint a keresztény antijudaizmusban bizonyos értelemben felelevenedtek az antik korabeli pogány zsidóellenesség elemei. Ennek egyik oka abban van, hogy a IV. században intézményesülő katolikus egyházat jelentősen befolyásolta az

³⁹⁴Páldául Ruether, 1987.

³⁹⁵Gager, John, G. (1983) *The origins of anti-Semitism. Attitude toward Judaism in pagan and Christian antiquity.* Oxford University Press. New York. Langmuir, Gavin I. (1990). *History, religion and anti-Semitism.* Tauris. London. Maccoby, Hyam (1991). *Paul and Hellenism.* SCM Press. London.

³⁹⁶Flannery, 1965, 28-47. o.

³⁹⁷Isaac, Jules (1960). *The Christian roots of antisemitism.* Parkes Library. London. Parkes, James (1934). *The Conflict of the Church and the Synagogue. A study in the origins of antisemitism.* The Soncino Press. London. Torrance, David, Lamont, Alastair (1970). *Antisemitism and Christian responsibility.* Handsel Press. Edinburgh

antik, pogány kultúra és szellemiség, és ezzel együtt a pogány zsidóellenesség is.³⁹⁸ Másrészt a pogány kereszténység vezető szerephez jutott a keresztény katolikus egyházban, és elhatárolta magát a zsidóságtól, annak szellemi örökségétől.³⁹⁹ A keresztény zsidóellenesség azonban sokkal kiterjedtebbé, összetettebbé vált a pogány zsidóellenességnél, mivel kiegészült egyes egyházatyák zsidóellenes nézeteivel, és a katolikus egyház történelme során kész ideológiai rendszerré fejlődött.⁴⁰⁰ A keresztény birodalom elképzelése, a katolikus állam ágostoni víziója pedig lehetőséget nyújtott egy olyan állam létrejöttéhez, amelyben a vallási kérdéseket állami eszközökkel oldották meg, és a keresztény antijudaizmus törvényes úton is kifejeződhetett. A kereszténység uralomra törésével kizárólagosságot követelt magának, tehát a nem keresztények nem válhattak teljes értékű állampolgárokká. A keresztény antijudaizmus történetében ezért kulcsszerepe van az egyház államvallássá alakulásának. A katolicizmus európai vezető szerepe miatt a társadalmak gondolkodására és tudatára egyedülálló befolyással bírt, meghatározva a zsidókról kialakított képet, amely a legmélyebb társadalmi előítélletté vált.

A fejezet további részében röviden felvázolom azokat a nézeteket, amelyek az Újszövetséget a keresztény egyházban kialakult zsidóellenesség forrásaként tüntetik fel.⁴⁰¹ A zsidóellenes értelmezések példaként mai katolikus Újszövetség-értelmezést is bemutatok.⁴⁰²

A zsidók elleni fő vád az istengyilkosság vádja, amelyet a különböző értelmezések szerint a zsidók saját magukra kimondott átka tesz "indokolttá":

"Az ő vére mi rajtunk és a mi magzatainkon" (Máté 27:26).

³⁹⁸Erről részletesen: Brown, Peter (1971). *The world of late antiquity*. Thames and Hudson. London.

³⁹⁹Parkes, 1934, 93-106. p. vagy Langmuir, 1990.

⁴⁰⁰Isaac, 1960, 7. p. vagy Jocz, Jakob (1981). *The Jewish people and Jesus Christ after Auschwitz. A study in the controversy between church and synagogue*. Baker Book House. Michigan. Parkes, 1934, Torrance, Lamont, 1970.

⁴⁰¹Abel, 1975, Ruether, 1987, Sherbok, 1992, Wistrich, 1995.

⁴⁰²Nelson, Fuffer, Rev. (ed) (1969). *A new Catholic commentary on Holy Scripture*. London., Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat. Budapest. 1971.

A szinoptikus evangéliumok leírásában a zsidók úgy tűnnek fel, mint akik egy akarattal Jézus keresztre feszítését kívánják, és kollektíven felelősek tettükért, míg a rómaiak felelőssége minimális.⁴⁰³ Mivel akarattal hajtották végre gonoszságukat, démonikus természetük van, a gonosztól vannak. Egy modern katolikus értelmezés szerint a zsidók népként, nemzetként fogadták el a keresztre feszítés bűnét.⁴⁰⁴ E bűnük miatt Isten elutasította őket, örökre átkozottakká váltak, és helyükbe léptek a hívők, a keresztények, az egyház, a szellemi Izrael (helyettesítési elmélet).

A judaizmus, a törvény testi, a zsidók nem érthetik meg az Írásokat, keményszívűek, hitetlenek. Az Ószövetség helyett az Újszövetség az igaz szövetség, ami együtt jár a zsidók elvetésével. Ezen értelmezések főleg Pál apostol tanításaira hivatkoznak (Galátziabeliekhez írt levél, Zsidókhoz írt levél).⁴⁰⁵ Sokat idézett ige a Pál Thessalonikabeliekhez írt leveléből:

“... mivelhogy ugyanúgy szenvedtek ti is a saját honfitársaiktól, miként azok is a zsidóktól, akik megölték az Úr Jézust is és saját prófétáikat és minket is üldöznek és az Istennek nem tetszenek és minden embernek ellenségei, akik megtiltják nekünk, hogy ne prédikáljunk hogy üdvözljenek, hogy mindenkor betöltsék bűneiket, de végre utolérte őket az Isten haragja.” (2:14-16).

A katolikus értelmezés szerint Pál biztos volt abban, hogy a zsidókat büntetés fogja érni Krisztus elutasítása miatt.⁴⁰⁶

Jézusnak a zsidó vezetőkkel folytatott vitái alkalmával elhangzott kritikákat szintén felhasználták későbbi zsidóellenes vádakban, illetve egyes kutatók szerint

⁴⁰³Lásd például: Wistrich, 1995, 13-28. o.

⁴⁰⁴Lásd: Nelson, 1969. és Újszövetségi Szentírás. 1971, 201. o.

⁴⁰⁵Lásd: Wistrich, 1995, Abel, 1975, Sherbok, 1992.

⁴⁰⁶Lásd: Nelson, 1969.

ez is alapot adott az antijudaizmus kialakulásához. Leginkább zsidóellenesnek János evangéliumát tartják.⁴⁰⁷ Jézus képmutatóknak nevezi a farizeusokat szembeállítva velük magát, aki az igazi szőlőtő, nem az elfajzott, az elkorcsosult (János 15:5-6 katolikus értelmezés szerint).

Az antijudaista írások szerint a zsidókban fölébred a nemzeti gőg: ők Ábrahám leszármazottai, Isten kiválasztottai. A testi leszármazás semmit sem ér, a hit és erkölcsös élet hiányzik belőlük. Meg akarják ölni a Megváltót, a hitetlen zsidóságnak nem Isten az atyja, hanem az ördög, gyilkolni akarnak és hazudnak. Emiatt szemben állnak Jézussal, ezáltal a keresztyényekkel is (János 8 katolikus értelmezés szerint).⁴⁰⁸

A Messiás visszautasításának oka, hogy a zsidók a hamis messiásban hisznek, és nem is akarnak hinni a Megváltóban. A gőg, a szeretetlenség, Isten szeretetének hiánya akadályozza meg a népet abban, hogy Jézushoz menjen. Így lett a választott nép tragédiája, hogy jöttek mások, hamis próféták, álmessiasok, akik hazugságot hirdettek, s azok hitelre találtak a népnél. Erre a hitetlenségre nincs mentség (János 5 katolikus értelmezés szerint).⁴⁰⁹

⁴⁰⁷Például: Wistrich, 1995, Sherbok, 1992.

⁴⁰⁸Újszövetségi Szentírás. 1971, 533-535. o.

⁴⁰⁹Újszövetségi Szentírás. 1971, 524-525. o.

Példák az Újszövetség előítéletes és előítélet-mentes értelmezésére

A zsidó-keresztény kapcsolat modern kutatásai hangsúlyozzák az Újszövetség előítélet-mentes vizsgálatát abból a szempontból, hogy találhatók-e benne zsidóellenes utalások.⁴¹⁰ A modern Újszövetség-tanulmányozásban egyáltalán nem bizonyított Jézus antijudaizmusa.⁴¹¹ Számos tanulmány teológiai előfeltételezés alapján vizsgálja az Újtestamentumot. Katolikus és más keresztény teológusok a zsidó-keresztény konfliktus létét az evangéliumok alapján próbálják igazolni, és a Jézus és a farizeusok közti vallási ellentétet a saját ideológiájuknak, a zsidókról alkotott elképzelésüknek megfelelően értelmezik. A zsidók az egész kereszténység ellenségeként jelennek meg írásaikban, és nem a zsidó vallást kritizálják, hanem a zsidóság természetét, tehát ezek a támadások ideológián alapulnak, nem teológián. A kész válaszok már megvannak, ehhez keresnek megfelelő bizonyítékokat. Ezt nevezi Bacharach a “keresztény teológia szükségességének”.⁴¹²

Ebben a részben az Újszövetség szövegét abból a szempontból vizsgálom, hogy milyen előítéletes gondolkodási mechanizmusok miatt váltak egyes ígerészekből antijudaista bizonyítékok. A kognitív diszfunkciók feltárása megmutatja az elemzett részek előítélet-mentes értelmét, példát adva az antiszemitizmust korlátozó interpretációra.

Jézus törvénytisztelő zsidó volt. A zsidó vallásban több szekta, irányzat volt, és Jézus követőit egy új zsidó szektának tekintették, akik potenciálisan az akkori zsidó vallás új irányzatává válhattak volna. Jézus követői – ellentétben a

⁴¹⁰Flusser, David (1979). Jewish sources in early Christianity. Tel Aviv., Gager, John, G. (1983) The origins of anti-Semitism. Attitude toward Judaism in pagan and Christian antiquity. Oxford University Press. New York., Jocz, Jakob (1981). The Jewish people and Jesus Christ after Auschwitz. A study in the controversy between church and synagogue. Baker Book House. Michigan., Klein, Charlotte (1978). Anti-Judaism in Christian theology. Fortress. Philadelphia., Tomson, Peter J. (1990). Paul and the Jewish Law. Halakah in the letter of the Apostle to the Gentiles. Compadia Reum Iudaicarum ad Novum Testamentum. Van Gorcum. Maastricht., Vermes Géza (1995). A zsidó Jézus. Osiris. Budapest.

⁴¹¹Lásd: Flusser, 1979., Baum, G. (1965). The Jews and the Gospel. Bloomsbury. London.

⁴¹²Bacharach, Walter Zwi (1984). Anti-Jewish prejudices in German-Catholic sermons. Oxford.

többi zsidó szektával – identitásukat Jézusra mint Messiásra építették, és így a korabeli zsidó vallás politikai autoritását nem fogadták el, ahogy Jézus sem, ezért konfliktusba kerültek azok vezetőivel, a farizeusokkal.⁴¹³ Jézus fellépése a farizeusokkal szemben a vallási vita mentén történt, ahogy a Talmudban is található kritikák a farizeusokkal szemben. Ebből kiindulva ha az Újszövetséget zsidóellenesnek tekintenénk, akkor az Ószövetséget is annak kellene tekinteni.⁴¹⁴

A legújabb Újszövetség-tanulmányok szerint Pál tanításai egyáltalán nem voltak ellene a törvénynek. Tompson kapcsolatot lát a tradicionális zsidó törvény, a halakha és Pál egyes tanításai között (válással kapcsolatos tanítás, nők viselkedése az Istentiszteleten, Úrvacsora, özvegyek újraraházasodása 1Korinthus levél alapján).⁴¹⁵

Az antijudaistának tartott újszövetségi igehelyek közelebbi vizsgálatakor az előítéletes értelmezés mechanizmusa az alábbi folyamatra épül:

1. Az értelmezés előtt létező premissza (az előítélet prototípusa): a zsidókat Isten elvetette.
2. Az értelmezésnek a premisszát kell igazolni (az új információ igazodik a prototípushoz).
3. Az igazoláshoz további prekoncepciók, előfeltételezések kellenek.
4. Az ige értelmezéséből levont következtetés a fenti folyamaton alapulva előítéletet eredményez, illetve megerősíti a premisszát (cirkuláris érvelés).

Az Újszövetség értelmezésének vizsgálatakor a 3-as ponttal, az előfeltételezésekkel foglalkozom, mivel a premisszáról és a végkövetkeztetésről már esett szó.

Ha Jézus, mint egy szekta vezetője, a zsidó társadalmon belül kritizálja egy másik vallásos nézet vezetőit (akkor a vezető szerepben lévő csoport vezetőit), és ebből valaki arra következtetésre jut, hogy ezen nép tagjai rendelkeznek a kritizált

⁴¹³Lásd: Langmuir, 1994.

⁴¹⁴Lásd: Jocz, 1981, Flusser, 1979.

⁴¹⁵Tomson, 1990.

tulajdonságokkal, sőt más tulajdonságokkal is, akkor annak feltételeznie kellett, hogy a zsidó nép összes tagjára jellemző a kritika (a kritizálóra is!?), és ezen tulajdonságok generációról generációra öröklődnek, nem változnak.

A istengyilkosság vádjának levezetésekor is hasonló folyamat zajlik: a szövegben a zsidó nép egy csoportja átkot mond ki magára (Máté 27:26). Az értelmezések szerint a zsidók emiatt kollektíven felelősek Krisztus keresztre feszítéséért. Ehhez a megállapításához feltételezni kell a kollektív felelősség tényét, az átok létét és öröklődését, egész nemzetre való kihatását, továbbá hogy Máté is így gondolta, amikor mindezt leírta. A további következtetések (a zsidók emiatt büntethetők) még több prekonceptiót követelnek.

Hasonló logikai következetlenségre, deficitre utal Pál tanításainak értelmezése is. Pál transzcendentális szellemi dolgokról tanít, a törvényről, annak betöltéséről, tökéletes formájáról, de nem tesz ítéletet a törvény alatt lévőkről, a törvényt megtartókról, nem mondja, hogy ők degradáltak, negatív tulajdonságokkal rendelkeznek, mivel ezzel már átlépne a vallási síkról egy másik síkra, egy nép jellemzői megállapításának síkjára, mint ahogy megteszik ezt az ő tanításait értelmezők. Ugyanez mondható el Jézus tanításainak értelmezése kapcsán is. A valláson belüli tanításokat, kiemelve a negatív jelenségeket, egy egész nép karakterisztikus jellemzőinek tartják.

Az előítéletes értelmezés a premisszából kiindulva a zsidókra teszi a hangsúlyt, az előítélet-mentes értelmezés az általános tartalomra, a jelenségre és az ebből levonható vallási tanulásra.

Jézus tanításaiban a vallási anomáliákat hangsúlyozta, vallási jelenségek ellen szólt, nem arról, hogy mindezek a zsidók általános tulajdonságai vagy olyan sajátosságaik lennének, amelyek csak rajtuk kérhetők számon. Az Újszövetség univerzális jellege miatt a tanítások tartalma a lényeges, és mivel Jézus Izraelben élt, a zsidóknak szólt, őket tanította, és nem az nemzeti, etnikai sajátosságokat

bírálta, hanem vallási jelenségeket, vallási vezetők magatartását (a későbbiekben jól látható mindez János evangéliumának elemzése kapcsán).

Jézus keresztre feszítése a fő vád a zsidók ellen. Mit tudhatunk meg az evangéliumok alapján az “istengyilkos” népről? A szinoptikus evangéliumok szerint a népet felindították a főpapok, hogy Barabást válasszák Jézus helyett. (Márk 15)

•••••ϛ jelentése:

egy cél érdekében megijeszt, felkavar, felráz

A népet azért tudták megfélemlíteni a főpapok, mert minden privilégiumát a vallási vezetőktől kapta, és tagjai a közösségből való kiátkozással törvényes jogaikat is elveszíthették volna.

Máté a nép szóra az ••••ϛ -t (sokaság), majd •••ϛ- t (nép) (27:25) használja. Márk ••••ϛról, Lukács egész sokaságról (••••ϛról) szól. János a történet leírásának kezdetén megemlíti, hogy a papi fejedelmek azok, akik Jézust meg akarják feszíteni, később János csak mint “zsidókra” utal rájuk. Mindegyik leírás a zsidók egy részére utal, és nem a nép mint kollektívum hangsúlyozott. Máshol például a ••••ϛtól féltek a papi fejedelmek Jézus miatt (Máté 26:5), vagy a ••••ϛkörülvette és hallgatta Jézust, követte őt (Máté 4:23, Lukács 6:17,7; 1:29), (ebben az esetben mégsem állítja senki, hogy a zsidó nép kollektívan követte volna Jézust).

A zsidók “démonizálásában” nagy szerepet kapott a keresztre feszítés tudatosságának vádja. Az őskeresztény egyházban viszont még más nézetet vallottak Jézus tanítványai erről. Péter apostol így szólt a zsidó hallgatósághoz:

“De most, atyámfiai tudom, hogy tudatlanságból cselekedtek, miként a ti fejedelmeitek is.” (ApCsel 3:17)

•••••ϛ jelentése:

tudatlanság, valaminek a nem tudása, tudatlanságból eredő hiba, tévedés.

Péter nem vonja őket felelősségre tudatos gonoszság miatt. Az Efézus levélben (4:17-19) a tudatlanság, vakság a pogányokat is jellemzi, tehát nem zsidó specifikusság, hanem a bűnös ember sajátossága, aki lehet egyaránt zsidó és görög.

A korai egyház a keresztre feszítés bűnét sem tulajdonította kizárólag a zsidóknak, hanem a pogányoknak is:

“Felállottak a földnek királyai és a fejedelmek egybegyűltek az Úr ellen és az ő Krisztusa ellen. Mert bizony egybegyűltek a te szent Fiad, a Jézus ellen, akit felkentél, Heródes és Poncius Pilátus a pogányokkal és Izrael népével, hogy véghezvigyék, amikről a te kezéd és a te tanácsod eleve elvégezte volt, hogy megtörténjenek.” (Apcsel 4:26-28)

Jézus és István is, akit megkövezték, imádkozott azért, hogy bocsássa meg Isten gyilkosaiknak bűnüket, és nem kárhoztatták ezért a zsidókat, sem a pogányokat. (Lk 23:34, Apcsel 7:60)

Gyakran idézett rész az Újszövetség antijudaizmusának bizonyítására János evangéliumának 8. fejezete, ahol Jézus “ördög atyától” valóknak nevezi azokat, akikhez szól. De kiknek mondta ezeket? A 31. versben kiderül, hogy a benne hívő zsidókhöz szólt. János a továbbiakban mint “zsidókra” utal rájuk. Tehát ezek a zsidók hívőkké lettek, a későbbiekben zsidó-keresztényeknek nevezték volna őket, bár valószínűleg túl keménynek találták Jézus üzenetét, mivel végül meg akarták kövezni. Ebben a részben is maga az üzenet tartalma volt hangsúlyozott, hiszen János apostol az első levelében szinte megismétli ezeket a tanításokat nem is említve a zsidókat, hanem keresztényeket tanít arról, hogy azok az ördög gyermekei, akik nem cselekszik az igazságot (1János 3:8-10). Az egyháznak ezek szerint magára is kellett volna vonatkoztatni a fent idézett részeket. Jézus Péter

apostolnak mondja egy ízben: Távozz tőlem Sátán, amikor Péter az ördög befolyása alatt szólt (Mt 16:23): a Biblia szerint a Sátán e világ fejedelme, Isten nélkül, minden az ő befolyása alatt van, tehát az ördög atyja kifejezés nem a zsidókra specifikus, hanem a hitetlenségben lévő emberiségre. Jól látható, hogy Jézus tanításai a vallási síkon belül maradnak, vallási jelenségeket hangsúlyoznak, ezért univerzalitásuk miatt a keresztényekre is vonatkoznak, nem népspecifikusak.

Pál zsidókról szóló írásaiban a teológiai kereteken belül marad, és bár szembeállítja a törvényt és a kegyelmet, nem a törvényt megtartók etnikai sajátosságairól szól (Róm 2:11-12). A Rómabeliekhez írt levélben kifejti nézeteit a zsidó nemzetről (ezt a részt zsidóknak címezte)! A zsidó identitást nem kizárólag fizikai sajátosságokhoz köti, hanem belső meggyőződéshez, szívbéli állapothoz (2:28-29). Nem a keresztényeket nevezi szellemi zsidóknak! A zsidók és a görögök mindnyájan bűn alatt vannak, és kegyelem által lehet igazságot nyerni, de ezzel a törvény nem lett hiábavaló, hanem megerősített (Róm 3. rész). Ábrahám nemcsak a zsidók atyja, hanem a pogányoké is (Róm 4. rész). Tehát, ahogy az Apostolok Cselekedeteiben is láthatjuk, Pál elsősorban a zsidóknak akarja megmutatni, hogy a pogányok is részesülhetnek az örökségben, és nem a pogányoknak bizonyítja, hogy a zsidók is elnyerhetik az üdvösséget. A törvény szellemi, szent és igaz (Róm 7: 12, 14). Pál a testi és a szellemi ember szembeállításakor a bűnös természetre (ami minden emberre állhat) és a bűn nélküli természetre utal, nem a zsidókat és a keresztényeket állítja szembe (Róm 7. rész). Pál annyira ragaszkodott test szerinti atyjafiaihoz, hogy ezért maga átokká is lett volna, Krisztustól elszakasztva.

Jézus szolgálata során is tapasztalható, mennyire szerette a népét, az izraelitákat. Mikor tanítványainak szólt, magát teljesen azonosította a zsidókkal. Ahogy legkisebb atyjafiával bánnak, ahogy annak enni adnak neki, ahogy

befogadják, felruházzák, az ugyanolyan, mint ahogy Jézussal bánnának, neki enni adnának, felruháznák, befogadnák (Máté 25:35-46).

•••••ϛ jelentése:

ugyanannak az anyának a fia, testvér, társ

Pál nem gondolta, hogy mindenki elfogadja az üzenetét és számított arra, hogy konfliktusba kerül zsidók egy részével. (Róm 9. rész)

Isten nem vetette el Izraelt, és Pál erre magát hozza bizonyossággul.

•••••ϛ jelentése:

eltaszít, eltávolít, elűz, megtagad, visszautasít

A megtartás mindenki számára “•••••ϛ” = kegyelem, kedvezés, öröm, jóindulat, jutalom által van, nem cselekedetek által. Nyilvánvaló, hogy a pogányok oltattak be a szelíd olajfába (a zsidóság szellemi örökségébe), és nem fordítva. A gyökér Izrael öröksége, és ennek gazdagságából részesülhetnek a pogányok. Pál figyelmezteti a római pogány hívőket, ne kevélykedjenek

•••••ϛ•••••ϛ jelentése:

lekicsinyel, büszkélkedik valakivel szemben

a természet szerinti ágakkal szemben, még akkor sem, ha azok kitörettek, mivel a természet szerinti ágak még inkább beoltatnak a szelíd olajfába (utalva ezzel arra is, hogy Izrael mint nemzet el fogja fogadni Jézust Messiásként) (11. rész). (Részletes elemzés a következő fejezetben található.)

Pál az efezusi pogány-keresztényeknek is írja, hogy távol voltak Izraeltől, ki voltak zárva az ígért szövetségéből, de Krisztusban közelvalókká lettek.

▪ ▪ ▪ ▪ jelentése:

közeli, melletti, egészen közeli, rokonságban van, nagyon hasonlít valakihez

Így a fal leomlott és megszűnt az addig meglévő ellenségeskedés a két nemzetség között (Ef 2:11-16). Pál megjegyzése a zsidók és pogányok közti ellenségességre metafizikai okkal magyarázható, a történelmen végighaladó viszonyra utal.

▪ ▪ ▪ ▪ jelentése:

gyűlölet, ellenséges érzület

Pál a Galátziabeliekhez írt levélben olyan hívőkhöz szól, akik a már megismert hit helyett ismét a törvényt akarták megtartani. Ezt a jelenséget írja le Hágár és Sára példájával. A törvényben való bizodalom a Krisztusban való hit elfogadása után a törvény szolgálatával jár. Nem a törvényt megtartó zsidók fizikai szinten való szolgaságáról szól, hanem a spirituális törvényszerűségekről. Katolikus értelmezés szerint a szolgálólány fia a zsidók szimbóluma, Izsák pedig a keresztények szimbóluma.⁴¹⁶ Pál azonban ezt az éles elválasztást nem teszi, hanem azt hangsúlyozza, hogy akiket Isten szelleme vezérel, nincsenek törvény alatt. Hasonlóan itt is – mint a Róma levélben – a testet és a szellemet állítja szembe, nem a zsidókat és a keresztényeket. Azt írja, hogy nincs sem zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad Krisztusban, a megváltás mindenkinek adatott.

A korai egyház kezdetben a zsidóknak hirdette Jézus tanításait. Az eltérő vallási nézetek konfliktust okoztak, és a politikai hatalommal összefonódott vallási vezetők nem nézték jó szemmel a növekvő “út” követőit, bár ennek megítélésében nem volt egység közöttük (ApCsel 5:34-42), és nagyon sok pap, farizeus Jézus követője lett (például Nataniel, ApCsel 6:7). István megkövezése után nagy

⁴¹⁶Lásd: Nelson, 1969.

üldözés támadt a jeruzsálemi gyülekezet ellen, de az ellentétek teológiai, vallási síkon játszódtak, zsidó-keresztény ellentétpár nem létezett. Pál szolgálata kiterjedt a pogányokra (Jézusnál is találhatunk példát erre, ilyen a kananeus asszony esete), de amikor megérkezett egy városba, mindig a zsinagógákba ment először, mindig a zsidóknak hirdette először az evangéliumot. Ott némelyek elfogadták beszédét, némelyek nem. Így volt ez Thesszalonikában is, ahol némelyek “felháborították” az embereket Pál ellen. Pál, amikor a “zsidókról” ír a Thesszalonika levélben (2:14-16), ezeket a zsidókat hasonlítja a görög üldözőkhöz, tehát itt a vallási ellentétre utal, és nem a zsidók általános tulajdonságaira.

Más esetekben az Apostolok Cselekedeteiben mindig kideríthető, hogy kikre utal Pál (illetve Lukács, az író), amikor a “zsidókról” szól. Pált megvádolják azzal, hogy a mózesi törvény ellen tanít, de azzal igazolja magát, hogy ő maga is megtartja a törvényt, és áldozatot mutat be a templomban Jeruzsálemben (ApCsel 21:17-26).

Az ősegyház tevékenységét vizsgálva értehető lesz Bacharach kijelentése: “Ha az egyház és a zsinagóga konfliktusa megmaradt volna a teológiai ellentétben belül, a zsidók történelme teljesen más irányt vett volna”.⁴¹⁷

A pogányok megtérése az Apostolok Cselekedeteinek leírása szerint még nem hozott konfliktust a zsidó és pogány keresztények közé, ekkor a jeruzsálemi zsidó vezetésű gyülekezetnek volt a legnagyobb tekintélye. Hivatalos szakadás nem volt a judaizmussal, hiszen az Újszövetség szerint az “út” követőit zsidó szektának tartották. A Rómában élő zsidók is szektának tekintették a Pál tanításait követőket (ApCsel 28:22). A szekta szó jelentése:

▪ ▪ ▪ ▪ ▪ ▪ ▪ ▪

elfoglalás, választás, szabad választása van, hivatal, hajlandóság, érdeklődés, törekvés, iskola, szekta, párt.

⁴¹⁷Bacharach, 1984, 8. o.

A rómaiak a keresztényeket az I. század után definiálják, mint új vallást, de gyakorlatilag Jézus követőit még a II. században is azonosították a zsidókkal. A keresztények elleni vádak hasonlóak voltak az antik korabeli zsidóellenes vádakhoz: az őskeresztényeket is meggyanúsították a vérváddal, ateizmussal, császárelenességgel, kapzsisággal, mohósággal. Áthágják a Római Birodalom rendeleteit, és erre másokat is rávesznek.⁴¹⁸

A bibliai igék elemzéséből az derül ki, hogy azok nem szükségszerűen vezettek antijudaizmushoz. Az előítéletes értelmezés legpusztítóbb kognitív torzítását a gonoszság attribúciója okozta, mely a zsidókra specifikusan volt jellemző az általános emberi gyengeség helyett.

III. 2. A premillennizmus

Az alábbi leíró rész tárja fel azokat a keresztény teológiai nézeteket, amelyek korlátozzák az antiszemitizmus kialakulását az egyházakban. Az amillennizmushoz képest olyan alapvető, a zsidókkal kapcsolatos teológiai nézetkülönbségekről van szó, amelyek alapvetően pozitív irányultságot adtak képviselőik zsidókkal kapcsolatos politikai és közéleti cselekvéseire. Érdemes megfigyelni a premillennista teológia az amillennizmussal ellentétes értelmezéseit, amelyek rávilágítanak azokra a pontokra, ahol a teológia zsidóellenes előítéleteket gerjeszt. A teológiai résszel azért foglalkozom részletesebben, mert ez a nézet elvi szinten kizárja az antiszemitizmust, és ezzel megoldást kínál a keresztény egyházak problémáira ezen a területen: hogyan lehet a zsidóellenességet megszüntetni. A megoldáskínálás azt jelenti, hogy egyes teológiai tételeket hogyan gondoljanak

⁴¹⁸Szent Jusztinos I. apológia. In: Vanyó L. (szerk.) (1984)b. Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Ókeresztény Írók Tára, VII. Szt. István Társulat, Budapest. 64-72. o.

újra, ötleteket adhat egyes problémás ige-értelmezésekre és egyben mintát is kínál az előítélet-mentes teológiai tartalmú kognitív struktúrák kialakításához. A zsidóellenességet korlátozó és elviekben kizáró teológiai nézetet a premillennizmus képviseli a legmarkánsabban, azon belül is a diszpenzacionalista irányzat (a következőkben nem emelem ki a diszpenzacionalizmust, de hangsúlyozom az alább ismertetett teológiai nézeteket legkövetkezetesebben a premillennista diszpenzacionalizmus irányzata képviseli).⁴¹⁹

1875-től a literális Biblia-értelmezést a premillennisták közül leginkább a diszpenzacionalisták képviselték. A szó szerinti értelmezésből következik, hogy az ószövetségi próféciaikat nem az egyházra, hanem Izraelre vonatkoztatják, és Izrael és az egyház között éles határvonalat húznak. Abban hisznek, hogy Izrael örökre Isten népe marad, és a millennium idejében uralkodni fog a népek felett. A premillennizmus szó szerint azt jelenti, hogy Krisztus második visszajövetele után 1000 évig fog uralkodni itt a földön.⁴²⁰

Az antijudaizmus határozott elképzeléssel rendelkezett arról, hogy a zsidókkal mi történt a múltban, mi történik a jelenben, és mi lesz velük a jövőben. Most e hármas idősík mentén veszem vizsgálat alá a premillennizmust is.

Izrael múltja

A premillennizmus szerint Izraelt Isten kiválasztotta, és ez garantálja, hogy Izrael mindig fennmarad, mint egy különálló nemzet. Isten négy feltétel nélküli szövetséggel pecsételte meg a kiválasztást. A feltétel nélküliség egyoldalúságot jelent: Isten kötelezi magát arra, hogy az ígéretek és az áldásokat beteljesítse.

⁴¹⁹A diszpenzacionalizmus olyan teológiai nézet, mely a világot Isten háztartásának tekinti, ahol Isten végrehajtja akaratát a különböző kijelentési szinteken. Ezek az üdvrendek a diszpenzációk, a gondviselés szintjei: az eltérő szinteken lényeges változások észlelhetők a végső isteni cél végrehajtásában. In: Fruchtenbaum, 1993. 3. o.

⁴²⁰Fruchtenbaum, 1993. 234-235. o.

Az Ábrahámmal kötött szövetség feltétel nélküli szövetség (I Mózes 12). Lényege, hogy Ábrahám magját, Izraelt Isten nagy és győzedelmes nemzetté teszi, akik az ígélet földjén laknak majd. A pogányoknak (ebbe az egyház nagy része beletartozik) Isten a Megváltó által hozott szabadulás szellemi ígéletét adta, de fizikai ígéreteket Isten csak Izraelnek adott, a pogányoknak nem. Ilyen fizikai ígélet szerint a palesztinai szövetség az ígélet földjének, Palesztinának a birtoklását ígérte, és ennek előzményeként megígérte Izrael szétszórását és összegyűjtését (V Mózes 29-30).

A Dáviddal kötött szövetségben Isten négy örökkévaló dolgot ígért: örökkévaló dinasztiát, trónt, királyságot és leszármazottat, amelyek a Messiásban, Jézusban beteljesedtek már, illetve a millenniumi királyságban fognak megvalósulni.

Az új szövetséget Isten Izraellel kötötte (Jeremiás könyve 31:31-34). Isten ígéletet tett Izrael teljes nemzeti regenerációjára a megváltás által. A millenniumi királyság alatt nem lesz megváltatlan zsidó, és a Templom felépül.

A feltételes szövetség a mózesi szövetség volt, amelyet Isten Izraelnek adott. A törvény célja nem a megváltás volt, az mindig kegyelemből van hit által, nem cselekedetekből, hanem Isten szentségének és igazságosságának kijelentése, életviteli szabályok adása, a zsidók elkülönült népként tartása.

Az Izrael maradékáról szóló doktrína azt jelenti, hogy a zsidó nemzetben mindig létezik egy hívő réteg, ez a maradék. A maradék a nemzetben belül elkülönült.⁴²¹

Az amillennizmus a fentiekkel ellentétben azt állította, hogy a zsidók nem maradhatnak fenn, mint különálló nemzet,⁴²² a fizikai ígéreteket nem Izraelre, hanem

⁴²¹Fruchtenbaum, 1993, 567-591. o. Például: I Királyok 19:10-18, Ésaiás 7-12. fejezet.

⁴²²Ez a nézet a modern idők vatikáni külpolitikájában is megjelent, hiszen a Vatikán csak 1994-ben létesített hivatalos diplomáciai kapcsolatot Izrael állammal, amely mögött nyilván teológiai megfontolások is voltak.

az egyházra vonatkoznak, és az új szövetség nem Izraellel, hanem az egyházzal kötött.

Izrael jelene

A premillenisták Isten különböző uralkodását a korokban Isten királyságának nevezik. Az örökkévaló királyság Isten mindenhatóságára utal; a szellemi királyság az újjászületett hívőket foglalja magába; a teokratikus királyság Izrael történelme során a királyságot takarja; a messiási vagy millenniumi királyság a Messiás ezeréves uralmára utal. Krisztus első eljövetele és a millenniumi királyság közti időszakot, vagyis a jelen kort elrejtett királyságnak nevezzük: pontosabban attól kezdődően, amikor Jézus messiási mivoltát a zsidó vezetők elutasították (Máté evangéliuma 12-13), addig amíg Jézus messiási szerepét egész nemzetként elfogadják.

A Jézus korabeli zsidó elképzelés Isten királyságáról szó szerint értelmezett földi királyság volt, melynek Jeruzsálem a központja, és a Messiás az uralkodó. Az elképzelés az ótestamentumi próféciák literális értelmezéséből merített. Jézus és Keresztelő János azt hirdette, hogy a bűnökből való megtérés a feltétele a királyságba lépésnek. Jézus mint Messiás lépett fel, és az eljövendő királyság azon állt vagy bukkott, hogy elfogadják-e mint Messiást. Szolgálat elején csodákat tett Izraelben, prédikálta a királyság evangéliumát, azzal a céllal, hogy elfogadják mint Messiást (Máté evangéliuma 4-12. fejezet), és ha elfogadták volna, megalapította volna a messiási királyságot. Elutasítása Máté evangéliuma 12. (22-37) fejezetében követhető nyomon. Egyik messiási csodatétele (amelyet kizárólag a Messiás tehet meg) után az emberek megkérdezték vallási vezetőiket, a farizeusokat, vajon Jézus-e a várt Messiás. A farizeusok elutasították Jézust mint Messiást, és a csodát úgy magyarázták, hogy a démonok fejedelme által tette. Jézus az egyértelmű elutasítás után jelentette ki az ítéletet, amely arra a generációra nézve

megbocsáthatatlan volt: Jeruzsálem lerombolása (i. u. 70-ben következett be) és a zsidók szétszórása. A bűn a korabeli nemzetre vonatkozott, ami azt jelentette, hogy az egyének megmenekülhettek, de a nemzet nem. A messiási királyság ajánlatát Isten egy időre felfüggesztette. Jézus szolgálata ezután radikálisan megváltozott, a csodák inentől kezdve a tanítványok képezésére és nem Jézus messiási voltának bizonyítására szolgáltak. Csodáit nem tette nyilvánossá, és példabeszédekben tanított, nem nyíltan, ahogy azt korábban tette. Feltámadását István kivégzésével utasították el véglegesen a zsidó vezetők. Ezután következett be az evangélium kiterjesztése a pogány világ számára (lásd Péter szolgálatát Kornéliusz felé, Apostolok Cselekedetei 8. fejezet).⁴²³

Jézus messiási elutasításának premillennista értelmezése hangsúlyozza a zsidó nép abban az időben élt generációjának felelősségét, szemben az amillennisták teológiájával, amely a zsidó nép állandó felelősségét emeli ki, mivel a gyilkos tett az őket általánosan jellemző karakter miatt következett be.

A premillennizmus alapvető különbsége az amillennizmushoz képest, hogy Isten Izraellel kötött szövetségei nem változtak a Messiás elutasítása miatt. Az egyház nem lépett Izrael helyébe, az ábrahámi, a palesztinai, a dávidi és az új szövetség jelenleg is életben van. A nemzet a szétszórás ellenére is megmaradt, és a világméretű szétszórást követte egy részleges összegyűjtés. Az amillennisták ezzel szemben a szétszórást és Templom lerombolását Isten végső ítéletének tartották a zsidó népre. A szövetségek az egyházra vonatkoznak, Isten elvetette Izraelt. Az amillennizmus teológiája nem elrejtett királyságról beszél, hanem az egyház nyilvánvaló uralmáról a jelen korban.

Az a premillennista teológia, hogy Izrael nem esett ki az Isten szövetségéből, azt jelenti, hogy Izrael az egyházzal egyenlő pozícióba kerül az üdvtervben. Az amillennista premissza Izrael elvetéséről, amely a zsidóellenes

⁴²³Fruchtenbaum, 1993, 604-636. o.

előítéleteket meghatározta, a premillennistáknál, legalábbis elvi szinten, nem alakult ki.

Az egyház viszonya a szövetségekhez

A premillennisták szerint a szövetségek kétfajta ígéretet tartalmaznak: a szellemi és fizikai ígéretet. A fizikai ígéret csak Izraelre vonatkoznak, a szellemiek a pogányokra is. A pogány nemzetek és a zsidók közti elválasztás Krisztus halála után megszűnt, noha a pogányok részesültek, de nem sajátíthatták ki a zsidó áldásokat. A szövetségek szellemi előnyeit az egyház ugyanúgy élvezi, mint Izrael. Péternek külön kijelentést adott Isten arról, hogy az evangélium a pogányok részére is adatott, anélkül, hogy prozelitákká lettek volna. Ugyanis addig, ha valaki csatlakozott az egyházhoz, meg kellett tartania a zsidó szokásokat. A pogányok elhívása Jézus messiási tervének része volt, ami az ószövetségi próféciaokban is megtalálható (Ésaiás 42:1). A pogányok elhívásának másik célja az volt, hogy a zsidókat féltékennyé tegye az a tény, hogy a pogányoknak zsidó Messiásuk van.⁴²⁴

Az amillennista értelmezés miszerint a zsidók végleg kiestek Isten szövetségeiből és a szellemi és fizikai ígéretet kizárólag az egyház tölti be, szemben áll azzal a premillennista nézettel, hogy az egyház Izrael mellett csak részese a szövetségeknek.

Izrael és az egyház

⁴²⁴Fruchtenbaum, 1993, 634-639. o.

A premillennista diszpenzacionalisták szerint Izrael és az egyház külön entitás. Az egyház nem létezett az Ószövetségben, pünkösdkor született meg. Az egyház létének meghatározója a Szent Szellem keresztség, ami a Biblia szerint egyedül pünkösdkor valósult meg (ApCsel 2). Az egyház az Ószövetségben el volt rejtve, nem volt róla kijelentés. Izraelt a Biblia sosem használja az egyház helyett. A diszpenzacionalisták szerint az egyház sosem volt a szellemi Izrael vagy az új Izrael. Az egyház nem zsidó hívő tagjai a szellemi pogányok, a zsidó hívő a szellemi zsidó, szellemi Izrael. Valakinek a szellemisége az Istenhez, a Szent Szellemhez való viszonyától függ, de a nemzeti határvonalak átlépése nélkül. Ábrahám szellemi magja ma a hívők, Ábrahám, Jákob és Izsák fizikai leszármazottai a zsidók.⁴²⁵ Egy zsidó a messiási hit elfogadásával, keresztténnyé válásával nem veszti el nemzeti identitását, tehát továbbra is zsidó marad, csak szellemi zsidó lesz. A szellemi zsidó fogalom egyet jelent a maradék fogalmával. Erről a témáról Pál Rómabeliekhez írt levelében van szó (9-11. fejezetben). Ezt a részt bővebben elemzem,⁴²⁶ mert alapvető jelentéssel bír a dolgozat megértéséhez.

Rómabeliekhez írt levél 9-11. fejezet⁴²⁷

9:1-5.

1. Igazságot szólok a Krisztusban, nem hazudok, lelkiismeretem velem együtt tesz bizonyosságot a Szent Lélek által, 2. Hogy nagy az én szomorúságom és szüntelen való az én szívemnek fájdalma, 3. Mert kívánnám, hogy én magam átok legyek, elszakasztva a Krisztustól az én atyámfiaimért, akik rokonaim

⁴²⁵Fruchtenbaum, 1993, 680-700. o.

⁴²⁶Az elemzés alapja Fruchtenbaum, 1993, 729-786. o.

⁴²⁷A bibliai idézetek forrása: Szent Biblia. Fordította Károli Gáspár. Magyar Biblia Tanács. Budapest. 1991.

test szerint, 4. Akik Izraeliták, akiké a fiúság és a dicsőség, és a szövetségek, meg a törvényadás és az isteni tisztelet és az ígéret, 5. akiké az atyák és akik közül való test szerint a Krisztus, aki mindenknek felette örökké áldandó Isten. Ámen.

Pál apostol kifejezi mély szeretetét népe felé. A pokolra is alászállna, ha ezzel elérné Izrael üdvösségét. Majd felsorolja Izrael privilégiumait.

9:6-13.

6. Nem lehet pedig, hogy meghiúsult legyen az Isten beszéde. Mert nem mindnyájan izraeliták azok, kik Izraeltől valók, 7. Sem nem mindnyájan fiak, akik az Ábrahám magvából valók, hanem: Izsákban neveztetik néked a te magod. 8. Azaz nem a testnek fiai az Isten fiai, hanem az ígéret fiait tekinti magul. (...)

A Messiás elutasítása az isteni terv része volt, és ez Isten beszédét nem befolyásolhatja, nem állíthatja meg. Pál különbséget tesz a hívő és nem hívő zsidók között: nem az egyház és Izrael közt tesz különbséget, hanem a hívő maradék, a szellemi zsidó és Izrael nem hívő tagjai közt. Az ígéreteket Isten nem vette el Izraeltől, a hívő maradéknak adattak, és nem az egyháznak.

9:14-29

Ebben a részben Pál megmutatja, hogy Jézus messiási mivoltának elutasítása része volt Isten tervének. Izrael mint nemzet nem fogadta el az evangéliumot, ezáltal a pogányok is megismerhették a megváltást, ahogy erre már az ószövetségi iratok is utalnak (Ésaiás 49:1-13).

9:30-33.

30. Mit mondunk hát? Azt, hogy a pogányok, akik az igazságot nem követték, az igazságot elnyerték, még pedig a hitből való igazságot. 31. Izrael ellenben, mely az igazság törvényét követte, nem jutott el az igazság törvényére. 32. Miért? Azért, mert nem a hitből keresték, hanem mintha a törvény cselekedeteiből volna. Mert beleütköztek a beleütközés kövébe.

Pál szerint Izrael kereste az igazságot, mégsem találta, mivel nem Istenben bíztak, hanem a saját cselekedeteikben.

10: 1-11

1. Atyámfiaim, szívem szerint kívánom és Istentől könyörgöm az Izrael idvességét. 2. Mert bizonyosságot teszek felőlük, hogy Isten iránt való buzgóság van bennök, de nem a megismerés szerint. 3. Mert az Isten igazságát nem ismervén az ő tulajdon igazságukat igyekezvén érvényesíteni, az Isten igazságának nem engedelmeskedtek. 4. Mert a törvény vége Krisztus minden hívőnek igazságára. (.....) 9. Mert ha a te száddal vallást teszel az Úr Jézusról és a szívedben hiszed, hogy az Isten feltámasztotta őt a halálból, megtartatol.

Pál a keresztény hívőknek címezte a levelet, őket szólítja fel, hogy hasonló vágy égjen bennük Izraelt illetően, mint amilyen az övé, és ebben talál a szív teljes meglepedést. Pál azért imádkozik, hogy Izrael megtérjen, majd bizonyosságot tesz mellettük, hogy buzgóságuk van Isten felé, de ez a tudás (gnosis) nem a teljes tudás (epignosis) szerint van, mivel nem ismerik Krisztust. A mózesi törvényben a

saját igazságukat keresték, nem a kegyelem szerinti hitből való igazságot. Ugyanis Krisztus a vége és célja a törvénynek. A megváltáshoz a hit az egyetlen út, a hit tartalma Jézus halála és feltámadása.

10:14-21.

19. (...) Én titeket felingereltek egy nem néppel, értelmetlen néppel haragítalak meg titeket. (...) 21. Az Izrael felől pedig ezt mondja: egész napon kiterjesztettem kezeimet az engedetlenkedő és ellenmondó néphez.

Az univerzális evangéliumi üzenet minden népnek szól, de a zsidók elutasították, hogy prédikálják azt a népeknek, a pogányok ellenben hajlandók voltak erre. A hívők olyan csoportidentitást kapnak, amely a zsidókat irigységre készíteti, féltékennyé teszi. Az új csoport nem nemzet (nem etnosz), hanem sokféle nép hívő tagjainak összessége. A konklúzió az, hogy Izrael ugyan elutasította a Krisztust, Isten attitűdje mégsem változott velük kapcsolatban: az ő keze oltalmazza őket, és bármikor válaszol, ha elfogadják őt. Isten vár arra, hogy Izrael visszatérjen hozzá.

11:1-10

1. Mondom tehát: Avagy elvetette-e Isten az ő népét? Távol legyen; mert én is izraelita vagyok, az Ábrahám magvából, Benjámin nemzetségéből való. 2. Nem vetette el Isten az ő népét, melyet eleve ismert. (...) 5. Ekképen azért most is van maradék a kegyelemből való választás szerint. (...) 7. Amit Izrael keres azt nem nyerte meg: a választottak ellenben megnyerték, a többiek megkeményítették. 8. Amint meg van írva: Az Isten a kábultság

lelkét adta nékik, szemeket, hogy ne lássanak, füleket, hogy ne halljanak, mind e mai napig. (...)

Az ő népe kifejezés az előző részhez (10:21) kapcsolódva egyértelműen Izraelre utal. Pál azt tanítja, hogy Izrael elutasításának a gondolatát el kell vetni. Izrael most is a választott nép. Nem minden zsidó utasította el a Messiást, hiszen Pál maga is zsidó. Ha Isten elutasította volna a zsidókat, Pál sem térhetett volna meg. Isten előre tudta, hogy Izrael elutasítja a Messiást, és ebben az előre tudásban választotta ki Izraelt. Pál nem az egyedüli zsidó volt, aki hitt a Messiásban, Istennek mindig volt egy hívő maradéka, ahogy Illés idejében is, ez a maradék mindig kisebbségben volt, de létezett a történelem folyamán, és ma is létezik. Izrael az igazságot a saját cselekedetei alapján kereste, nem hit által, ezért nem találta meg azt. Ők azok, akik megkeményítették, ahogy az ószövetségi igék is mutatják.

11:11-15

11. Avagy azért botlottak-é meg hogy elessenek? Távol legyen; hanem az ő esetök folytán lett az idvesség a pogányoké, hogy ők felingereltessenek. 12. Ha pedig az ő esetök világnak gazdagsága, mennyivel inkább az ő teljességök? 13. Mert néktek mondom a pogányoknak, a mennyiben hát én a pogányok apostola vagyok, a szolgálatomat dicsőítem, 14. Ha ugyan felingerelhetném az én atyámfiait és megtarthatnék közülük némelyeket. 15. Mert ha az ő elvettetésök a világnak megbékélése, micsoda lesz a felvételök hanemha élet a halálból?

Az volt a célja Izrael elbukásának, hogy Isten elvesse őket? Visszafordíthatatlan bűnük volt? Pál válasza: Isten tiltja az igenlő választ. Isten terve szerint Izrael a pogányok megváltásáért bukott el. A pogány megváltás célja pedig Izrael felingerlése. Isten azért váltotta meg a pogányokat, hogy ez provokálja a zsidókat, hogy a pogányok hite féltékennyé tegye a zsidókat. Izrael elesése (a Messiás elutasítása) ilyen módon áldás a pogányok számára, de a teljes helyreállítása élet lesz a halálból. Izrael teljes helyreállítása a Messiás második eljövetele után lesz, a millenniumi királyságban. Isten szerint ez Izrael helye az ő áldásában. Pál azért evangelizált a pogányok közt, hogy ezzel még több zsidót készítsen féltékenységre és hitre, ezáltal a pogányok még több áldáshoz jussanak.

11:16-24.

16. Ha pedig a zsenge szent, akkor a tészta is; ha a gyökér szent, az ágak is azok. 17. Ha pedig némely ágak kitörtetek, te pedig vadolajfa létedre beoltattál azok közé, és részese lettél az olajfa gyökerének és zsírjának; 18 Ne kevélykedjél az ágak ellenében: ha pedig kevélykedel, nem te hordozod a gyökeret, hanem a gyökér téged. 19. Azt mondod azért: kitörtetek az ágak, hogy én oltassam be. 20. Úgy van; hitelenség miatt törtetek ki, te pedig hit által állasz; fel ne fuvalkodjál, hanem félj; 21. Mert ha az Isten a természet szerint való ágaknak nem kedvezett, majd néked sem kedvez. 22. Tekintsd meg azért az Istennek kegyességét és keménységét: azok iránt akik elestek, keménységét; irántad pedig a kegyességét, ha megmaradsz a kegyességben: különben te is kivágotol. 23. Sőt azok is, ha meg nem maradnak a hitelenségben, beoltatnak; mert az Isten ismét beolthatja őket. 24. Mert ha te a természet szerint való

vadolajfából kivágattál és a természet ellenére beoltattál a szelíd olajfába: mennyivel inkább beoltatnak ezek a természet szerint valók az ő saját olajfájokba.

Pál ebben a részben illusztrációt ad: a zsenge és a gyökér Ábrahámra, Izsákra és Jákobra, és az ábrahámi szövetségre utal, ők szentek, mivel Istentől választottak. A tészta és az ágak Izraelre mint nemzetre utal. Az ábrahámi szövetség az alapja Izrael helyreállításának, szentté tételének. A természet szerinti ágak a zsidókat, a vad olajfa ágai a pogányokat jelképezik. Az olajfa nem az egyházat jelképezi, hanem a szellemi áldások helyét, aminek gyökere az ábrahámi szövetség. Az olajfába oltattak be a pogányokat, és így részesülnek a szellemi áldásokból. A pogányok beoltása az olajfába természetellenes: ez azt jelenti, hogy Isten a pogányokat a zsidó szövetségen alapuló áldások helyére teszi. Pál figyelmeztet, hogy a pogányok áldása hitből és nem cselekedetek alapján van, és ha ebben meg akarnak maradni, hitben kell folytatniuk az életüket. A zsidók nemzetként, de nem egyénileg, kiestek az áldás helyéből, ahova a pogányok hit által kerültek be. A pogányokat figyelmezteti, hogy ne legyenek kevélyek a zsidókkal szemben, mert a gyökér, a zsidó szövetségek áldása táplálja őket. Az olajfa Izraelhez tartozik, a négy feltétel nélküli szövetség Izraellel kötött, amiből a pogányok részesülnek. A pogányoknak azért kell várniuk Izrael helyreállítását, mert mennyivel inkább részei a zsidók saját olajfájuknak.

11:25-36

25. Mert nem akarom, hogy ne tudjatok atyámfiak ezt a titkot, hogy magatokat el ne higyjétek, hogy a megkeményedés Izraelre nézve csak részben történt, ameddig a pogányok teljessége bemegy. 26. És így az egész Izrael megtartatik, amint meg

van írva: Eljő Sionból a szabadító és elfordítja a gonoszságokat: 26. És ez nékik az én szövetségem, midőn eltörlöm az ő bűneiket. (...)

Pál azt állítja, hogy Isten helyreállítja Izraelt. Izrael csak egy bizonyos időszakra keményített meg, míg a pogányok maradéka, a hívők megtérnek. Ezután Isten újra a népével, Izraellel foglalkozik.

A fenti elemzésből kitűnik, hogy a premillennista gondolkodás egészen más megállapításokat tesz Izraelről, mint az amillennisták. A leglényegesebb és legdöntőbb különbség: Izraelt Isten az amillennisták szerint elvetette, a premillennisták szerint nem. Izrael történelmét az amillennista teológia kisajátítja azzal, hogy az egyháznak tulajdonítja azt, és a zsidó identitás megtartását nem tűri el az egyházban, szemben a premillennizmussal.

A premillennizmusban az egyház identitásának célja, hogy Izraelt féltékennyé tegye, és az, hogy a zsidók elutasították Jézust, áldást hozott az egyházra. Ez a premillennista premissza nem egyeztethető össze a zsidóellenes attitűddel. Az egyház a történelme során a premillennista nézettel ellentétben nem féltékennyé tette, hanem eltávolította Izraelt a zsidó Jézustól.

Izrael jövője

A premillennista teológiában Izrael jövőjével nagyon sok prófécia foglalkozik, itt csak néhány részletet emelek ki, amely fontos a téma szempontjából. Izrael részleges összegyűjtésére sok prófécia utal (Ezékiel 20:33-38), amelyek Izrael állam megalapításakor beteljesedtek. A Biblia utal egy második összegyűjtésre is, amikor egész Izrael hitre jut a Messiásban. Ennek az

eseménynek az előzményeként Izrael végigmegy a nagy nyomorúság idején, a tribuláción (Dán 9:24-27). Hét évre szövetséget kötnek az Antikrisztussal a béke reményében, de a szövetség idejének felénél az Antikrisztus ellenük fordul, és világméretű zsidóüldözést folytat (Mt 24:15-28). Izraelnek csak a harmada marad meg, a maradék, akik összegyűjtetnek (Zak 13:8-9, Ezék 36:22-24), és ők lesznek, akik megvallják bűnüket, és egységben hívják a Messiást (Hós 6:1-3, Zak 12:10-13:1). Ez lesz a második eljövétel, a millenniumi birodalom kezdete. A millenniumi birodalomba a pogány nemzetek az alapján mehetnek majd be, hogy a zsidókhoz hogyan viszonyultak a tribuláció alatt: ha segítették őket, bemehetnek az ezeréves királyságba, ha nem, örök ítélet vár rájuk (Mt 24:31-46). Isten a millenniumi birodalomban felemeli Izraelt, és uralkodóvá teszi.⁴²⁸

A millenniumi királyság

Jelenések könyve 20:4, 6

4. És láték királyiszékeket és leülének azokra és adaték nekik ítélettétel és látám azoknak lelkeit akiknek fejüket vették a Jézus bizonyágtételéért és az Isten beszédéért és akik nem imádták a fenevadat, sem annak képét és nem vették annak bélyegét homlokukra és kezeikre és éltek és uralkodtak a Krisztussal ezer esztendeig. 6. Boldog és szent, akinek része van az első feltámadásban: ezeken nincs hatalma a második halálnak; hanem lesznek az Istennek és a Krisztusnak papjai és uralkodnak ő vele ezer esztendeig.

⁴²⁸Fruchtenbaum, 1993, 766-834. o.

A premillennizmus szerint a messiási birodalom alapjait az ószövetségi próféciaokban kell keresni. Számos helyen van szó a Messiásról, aki uralkodik a Dávid trónján, és uralma békét hoz el. A szó szerinti Biblia-értelmezés a kulcsa a próféciaoknak. A Jelenések könyve csak abban mond újat, hogy kinyilvánítja az időtartamát, az ezer esztendő. A millenniumi királyság másik pillére a négy feltétel nélküli, be nem teljesedett, Isten és Izrael közti szövetség. Ezek olyan ígéreteket tartalmaznak, amelyek csak az ezeréves birodalomban teljesedhetnek be.

Az Ábrahámmal kötött szövetség ígér egy örökkévaló magot, amely nemzetté nő és meghatározott határokkal rendelkező területet birtokol, az ígért földjét. A zsidó történelem során teljes egészében sosem volt Izraelé az ígért földje, és Isten Ábrahámnak is megígérte a föld birtoklását. Ahhoz, hogy Isten teljesítse ígéreteit, létre kell jönnie egy jövőbeni királyságnak. A palesztinai szövetség szerint a világméretű összegyűjtés után a zsidó nép birtokba veszi az ígért földjét. A szétszóratás és a részleges összegyűjtés már beteljesedett, de a teljes összegyűjtés, a föld birtoklása még nem.

A dávidi szövetség ígérete, az örökkévaló trón és királyság akkor lesz meg, amikor a Messiás ül Dávid trónján és uralkodik. Jézus sosem ült még Izrael trónján, mint Izrael királya. Az új szövetség ígérete: a zsidó nép teljes hitre jutása és helyreállítása, mint a népek vezetője, egy jövőbeni királyságot kíván. Izraelnek a messiási birodalomban betöltött szerepéről néhány kivétellel minden ószövetségi próféta írt.⁴²⁹

A jövővel kapcsolatos próféciaok értelmezésével azért fontos foglalkozni, mert a mai felekezetek nagy többsége Izrael nemzeti helyreállítását nem fogadja el. Lehet, hogy a hagyományos antijudaista vádak elutasítják, de az olyan nézeteket nem, miszerint Izraelt Isten nem állítja helyre a jövőben, mint nemzetet. Az amillennista állítás gyökere pedig Izrael elvetésének tana, mivel az egyház mint a

⁴²⁹Fruchtenbaum, 1993, 792-793. o.

szellemi Izrael, magára értelmezte a végső helyreállítást a jelen korban, ami a millennium.

III. 3. A premillennizmus zsidókkal kapcsolatos politikája

A fejezet célja, hogy a premillennista teológiához kapcsolódó gyakorlati, a politikában is befolyással bíró tevékenységeket ismertesse. A premillennizmus története párhuzamosan fut az egyház történetével. Az első keresztények természetesnek tartották, hogy a Messiás eljövetele nem szüntette meg az ábrahámi szövetséget és a mózesi törvényt. Ebben az időben az egyház tudatában volt annak, hogy összetartozik Izraellel.⁴³⁰ Számottevően mégis az újkorban terjedt el, amikor a Biblia szó szerinti értelmezése ismét előtérbe került. Az ehhez tartozó mozgalmak és személyek közös meggyőződése volt az Izrael helyreállításában való hit a premillennista tanok alapján. A meggyőződésből fakadó gyakorlati tevékenységet összefoglalóan keresztény cionizmusnak is nevezhetjük: a zsidó cionizmussal összefonódva azt a célt tűzte ki, hogy Izrael fiait visszajuttassa az Ábrahámnak ígért földre. Legkorábbi képviselője Holger Paulli dán kereskedő volt, aki már a XVII. század legvégén uralkodókat keresett fel a zsidók Izraelbe történő visszavitelével kapcsolatban. Az 1841-42-es londoni kongresszus alkalmával egyes angol evangéliumi protestáns körök a nagyhatalmak Közel-Keletről folyó tárgyalásait egy zsidó állam létrejötte irányában próbálták befolyásolni.⁴³¹ A keresztény cionizmus XIX. századi premillennista nézetet valló képviselői közé

⁴³⁰Chadwick, 1999. 7-10. o. A millenniummal kapcsolatos eszkatológiai teológiát kiliazmusnak is nevezik, amely közvetlenül a messiási birodalom, az ezeréves királyság tanával foglalkozik. Egy boldog messiási korról a héber Biblia és a zsidó hagyományok is írnak (Joel 4:18, Zak 8:12, Ézs 25:6-8 illetve Barukh-apokalipszis, Talmud Sanh.97., Sibylline Könyvek). A korai keresztény irodalomban Papias, Kerinthos, Ireneus hittek egy szó szerinti ezeréves királyságban. Az ortodox felfogás száműzte a szó szerinti gondolkodást, és Ágoston a millenniumot az egyház uralmának időszakában jelölte meg. A kiliazmus eretnekségnek számított a katolikus egyházban, de a reformáció is hasonlóan vélekedett a kérdéstről. A millenarizmusról lásd bővebben a függelékben. Cohn, Norman (1970) *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchist of the Middle Ages.* Oxford University Press New York. A premillennizmus teológiájában az általam használt definíció szerint a kiliazmus tana benne foglaltatik, de ugyanakkor több annál.

⁴³¹Encyclopaedia Judaica. (1971). XVI. The Maximillian Company. New York. 1032-54. o.

tartozott az ős-cionistának tartott Edward Ashley, aki befolyásos politikai személyként azt a célt tűzte maga elé, hogy angol segítséggel valósuljon meg Izrael népének a helyreállítása. Laurence Oliphant a zsidó állam létrejötte érdekében vég nélküli propagandát folytatott az angol diplomáciai körökben. Hasonló elképzelései voltak Walter Scott romantikus írónak és a kétszer is miniszterelnöki posztot betöltő Benjamin Disraelinek is.⁴³² A következőkben hasonló példával illusztrálom a teológia és a zsidók irányában pozitív gyakorlati tevékenységek kapcsolatát.⁴³³

Nagy-Britanniában a premillennizmus nagyon elterjedt volt, legismertebb képviselői a Plymouth testvérek voltak. 1875-ben a premillennizmus egy új formája jelent meg, a diszpenzacionalizmus, amelynek alapítói: Darby és Scofield voltak. A legtöbb premillennista híve volt a cionizmusnak, mivel hittek abban, hogy a zsidók meghatározó szerepet játszanak az utolsó időkben. A diszpenzacionalista premillennista teológia az evangéliumi keresztény gyülekezetekben a legjellemzőbb.

A korabeli népszerű evangélista Dwight Lyman Moody (1837-1899) gyakran kifejezte pozitív érzéseit a zsidósággal kapcsolatban, ami szerinte a Biblia szó szerinti értelmezéséből következett. Moody a protestánsok körében nagy tiszteletet élvezett, és nagy befolyást gyakorolt az evangéliumiak premillennista nézetére, gerince lett a fundamentalista-evangéliumi mozgalomnak, ezen belül is a keresztény cionizmusnak. (Az első evangéliumi keresztény gyülekezetek megalapítója a XVIII. században elterjedt angliai methodista ébredés vezetője, John Wesley volt.)

A fundamentalizmus zsidókkal kapcsolatos teológiai alapja a bibliai literalizmus, ami a Biblia szó szerinti értelmezése és a teljes Biblia elfogadása, mint

⁴³²Sachar, Howard, M. (1996). A history of Israel. Alfred. A. Knopf. New York. 21-22.o.

⁴³³Ehhez Rauch, D. (1993). Fundamentalist-Evangelicals and Anti-semitism. Trinity Press International. Valley Forge. 4-207. o. munkáját használom fel. A témáról még: Weber, Timothy, P. (1983). Living in the Shadow of the Second Coming: American Premillennialism 1875-1982. Academic Books. Michigan. 13-24. o. és Marty, E. Martin, Appleby, R. Scott. Ed. (1991). Fundamentalism Observed. Fundamnetalism Project. University of Chicago Press. Chicago. Vol. 1. 2-16. o.

Isten szava; és a premillennáris jövő szemlélet. A fundamentalista-evangéliumi keresztények nem tudták elfogadni azt a nézetet, hogy a protestantizmus belevezet a millenniumi királyságba (posztmillennista nézet), és kétségbe vonták azt, hogy az evangelizálással kereszténnyé és progresszíven jobbra lehet tenni az egész világot. Bár az evangéliumot hirdették, nem kényszerítettek senkit a megtérésre, abban hittek, hogy a második visszajövetelt nem lehet politikai akciókkal gyorsítani. Szerintük a világ egyre rosszabb lesz, és csak Jézus Krisztus visszajövetele után lesz béke és növekedés.

A XIX. század végén virágzó keresztény cionista mozgalom – a fundamentalista-evangéliumi mozgalmon belül – szinte egyedül volt a kereszténységen belül azzal, hogy támogatta a zsidó népet. Abban hittek, a zsidóságnak joga van a szent földhöz, és Izrael kiválasztott nép, Isten sosem hagyja el őket. Olyan szeretet, tisztelet nyilvánult meg a zsidóságot és a zsidó örökséget illetően, amely ebben az időszakban egyedülálló volt a kereszténységben.

A premillennizmus tanításai konferenciákon kaptak nagyobb nyilvánosságot: ilyen volt az Első Nemzetközi Prófétikus Konferencia, amelyet New Yorkban tartottak 1878-ban, ahol kifejtették hitüket Izrael helyreállításában Palesztinában.

A korai fundamentalizmus egyik atyja, Nathaniel West szerint a premillennista nézetet az egyház és az állam összefonódása Konstantin ideje alatt zúzta szét. A római katolikus egyház “spiritualizálta” a millennium doktrínáját, és azt magára értelmezte. Az antiszemitizmus okát ebben a hamis értelmezésben látta. Az egyháznak el kell ismernie bűneit, amit a zsidókkal szemben elkövetett, és ezután lehet arról beszélni, hogy valójában Jézus az ő Messiásuk. Nézetei Izrael helyreállításáról a keresztény körökben ellenállásba ütköztek.

1878-ban megjelent egy könyv arról, hogy Izraelnek joga van Palesztinához (William Blackstone: *Jesus is coming*). Népszerű könyv lett, és a premillennista

nézetek egyre inkább terjedtek. Blackstone szerint Istennek külön terve van Izraellel, az egyház nem tulajdoníthatja magának az Izraelnek tett ígéreteket, és nem sajátíthatja ki a “választott nép” státusát. Ellentétben a korabeli protestáns és katolikus nézetekkel, a fundamentalista-evangéliumiak Izraelt Isten választott népének tekintették. Szerintük az antiszemitizmus Isten elleni véték és támadás. (A húszas években a magát szintén fundamentalistának nevező militáns mozgalom megjelenése után a fundamentalista-evangéliumiak egyszerűen evangéliumiaknak (angolul: evangelicals) nevezték magukat.)

A két világháború között az evangéliumiak eszkatologikus teológiáját elutasították a protestáns akadémiai körökben. A premillennisták azonban kialakították saját iskoláikat,⁴³⁴ és a liberális protestantizmus ellenállása ellenére 1925-ben megalakult a Dallas Theological Seminary (kezdetben Evangelical Theological Collage), amely diszpenzacionalista teológiát képviselt.⁴³⁵

A premillennista eszkatológia szerint az Antikrisztus meg fogja csalni a zsidókat, és aztán ellenük fordul, ekkor hatalmas zsidóüldözés lesz. Ebben az időben megnőtt az érdeklődés az utolsó idők jelei iránt, azon próféciák iránt, amelyek az Antikrisztusról, a háborúkról, az elragadtatásról szólnak. A hamis prófétában és vezetőben való hitük segítette az premillennistáknak a náci és a kommunista veszély felismerésében, és abban, hogy szükséges az állam és az egyház szeparációja. Az evangéliumi keresztény vezetők (például Gaebelien tiszteletes) már ekkor figyelmeztettek arra, hogy a zsidókat mind a kommunista, mind az antikommunista erők veszélyeztetik. Szerintük az “igaz keresztény” nem lehet antiszemita. A harmincas években küzdöttek az antiszemitizmus és az antiszemita sztereotípiák ellen. A náci üldözéseket elítélték, a zsidó menekülteket segítették, amelynek az volt a teológiai alapja, hogy a Messiás a zsidó néphez való viszonyuk alapján ítéli meg a nemzeteket. Minden antiszemitára az egyházban, a

⁴³⁴Egy ilyen collage-ban (Wheaton) végzett Billy Graham is.

⁴³⁵Hal Lindsey ismert teológus és író itt végzett.

náci és kommunista üldözőkre, és azokra is, akik közömbösek voltak a zsidók felé, Isten haragja súlyt le. Sok keresztény kritizálta a zsidók evangelizálását, mivel szerintük a zsidók a pokolra mennek, vagy a keresztényeknek nincs joguk hirdetni nekik az evangéliumot.⁴³⁶

A legtöbb evangéliumi keresztény elítélte a nácizmust. Gaebelin általa kiadott újságban (Our Hope) tudósított a náci Németország felemelkedéséről, zsidóellenes politikájáról, a náci atrocitásokról, és elítélte a német politikát és ideológiát. Gaebelin szerint Hitler nem keresztény volt, ahogy azt maga állította, vagy sok keresztény tartotta róla, hanem egy új vallást akart létrehozni. Gaebelin célja az "idők jeleinek" figyelése volt, azt azonban nem engedte, hogy a profetikus eseményeket dátumokhoz kössék, vagy az Antikrisztust megnevesítsék. Az Our Hope ellenállt az amerikai antiszemita mozgalmaknak, teológiailag is támadták az antiszemitizmust és az antiszemítákat: kijelentették, hogy aki üldözi a zsidó népet, az átkozott lesz, és a modern Hámán (Eszter könyve), aki ma Hitler, csúfos vereséget szenved, és Isten büntetése sújt le rá.

1939-ben több evangéliumi vezető kiadott egy nyilatkozatot, amelyben elítélnék minden antiszemitizmust és konspirációs elméletet, és elhatárolódnak minden olyan Biblia-magyarázattól, amely megindokolja a náci ideológiát.

A hidegháború kialakulása a vallási életre is hatással volt. Az amerikai evangéliumiak között egyre inkább terjedt a konzervatív politikai irányzat, amelynek egyik fő jellemzője az antikommunizmus volt. A második világháború után a premillennista evangéliumiak továbbra is támogatták Izrael megalakulását, és hittek a zsidó nép jogában Palesztinához. Izrael megalakulását nagy örömmel üdvözltek.

1944-ben egy konferencián Charles Feinberg⁴³⁷ megerősítette: Isten örök szövetséget kötött Izraellel, amit helyre fog állítani, Isten szó szerint beteljesíti a

⁴³⁶Uo. 109-110. p.

⁴³⁷A diszpenzacionalista dallasi teológiai iskolához tartozott (Dallas Theological Seminary).

próféciaikat, szétszórta a zsidó népet, de össze is gyűjti, és újjáépíti Jeruzsálemet és a Templomot. Palmer Muntz szerint a szétszórás a legnagyobb tragédiák egyike, de Izrael történelmének vége nem az üldözés, hanem a helyreállítás lesz. Az antiszemitizmus tekintetében is nyilvánvaló álláspontjuk volt: Muntz szerint a keresztényeknek úgy kell viszonyulni a zsidókhoz, mint ahogy Isten viszonyul hozzájuk. Az is antiszemitizmus, ha az egyház nem veszi figyelembe a zsidó örökséget, és nem közvetíti az evangéliumot a zsidók felé. Ez a Biblia-értelmezés nem volt túl népszerű sem a zsidók, sem más keresztények között.

Egyes liberális protestáns körök nem hitték el a holokauszt valóságát. Izrael állam megalakulását a palesztinok tragédiájának tekintették, és nem támogatták a zsidó államot. A liberális "The Christian Century" társaság 1945-ben minden ENSZ-bizottságtól távol akarta tartani a zsidó képviselőket. Ugyanez a szervezet nyolcvanas években támogatta a Palesztin Felszabadítás Szervezet képviselőinek bejutását az ENSZ-be. A liberális protestánsok saját teológiai előítéleteik áldozatai lettek, és egyes zsidó anticionista körökkel is egyetértésben voltak. Szerintük a zsidó nacionalizmus antiszemitizmust okozhat. Néhány liberális protestáns azonban, aki kiállt Izrael mellett, hamar felismerte, hogy az anticionizmus gyakran antiszemitizmusba csap át. A liberálisok is fontosnak tartották az evangelizálást, csak nem úgy, ahogy a fundamentalisták. Azt hangsúlyozták, hogy a zsidók felé nem kell evangelizálni, nekik nem szükséges megtérni. (Sok liberális protestáns unitárius volt.) A liberálisok a fundamentalistákat anti-ökumenistának, a fundamentalisták a liberálisok ökumenikus "Amerika Krisztusért" mozgalomát olyan emberi találmánynak tartották, amelyen keresztül az Antikrisztus könnyen tud munkálkodni.

Az először 1948-ban megjelent "Christian Herald" egy közel félmillió példányszámú evangéliumi lap volt. Kiadója, Daniel Poling maga református volt, premillennista beállítottsággal. Teljesen elkötelezett keresztény cionista volt, aki

hitte, hogy Palesztinának a bibliai ígélet szerint zsidó államnak kell lennie. Az újság a keresztény cionizmust használta, hogy általános tiszteletet alakítson ki Izraellel kapcsolatosan az olvasóiban.

1958-ban az Egyesült Államokban megkérdezett papok 35%-a tartotta magát fundamentalistának. Magazinjaik folyamatosan tudósítottak az izraeli eseményekről. Doug Young 1958-ban Jeruzsálemben megalakított egy olyan oktatási szervezetet (Institute of Holy Land Studies), amely amerikai keresztények Izraellel kapcsolatos ismereteit bővítette. A zsidó közösséggel kialakított jó viszonyt Young evangéliumi teológiai beállítottságának köszönhető. Izraelben nagyra értékelték tevékenységét, és a hatnapos háborúban kifejtett tevékenységéért több állami elismerésben is részesült. A Béke Hídjai (Bridges for Peace) zsidó-keresztény viszony építését célzó szervezet ma is létezik.

A hetvenes, nyolcvanas években sok, az Amerikai Zsidó Tanács (AJC) által szponzorált konferencia volt a fundamentalisták és a zsidó közösségek között, amelyeken gyakran terítékre került az antiszemitizmus. A fundamentalisták premillennista szemlélete kulcsfontosságú volt ezeken a tárgyalásokon.

Egy evangéliumi magazin (Eternity) szerint a hatnapos háború kimenetele nem katonai, hanem profetikus kérdés, és Izrael túl fogja azt élni. Erről a témáról írt a premillennista Hal Lindsey, akinek a könyvét (The Late Great Planet Earth) David Ben Gurion olvasópolcán is megtalálták halála után. Az evangéliumiakat támadták Izrael-barát politikájuk miatt: az Izrael-ellenes retorika nem változott, a fő érvelések ugyanazok voltak 1993-ban, mint 1967-ben, vagy 1948-ban. A Közel-Keleten lévő misszionáriusok terjesztették az Izrael-ellenességet leginkább. Nem nézték jó szemmel az izraeli terjeszkedést, és tudósításaikban ennek hangot is adtak. Fő kifogásuk az volt, hogy miért támogatnak nem-keresztény zsidókat a keresztény arabokkal szemben. Liberális vezetők szerint a hatnapos háború a hitleri német agresszió óta a legkegyetlenebb, legerőszakosabb háború volt.

Billy Graham filmje (His Land) a premillennista evangéliumi nézetet képviselte. Graham filmjét támadták az amillennista kálvinisták, és sok esetben az anticionizmus antiszemitizmusba fordult át.

A fundamentalista-evangéliumiak összességében sokkal pozitívabbak voltak a zsidók felé, mint más keresztények. Premillennista nézeteik szerint a zsidó néppel Istennek terve van, és ez ellentmondásba került a kereszténység triumphalista nézeteivel. Filoszemitizmusuk onnan következett, hogy a zsidó népet kiválasztottnak hitték. Szó szerinti Biblia-értelmezésük szerint, aki bántja a zsidókat, azt Isten meg fogja büntetni, és az antiszemitizmus egyenlő az Isten-ellenességgel, és a keresztény cionizmusnak nagy szerepe volt az antiszemitizmus legyőzésében. A premillennista teológiai nézet alapján az evangéliumiak jó kapcsolatokat alakítottak ki a zsidókkal. Akkor voltak Izrael fő támogatói, amikor az anticionizmus szinte megkülönböztethetetlen volt az antiszemitizmustól, és Izrael-barátságuk miatt gúny tárgyai lettek más keresztény körökben.

A fundamentalista-evangéliumiak között a legnagyobb teológiai visszafejlődést a farizeusokról kialakult sztereotípiák és előítéletek és a zsidó hit félreértelmezése okozta. A Krisztus-gyilkosság vádja egyes esetekben továbbra is fennmaradt, bár Jézus haláláért a teológiájuk szerint minden ember felelős.

A keresztény-zsidó dialógus néhány képviselője szerint a Jézus feltámadásába vetett hit, vagy a Jézus istenségébe vetett hit feladásával az antiszemitizmus problémája megoldható lenne, de ezt a keresztények többsége nem hajlandó megtenni. A kölcsönös ismeretterjesztés által csökkenteni lehet az előítéleteket: a fiatal evangéliumi kereszténységnek szüksége van a zsidó vallás és kultúra megismerésére, hogy az előítéleteiket le tudják győzni. Az amerikai társadalomban a fundamentalista-evangéliumi mozgalmak nem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen a leggyorsabban növekvő protestáns mozgalmak.

A fenti elemzésben a premillennista teológia nyilvánvalóan pozitív befolyást gyakorolt az evangéliumi csoportok zsidókkal kapcsolatos tevékenységére. Az előítéletesség és közömbösség helyett tevékeny hozzáállást alakított ki. Az amillennista teológiával összehasonlítva a legfőbb különbséget az Izrael kiválasztásáról való gondolkodás okozta: a premillennisták a helyreállításban és Izrael kiválasztottságában hittek, és ez motiválta cselekedeteiket. A másik lényeges különbség az egyház uralkodásával és győzelmével kapcsolatos: a premillennisták az amillennistákkal ellentétben szembehelyezkedtek a keresztény társadalom vagy nemzet elképzeléssel, és ez az attitűd távolt tartotta őket az állami politikától és a kirekesztő gondolkodástól.

Zsidó identitás a keresztény egyházban: messiáshívő zsidók

A zsidó identitást már néhány száz évvel Krisztus után fel kellett adni az egyházban. A folyamat odáig fajult, hogy a középkori spanyol inkvizíció halállal büntetett minden zsidó keresztényt, ha folytatta zsidó életvitelét és szokásait. Egyes egyházak ma már támogatják a zsidó identitás megtartását, ami lényeges előrelépés a zsidó-keresztény viszony fejlődésében.

A zsidó keresztények, a Jézusban mint Messiásban hívő zsidók történetéről nagyon kevés információ maradt fenn. Annál is inkább nehéz a teljes kép felállítása, mert a középkorban a felvilágosodás koráig nagyon sok zsidót kényszerítettek a keresztény vallásra, akiket nem igazán lehet hívőknek tekinteni, hiszen erőszakos térítések áldozatai voltak. A másik probléma, hogy zsidó keresztények a pogány egyházhoz való csatlakozáskor minden zsidó szokásukat elhagyták, és asszimilálódtak. Ennek ellenére mindig megtalálható volt a zsidó hívők létezésének jele. A zsidó talmudi hagyományok is őriznek bizonyítékokat a messiáshívő zsidók

jelenlétére. A nazarénusoknak nevezett zsidó hívők negatív színben tűntek fel: egy talmudi írás szerint jobb a halál, mint ha egy keresztény gyógyít meg Jézus nevében, a nazarénusok rosszabbak a hitetlen pogányoknál is.

A modern zsidó keresztény mozgalmak kialakulása a XIX. század végére tehető, és egybeesik a zsidó nemzettudat ébredésével. 1866-ban alakult Nagy-Britannia Zsidó Keresztény Szövetsége (Hebrew Christian Alliance of Great Britain) nevű szervezet a következő alapra épült: “Ne áldozzuk fel az identitásunkat. Amikor megvalljuk Krisztust, ne hagyjuk el zsidóságunkat. Nem tudjuk, és nem akarjuk elfelejteni atyáink földjét.” A későbbiekben még nagyobb nemzetközi szervezetek is alakultak.⁴³⁸

Korunkban a messiáshívők számának ugrásszerű növekedése a hatnapos háborút követte. A mozgalomban a hetvenes években megerősödött a zsidó öntudat, és kezdték gyakorolni a rabbini és tradicionális zsidó szokásokat. Az asszimilációtól eljutottak a zsidó különállás kifejezéséig. Bár a szokások megtartásában vannak szélsőségek, a fő tendencia, hogy a Jeshuában, Jézusban, mint Messiásban hívő zsidók nincsenek a törvény alatt, nem kötelező megtartaniuk a törvényt, de szabadok arra, hogy az Újszövetséggel nem ütköző törvényeket megtartsák. Ünneplik a zsidó ünnepeket, és tanulják a zsidó történelmet, szokásokat. A törvény megtartását nem tekintik kötelezőnek magukra nézve, mivel abban hisznek, hogy nem ettől függ az üdvösségük. Saját gyülekezeteket is alakítanak, ahova nem zsidók is tartozhatnak.⁴³⁹ Magukat Krisztus testének részeként értelmezik, és nagy hangsúlyt tesznek az evangélium zsidók közti terjesztésére.⁴⁴⁰

Ezekben a közösségekben lojálisak Izrael állam felé, legtöbb esetben premillennista, diszpenzacionalista teológiát fogadnak el. A zsidó népet mint Isten

⁴³⁸Fruchtenbaum, 1995. 43-49. o.

⁴³⁹Magam is részt vettem New Yorkban néhány messiáshívő istentiszteleten, egyszer zsinagógában is, amit alig lehetett megkülönböztetni egy zsidó szertartástól.

⁴⁴⁰Fruchtenbaum, 1993. 745-759. o.

választott nemzetét tartják számon. Közösségeik ugyanúgy távol állnak az antiszemitizmustól, mint a nem Jézus-hívő zsidó közösségek.

Következtetések

Aranyszájú Szent János a IV. században azt írja: “Isten gyűlöli őket, és amióta Isten gyűlöli őket, a keresztényeknek is azt kell vallani: gyűlölöm a zsidót.” A XX. században élt Muntz szerint a keresztényeknek úgy kell viszonyulni a zsidókhoz, mint ahogy Isten viszonyul hozzájuk: mint kiválasztott népéhez, szeretettel. Aranyszájú Szent János teológiájában amillennista volt, Muntz premillennista, és két teljesen ellentétes projekciót tulajdonítanak Istennek. A kereszténység a történelem folyamán sajnálatos módon az előbbi elmélet alapján viszonyult a zsidósághoz.

A kereszténység kezdeteinél premillennista nézetet képviselt, a Bibliát szó szerint értelmezte, gyakorlatilag a zsidóságon belül létezett. Az evangélium pogányok felé való kiterjesztésére nem is gondoltak, míg Péter apostol erre külön elhívást nem kapott. A Templom lerombolásáig, i. u. 70-ig a zsidó egyház megtartotta a törvényt. Ezután váltak el a zsidóktól, de az első száz, kétszáz évben a pogány keresztények bejövetele után is jó viszonyt ápoltak a zsidókkal. A zsidó keresztények megtartották szokásaikat. Ezt az állapotot elevenítik fel a mai messiáshívő gyülekezetek is. A keresztény cionizmus teljes erővel küzdött Izrael államának létrehozásáért, teológiai cél által motiválva. Ha az egyház megmarad premillennista teológiája mellett, nem lett volna lehetséges, hogy összefonódjon az állammal, és hatalmi síkra emelkedjen. Az amillennizmus lehetőséget adott arra, hogy a kereszténység győzelmi pozíciót vegyen fel. Ennek előzménye a helyettesítéselmélet volt, az egyház minden dicsőséget, örökséget elvett Izraeltól, a millenniumi uralkodás dicsőségét is. Mivel az egyház kora a millennium, az

egyháznak joga van hatalmat gyakorolni és a kereszténységet mindenáron terjeszteni. Az ellenséget pedig el kell pusztítani, ahogy azt „Isten is akarja”.

A pogánykereszténység megerősödése és teológiai vitái a judaizmussal nem szükségszerűen vezettek a zsidóellenességhez. A legnagyobb töréspont és egyben csúsztatás a keresztény teológiában a helyettesítéselmélet volt, ami az amillennizmus alapja. Ez a teológia a politikai hatalom megszerzésével vezetett el a zsidóüldözésekhez. Az amillennista tan teljesen megtagadta zsidó identitását és gyökereit. Hermeneutikailag az allegorikus Biblia-magyarázattal igazolták, hogy Izrael a rossz és az egyház a jó. Az egyház a rossz ellenében teljesítette ki identitását. Az Ószövetség az antijudaizmus bizonyítéka lett, és egyben a dicsőséges egyházé. A keresztények lettek az igazi zsidók, a kiválasztottak, a dicsőségesek, a jók. A győzedelmes egyház képe bizonyítottá vált a keresztény vallás hivatalossá válásakor és állami szintre emelkedésekor. Ez egyben igazolása volt a zsidók elvetésének, és az Izraelre mondott negatívumok csak fokozódtak. Ha a Krisztust megölték, akkor mindenre képesek. A IV. századi egyházban Aranyszájú Szent János alapján a zsidókat gyűlölni isteni akarat volt, minden ellenük indított cselekedet tehát jó, abszolút igazság áll mögötte.

Az elvetett zsidó képe teológiai szempontból már létezett, amikor Ágoston megírta az Isten városa című művét. Ágoston abban a korban élt, amikor az üldözött egyház uralomra tehetett szert. Az új lehetőséghez szükséges volt az ideológia, az indoklás, hogy ami történik, az Isten akaratában van és helyes. Az amillennista teológia megfelelt az egyház győzedelmes képének alátámasztására. Ágoston államról és egyházzal szülő művének elemzésében az amillennizmus hatása jól nyomon követhető. Az államnak az egyház szolgálatába kell állnia, és az igaz hitre, a katolicizmusra kell tanítania alattvalóit. Az isteni államban a mennyei, isteni, igaz polgárok szemben állnak a földiekkel, a testiekkel, a gonoszokkal. A helyettesítési teológia szerint az isteni polgárok, a szellemiek az egyház tagjai, a

testiek, a gonoszok, az ellenségek a zsinagóga tagjai, a zsidók. Ágoston művében meg is indokolja a szétválasztást, és jellemzi az egyházat mint a dicsőséges, a választott nép, az igazi zsidók, a csálhatatlan, szemben Izraellel, aki elvetett, nincs jövője, testi, nem szellemi, az egyház ellensége. Az állami szintre emelt kereszténység lehetőséget kapott teológiájának gyakorlati végrehajtására, az ellenséget szankciókkal lehetett sújtani, az egyház hatalmát ki lehetett teljesíteni. Nem a Krisztus halála miatti bosszú a lényeges, hanem a kizárólagos keresztény uralom létrehozása, amely uralomban a szellemi célokkal –mily szerencse – összhangban áll a gazdasági, politikai érdek. Az ellenség vagyonát el lehet kobozni, a kereskedelmi és foglalkozásbeli versenytársakat ki lehet szorítani. Mindez a "jó" eszme nevében, azzal a céllal, hogy a gonoszok uralmát megtörjék, és az igazak uralmát megerősítsék. A keresztény állam polgárságához elég volt kereszténynek születni, vagy felvenni a vallást. Zsidóknál nem volt ilyen egyszerű. A kereszténység eredeti lényege, az első változás, a szeretet általi léleknyerés, az emberek szolgálata elveszett, és csak a külső cél a keresztény uralom végrehajtása volt a lényeges.

A keresztény birodalmak történelme ezt a folyamatot példázza. Elfogadhatjuk az állítást, hogy a törvények mögött, mint ideológia, az amillennizmus állt, és ebbe a struktúrába a gazdasági, politikai érdekek is találtak helyet és igazolást. A keresztény birodalmakban a zsidók legális státusa igazodott az elvetettség teológiai képéhez: megfosztották őket polgárjogaiktól, gazdaságilag korlátozták, gettókba zárták őket, kiűzték maguk közül, eltávolították őket a legtöbb szakmából, pályáról. A korai századokban meglévő keresztények-zsidók közti kapcsolatot felülről jövő intézkedésekkel, mesterségesen megszüntették. A középkori birodalmakban a zsidók démonikus ellenség lettek, majd gonosz konspirációs tervek szövői.

A premissza szerint a zsidókat Isten elvetette. A további információk a percepciók torzítással, további előfeltételezésekkel ehhez az alaptételhez igazodtak.

A modern antiszemitizmus tartalmilag változtatott az antijudaizmus előítéletein, amennyiben maga a társadalom is szekularizált eszméket vett föl, és ennek megfelelő fogalmakban gondolkodott. A lényeges azonban az, hogy már meglévő indulatokat tudtak feléleszteni az antiszemita vádakkal. A gyűlölet működésekor nem volt nehéz újabb és újabb gonoszságokat elképzelni a zsidókról. A társadalmi problémák megoldási sémája kialakulni látszott, illetve ráépült a már létezőkre: ha kiszorítjuk, kiűzzük magunk közül őket (a zsidókat), nekünk lesz jobb, megoldódnak a problémáink. A náci fajelmélet vallásellenessége ellenére hasonlóan épült fel, mint az antijudaizmus. A felsőbbrendűséget most az árja faj képviselte, és a kifejezés mód a korabeli szekularizált világnézetnek megfelelően az evolucionizmus volt. A démonikus zsidó a legtöbb esetben nem tudott megváltozni, a fajelmélet abszolút változtathatlannak tartotta az alacsonyabb rendű zsidó fajt. A náci és keresztény birodalmak törvényei közti hasonlóságra Hilberg elemzése jól rámutat. A Cion véneinek jegyzőkönyve példát ad a modern konspirációs teóriák és a teológiai antijudaizmus keveredésére.

Annak bizonyítását tűztem ki célul, hogy a teológiai vádakon alapuló zsidóellenesség befolyásolta a modern kori egyházak zsidókkal kapcsolatos ítéletét. Az állítás szerint az amillennista elmélet hatást gyakorolt a modern idők egyházi antiszemitizmusára, a magyarországi egyházfők zsidókkal kapcsolatos attitűdjére, politikai véleményére és cselekvésére. A parlamenti beszédek elemzése megerősíthető az állítás. Az egyházi képviselők a kor szellemének megfelelően gazdasági és politikai vádakkal is illették a zsidókat, ugyanakkor az évszázadokon át megszilárdult amillennista elképzelés befolyásolta nézeteiket. Egyrészt az amillennista teológia az egyház vezető szerepének megerősítésében, a keresztény nemzet létrehozásának indoklásában játszott szerepet, másrészt a zsidók mint

ellenség kiszorítása szükségességének a bizonyításában. A zsidók idegen test, megrontják a kereszténységet, és zsidóként nem maradhatnak meg a társadalomban. A keresztény nemzetben a zsidó identitást fel kell adni, ugyanígy az egyházon belül sem tarthatja meg a zsidó identitását. Az egyháztagság és az állampolgárság ugyanazt jelenti, ahogy a keresztény birodalmakban is volt. Az állam és egyház teljes összefonódására való törekvés ez, az állam legyen keresztény, hogy Isten országa megvalósuljon. A keresztény erkölcsnek a gazdaság, a politika, a kultúra minden területén is vezetőnek kell lennie, így válik bizonyítottá, miért kell kiszorítani a gazdaságból és különböző foglalkozásokból a zsidókat, ez egyúttal anyagi haszonnal is jár, ami a kör bezárulásával Isten áldása a keresztényeknek. Aki nem keresztény, az nem egyenrangú ebben a társadalomban, a zsidók főleg nem, mivel pusztítók, fertőznek, alacsonyabb rendűek. A zsidóellenesség a zsidók magatartásának a következménye, az üldözést és a szankciókat megérdemlik. A zsidók megfélemezése megoldaná a társadalmi problémákat.

Érdekes, hogy a jelen korban végzett empirikus kutatások szerint az amillennizmus "népszerű" előítéletei még most is élnek, és nem kizárólagosan vallási körökben.

A keresztény nemzet elképzelése jól látható a posztmillennizmus amerikai megjelenésében. A keresztény jobboldali politikai irányultság eredménye még a vallásszabadság hazájában is kirekesztést, kényszerítést eredményezhet.

A korai zsidó egyház teológiájának folytatójaként a diszpenzacionalista premillennizmus a fenti folyamatokkal merőben ellentétes végeredményt hoz. Az amillennizmus és posztmillennizmus teológiájának két meghatározó pontján ellentétes elképzelést fogad el: nem hisz Izrael elvetésében, sem a keresztény nemzet létrehozásában. Ez a két állítás azzal a következménnyel jár, hogy olyan társadalomban gondolkodnak, ahol a keresztények csak egy részt alkotnak, jól

megférnek a zsidókkal, a nem hívókkal. Nem akarnak kizárólagosságot, számukra nem létezik a tökéletes társadalom, a kényszerítés bármely eszközét elvetik, mert a személyes evangelizációban hisznek, nem abban hogy felülről, politikai, vagy társadalmi szintről lehet a kereszténységet terjeszteni. A zsidók kiválasztottságában és jövőjében való hit Izrael államának támogatását, a zsidó identitás tiszteletét, a zsidó örökség szeretetét vonta maga után.

A premillennizmus teológiájából fakadóan nem politizált aktívan, ahogy az amillennizmus és posztmillennizmus keresztény államban és nemzetben gondolkodott. Az egyháztörténet kezdetén jellemző zsidó kereszténység helyreállása a premillennizmus újbóli előretörésének volt köszönhető.

Az egyház történeti változása együtt járt teológiájának változásával, egyben zsidó gyökereinek elutasításával. Az amillennizmus alapot adott az egyház és állam összefonódására, illetve az új történelmi szituációhoz igazodott a teológia. A zsidóellenes politika meghatározta az egyházi kort. A keresztény birodalom, majd a modern kori nemzetállamok kialakulásával a keresztény nemzet ideája változatlan amillennista teológiát képviselt a zsidókkal kapcsolatban. A politika is változatlanul zsidóellenes volt. A teológiai vádak olyan mértékben fonódtak össze az antiszemitizmussal, hogy mai empirikus vizsgálatok eredményei szerint a modern antiszemiták is tudják: a zsidók elvetett nép.

Az alábbi táblázat egy egyszerűsített vázlata a dolgozat eredményeinek (9. ábra):

9. ábra

történeti kialakulás	újszövetségi zsidó keresztény egyház	II. századtól pogány keresztény egyház
teológia	<u>premillennista:</u> Izrael Isten népe nem antijudaista	<u>amillennista:</u> Izrael nem Isten népe az egyház az új Izrael antijudaista
politikai következmények	zsidó identitás az egyházban kapcsolat a zsidókkal	keresztény birodalmak egyház - állam összefonódása zsidóellenes törvények
modern kori politika	keresztény cionizmus messiáshívó zsidók	magyarországi egyházak keresztény nemzet ideája zsidótörvények elfogadása

A premillennista teológiai elvi szinten kizárja az antiszemitizmust, és ezzel megoldást kínál a keresztény egyházaknak egyes teológiai tételek újragondolására és egyben mintát is kínál az előítélet-mentes teológiai tartalmú kognitív struktúrák kialakításához. Az egyház mint társadalmi referenciacsoport képes olyan nézetek terjesztésére, melyek nem vezetnek előítéletes attitűdhöz. Az előítéletes gondolkodás megváltoztatása nem könnyű feladat, de Magyarországon szükséges lenne annak megakadályozása, hogy a parlamenti beszédek "MI", "ŐK" diskurzusa ne keljen újra életre. A disszertáció céljai között ezért szerepelt az, hogy a mai társadalom számára hasznosítható ismereteket adjon.

Irodalomjegyzék

Abel, Ernest L. (1975). The roots of anti-Semitism. University Press. London.

Adorno, T. W., **Brunswick**, E. T., **Levinson**, D. J., **Sanford**, N. R. (1964). The authoritarian personality. Science editions, New York.

Allport, G. W., (1977). Az előítélet. Gondolat, Budapest.

Anthony, Dick, **Robbins**, Thomas (1996). Religious totalism, violence and exemplary dualism: beyond the extrinsic model. In: Millennialism and violence. Ed: Michael Barkun. Fran Cass Oregon.

Arendt, Hannah. (1992). Antiszemitizmus. In: A totalitarizmus gyökerei. Európa Kiadó. Budapest. 7-149.

Aubermann, Miklós (1911). Főbb államtani kérdések Szent Ágostonnál és Szent Tamásnál. Atheneum. Budapest.

Bacharach, Walter Zwi (1984). Anti-Jewish prejudices in German-Catholic sermons. Oxford.

Bartus László (2001). Jobb magyarok. A szélsőjobb útja a hatalomhoz. 1990-2000. Magánkiadás. Budapest.

Baum, G. (1965). The Jews and the Gospel. Bloomsbury. London.

Baumann, Zygmunt (2001). A modernitás és a holokauszt. Új Mandátum Kiadó. Budapest.

Benzimra, Bethseba (1990). The Catholic Church's response to the "Jewish Question" during the Third Reich. Harrow College. London.

Berger, David (1999). Antiszemitizmus: áttekintés. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 89-95.o.

Berger, Peter, **Luckmann**, Thomas (1969). Sociology of religion and sociology of knowledge. In: Sociology of religion. Norman Birnbaum, Gertrud Lenzer (ed). Prentice Hall Englewood Cliffs. 410-418.o.

Biblia (1993). ford. Károli Gáspár. Magyar Bibliatársulat. Budapest.

Biblikus Teológiai szótár. (1974). Szerk.: Xavier Leon. Durfouos. Róma.

Bibó István (1984). Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. szerk: Hanák Péter. Gondolat. Budapest. 135-295.

- Bourdieu, P.** (1978). Társadalmi egyenlőség. Gondolat. Budapest.
- Braham, Randolph L.,** (1981). A magyar Holocaust. Gondolat, Budapest.
- Braham, Randolph L.,** (1997). A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Belvárosi Könyvkiadó. Budapest.
- Braham, Randolph L.,** (2000). Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt. In: Múlt és Jövő. Zsidó Kulturális Folyóirat. 3-4. szám. 43-61.o.
- Brown, Peter.** (1967) Augustine of Hippo. Faber and Faber. London.
- Brown, Peter** (1971). The world of late antiquity. Thames and Hudson. London.
- Brown, Peter** (1999). Az európai kereszténység kialakulása 200-1000. Atlantisz kiadó. Budapest.
- Brown, Peter** (2003) Szent Ágoston élete. Orisis. Budapest
- Buber, Martin** (1963, 1990). Church, State, Nation, Jewry. In: Jewish Perspectives on Christianity. Ed. Rothschild, F.A. Crossroad, New York.
- Carmichael, Joel** (1992). The satanizing of the Jews. Origin and development of mystical anti-Semitism. Fromm Publishing. New York.
- Campbell, D. T.** (1967). Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist*, 22:817-829.
- Cantor, N., Michael, W.** (1984). Prototípusok a személypercepcióban. In: Hunyady Gy. (szerk.) Szocialpszichológia. Gondolat, Budapest, 325-391. o.
- Carney, Thomas** (1972). Content analysis. University of Manitoba Press. Canada.
- Casanova, Jose** (1994). Protestant Fundamentalism-Catholic Traditionalism and Conservatism. *The Catholic Historical Review*. January,. Vol. LXXX No.1. 102-111. p.
- Casanova, Jose** (1994). Public Religions in the Modern World. University of Chicago Press. Chicago.
- Chadwick, H.** (1999). A korai egyház. Osiris Kiadó. Budapest.
- Cohn, Norman** (1970). The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchist of the Middle Ages. Oxford University Press New York.
- Cohn, N.** (1976). Europe's Inner Demons. Paladin. Great Britain.
- Csepe György** (1993). A meghatározatlan állat. Ego School. Budapest

Csepeli György (2001). Szociálpszichológia. Osiris. Budapest.

Csepregi Zoltán (1996). "Ellenségei minden embernek" A pogány antijudaizmus, illetve antikrisztianizmus érvrendszerének továbbélése a keresztény antijudaizmusban. In: Tanítványok. Evangélikus Teológiai Akadémia. Budapest. 107-113. o.

Csepregi Zoltán (szerk) (2001). Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Negyven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez. Felsőoktatási chrestomathia. Károli Református Egyetem. Budapest.

Davidson, James, West, (1977). The Logic of Millennial Thought. Eighteenth-century England. Yale University Press. New Haven.

Dershowitz, Alan, M. (1996). The Vanishing American Jew. In Search of Jewish Identity for the Next Century. Little Brown & Company. New York.

Dijk, van Teun, A. (1987). Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk. Sage Publications. Newbury Park.

Durkheim, Emile (1912, 1995). The elementary forms of religious life. Trans., Karen E. Fields, The Free Press. New York.

Ehmann, Bea (2001). A pszichológiai tartalomelemzés szekvenciális-transzformatív modellje: a számítógépes szövegelemzés helye a pszichológiai kutatásban II. *Pszichológia*. 1. szám 21. évf. 17-35. o.

Encyclopaedia Judaica. (1971). Vol. 3. The Maximilian Company. New York.

Enyedi Zsolt, **Erős Ferenc**, **Fábián Zoltán** (1997). Authoritarianism and the ideological spectrum in Hungary. Collegium Budapest Discussion Paper. No. 40. Collegium Budapest Institute for Advanced Studies. Budapest.

Enyedi Zsolt (1998). Politika a kereszt jegyében. Osiris Kiadó. Budapest.

Fein, Helen (1999) Az antiszemitizmus eredetének és fejlődésének magyarázata. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 117-127. o.

Erős Ferenc (1986). Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus. Budapest. Gondolat.

Erős Ferenc (2001). A leghosszabb gyűlölet. BUKSZ. 13. évf. 2. sz. 112-120. o.

Erős Ferenc (2001). Az identitás labirintusai. Janus/Osiris. Budapest.

Erős Ferenc (2001). Analitikus szociálpszichológia. Új Mandátum. Budapest.

Fábián Zoltán (1999). Tekintélyelvűség és előítéletek. Új Mandátum. Budapest.

- Farr, Rob** (1989). The social and collective nature of representations. In: Recent Advances in Social Psychology: An International Perspective. J.P. Forgas, J.M. Innes (ed). Elsevier Science Publishers B.V. North Holland. 157-166.o.
- Festinger, L.** (2000). A kognitív disszonancia elmélete. Osiris. Budapest.
- Fiske, Susan T.** (1998). Stereotyping, prejudice, discrimination. In: Handbook of Social Psychology. Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske, Gardner Lindzey (ed). The McGraw-Hill Companies Inc. Oxford University Press. New York.
- Flannery, Edward, H.** (1965). The anguish of the Jews. Twenty-three centuries of anti-Semitism. Maximilian. New York.
- Flusser, David** (1979). Jewish sources in early Christianity. Tel Aviv.
- Flusser, David** (1969). Jesus. Heider. New York.
- Forgas, P., Joseph.** (1989). A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat. Budapest.
- Fruchtenbaum, A.** (1993) Israelology. The Missing Link in Systematic Theology. Tustin.
- Gábor György** (1996). A bárka és utasai. In: uő. A bárka és utasai. Orpheusz. Budapest. 231-290. o.
- Gábor György** (2000). "A sündisznó örökségvé és mocsárrá teszem" In: u.ő. A szentély és a vadak. Zsidó vallástörténeti tanulmányok. Új Mandátum. Budapest. 125-161. o.
- Gábor György** (2000). Héberül pedig tudni kell. In: u.ő. A szentély és a vadak. Zsidó vallástörténeti tanulmányok. Új Mandátum. Budapest. 207-246.o.
- Gager, John, G.** (1983) The origins of anti-Semitism. Attitude toward Judaism in pagan and Christian antiquity. Oxford University Press. New York.
- Gergely, Jenő** (1977)a. A keresztény szocializmus Magyarországon 1903-23. Akadémia.
- Gergely, Jenő** (1977)b A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Budapest
- Gergely, Jenő** (1989). Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Gergely Jenő, Kardos József, Rottler Ferenc** (1997). Az egyházak Magyarországon. Korona Kiadó. Budapest.

Gergely, Jenő (1999). A katolikus egyház története Magyarországon 1919-45-ig. Pannonica Kiadó. Budapest.

Geró András, **Varga** László, **Vince** Mátyás (szerk.) (2001), Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2000-ben. B'nai B'rith Első Budapesti Közössége. Budapest.

Gilman, S. (1985). *Diffrence and Pathology: Stereotypes of Sexuality, Race and Madness*. Cornell University Press. London.

Glock, C., **Stark**, R. (1966). *Christian beliefs and Anti-Semitism*. Harper and Row. New York.

Gold, Judith T.(1988). *Monsters and Madonnas. The roots of Christian anti-Semitism*. New Amsterdam Books. New York.

Gonda László (1992). *A zsidóság Magyarországon 1526-1945*. Századvég kiadó. Budapest.

The Greek New Testament. (1983). Ed. Aland, K., et.al. United Bible Societies. Stuttgart.

Hamilton, D. L., **Gifford**, R. K. (1976). Illusory correlation in interpersonal percepcion: A cognitive basis of stereotypic judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12:392-407.

Hamilton, D. L. (1991). A sztereotipizálás kognitív attribúciós elemzése, In: Hunyady Gy. (szerk.) *Szociálpszichológiai tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 322-359.

Hanák Péter (1988). A másokról alkotott kép. In: *A kert és a műhely*. Gondolat. Budapest. 81-111.o.

Heinz, W., R., **Geiser**, S., R. (1971, 1999). Az antiszemitizmus kognitív elmélete a vallási ideológia összefüggésében. In: Kovács András (szerk) *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 290-321.p.

Hercl, Moshe Y. (1993). *Christianity and the Hungarian Jewry*. New York University Press. New York.

Hermann Imre (1990). *Az antiszemitizmus lélektana*. Cserépfalvi Kiadó. Budapest.

Hilberg, R., (1961). *Destruction of the European Jewry*. Holmes and Meyers Publishers. London.

Hollander, Edwin, P., (1985). Leadership and Power. In: *Handbook of social psychology* ed.: Gardner Lindzey, Elliot Aronson: 3rd ed. New York: Knopf. 485-537. o.

- Holti, Ole, R.**, (1968). Content analysis. In: The Handbook of social psychology. Ed.: Gardner Lindzey, Elliot Aronson. 2nd ed.: Reading, Mass., Addison-Wesley Pub. Co. 596-693. o.
- Holz, Klaus.** (1999). Ideológia-e az antiszemitizmus? - Az antiszemita önkép és társadalomkép szerkezetéhez. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 501-515. o.
- Isaac, Jules** (1960). The Christian roots of antisemitism. Parkes Library. London.
- Jocz, Jakob** (1981). The Jewish people and Jesus Christ after Auschwitz. A study in the controversy between church and synagogue. Baker Book House. Michigan.
- Joffe, H.** (1996). The Shock of the New: A Psycho-dynamic Extension of Social Representational Theory. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 26:2. 197-221. o.
- Josephus Flavius** (1984). Apion ellen. Gondolat. Budapest.
- Jordan, William, C.** (1992). Marian devotion and the Talmud trial of 1240. In: Religionsgeschichte im Mittelalter ed: Lewis, B, Niewöhner F. Wiesbaden. 61-71. o.
- Karády Viktor** (2000). A zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat. Új Mandátum. Budapest.
- Karsai, László** (2001). Holokauszt. Pannonica Kiadó. Budapest.
- Katolikus lexikon** (1931). Szerk.: Bangha Béla. Magyar Kultúra Kiadása. Budapest. I. kötet.
- Katz, Jacob** (1987). Anti-Semitism through the ages. In: The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern anti-Semitism. Ed: Fein, Helen. Walter de Gruyter. Berlin. Vol.1. pp. 46-57.
- Katz, Jacob** (1999) Antiszemitizmus korokon át. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 141-152. p.
- Katz, Jakov.** (2001). Az előítélettől a tömeggyilkosságig. Osiris Kiadó. Budapest.
- Katzburg, Nataniel.** (1981). Hungary and the Jews, Policy and Legislation 1920-1943. Bar Ilan University Press.
- Kinder, Hermann, Hilgemann, Werner** (1992). Világtörténelem. Springer-Verlag Budapest.
- Kinloch, Graham, C.** (1981). Ideology and contemporary sociological theory. Prentice-Hall. Inc. Englewood Cliffs. New Jersey.

- Klein**, Charlotte (1978). *Anti-Judaism in Christian theology*. Fortress. Philadelphia.
- Kovács András** (1997). *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*. Cserépfalvi. Budapest.
- Kovács András** (1999). *Antiszemitizmus Magyarországon az 1990-es években*. In: Kovács András (szerk) *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 395-421.p.
- Krippendorf**, Klan (1995) *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Kubinszky**, Judit (1976). *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875-90*. Kossuth.
- Kulka**, O. (1987). *Judaism and Christianity under the impact of National Socialism*.
- Langmuir**, Gavin L. (1990)a. *History, religion and anti-Semitism*. Tauris. London.
- Langmuir**, Gavin L. (1990)b. *Toward the definition of anti-Semitism*. University of California Press. Oxford.
- Langmuir**, Gavin L., (1999). *Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára*. In: Kovács András (szerk) *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 62-79.o.
- Lewy**. G. (1964) *The Catholic Church and the Nazi Germany*. London.
- Lindzey**, Gardner, **Aronson**, Elliot (ed) (1968). *The Handbook of social psychology*. Reading, Mass., Addison-Wesley Pub. Co. New York.
- Lucas**, L.(1993). *The Conflict between Christianity and Judaism, 4th century*. Aris & Phillips. Warminster. England.
- Luhmann** Niklas (1984). *Religions, dogmatics and the evolution of societies. Study in Religion and Society*. Vol. 9. The Edwin Mellen Press. New York.
- Maccoby**, Hyam (1991). *Paul and Hellenism*. SCM Press. London.
- Magyar Larousse Enciklopédikus** szótár. (1994). Akadémia kiadó. Budapest. III. kötet.
- Mannheim**, Karl (1936). *Ideology and utopia; an introduction to the sociology of knowledge*, London, Brace and company.
- Mannheim**, Karl (1986). *Conservatism : a contribution to the sociology of knowledge*. edited and introduced by David Kettler, Volker Meja, and Nico Stehr ;

translated by David Kettler and Volker Meja from a first draft by Elizabeth R. King. London; New York : Routledge & Kegan Paul.

Mannheim, Károly (1996). Ideológia és utópia. Atlantisz. Budapest.

Mannheim Károly. (2000). Adalékok a világnézet-értelmezés elméletéhez. In: Tudásszociológiai tanulmányok. Osiris. Budapest. 7-67.o.

Mannheim Károly. (2000). Tudásszociológia. In: Tudásszociológiai tanulmányok. Osiris. Budapest. 299-345.o.

Marty, E. Martin, Appleby, R. Scott. Ed. (1991). Fundamentalism Observed. Fundamnetalism Project. University of Chicago Press. Chicago. Vol. 1.

McGuire, William, J., (1968). The Nature of Attitued and Attitude Change. In: The Handbook of social psychology. Ed.: Gardner Lindzey, Elliot Aronson. 2nd ed.: Reading, Mass., Addison-Wesley Pub. Co. 136-315. o.

Meissner, W. W. (1995). The Kingdom Come. Sheed & Ward. Kansas City.

Milgram, Stanely (1963). Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 67. pp. 371-378. o.

Mills, Sara (1997). Discourse. Routledge. London.

Moltmann, Jurgen (1986) Christian Theology and Political Religion. In Civil Religion and Political Theology ed Rouner S.Leroy. University of Notre Dame Press. Notre Dame, Indiana. 41-58. o.

Moody, Joseph N. (ed). (1953). Church and Society. Catholic social and political thoughts and movements. 1789-1950. Arts Inc. New York.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*. Vol. 18, 211-250. o.

Nelson, Fuffer, Rev. (ed) (1969). A new Catholic commentary on Holy Scripture. London.

Némedi Dénes (1996). Durkheim. Tudás és társdalom. Áron Kiadó. Budapest.

Norman, Solomon (1990). The Christian Churches on Israel and the Jews. In: Wistrich, R. S. ed. Anti-Zionism and anti-Semitism in the contemporary World. Maximillian. London. pp 141-155.

N. Varga Rita (1996). Antiszemitizmus és szektaellenesség. In: Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről. Szerk. Erős Ferenc. Scientia Humana. Budapest. 162-182. o.

The **Oxford Dictionary** of the Christian Church (1974). Ed : F.L. Cross. Oxford University Press. London.

Parkes, James (1934). *The Conflict of the Church and the Synagogue. A study in the origins of antisemitism.* The Soncino Press. London.

Pataki F. (1993). *Bűnbakképzési folyamatok a társadalomban.* Akadémiai, Budapest

Poliakov, Leon (1955). *The history of anti-Semitism. Vol.1.* Elek Books. London.

Quinley, H., E., **Glock**, Y., C. (1979, 1999) *Az antiszemitizmus keresztény gyökerei.* In: Kovács András (ed) *A modern antiszemitizmus.* Új Mandátum Kiadó. Budapest. 273-290. o.

Ránki, Vera (1996). *The Politics of Inclusion and Exclusion. The Dynamics of Nationalism, Assimilation and Anti-Semitism. The Case of Hungary.* Ph.D. Dissertation. University of New South Wales.

Ránki Vera. (1999). *Magyarok-zsidók-nacionalizmus. A befogadás és kirekesztés politikája.* Új Mandátum Kiadó. Budapest.

Rauch, D. (1993). *Fundamentalist-Evangelicals and Anti-semitism.* Trinity Press International. Valley Forge.

Révai Nagy Lexikona. (1922). Révai Testvérek Rt. Budapest. XV. kötet.

Richardson, P., (1969). *Israel in the Apostolic Church.* Cambridge.

Ruether, Rosemary, R. (1987). *The theological roots of anti-Semitism.* In: *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern anti-Semitism.* Ed: Fein, Helen. Walter de Gruyter. Berlin. Vol.1. 23-46. o.

Ruether, Rosemary Radford, (1974). *Faith and Fratricide. The Theological Roots of Anti-Semitism.* The Seabury Press. USA.

Rürup, Reinhardt (1999) *A zsidókérdés a polgári társadalomban és a modern antiszemitizmus keletkezése.* In: Kovács András (szerk) *A modern antiszemitizmus.* Új Mandátum Kiadó. Budapest.

Sachar, Howard, M. (1996). *A history of Israel.* Alfred. A. Knopf. New York.

Sanford, N. (1973). *Az autoriter személyiség elmélete.* In: Hunyadi Gy. (szerk.) Gondolat, Budapest, 384-406. o.

Sherbok, Dan Cohn (1992). *The crucified Jew. Twenty centuries of Christian anti-Semitism.* Harper Collins. London.

- Síklaki István** (1997). A diskurzus szerepe a társadalmi befolyásolásban. In: Szövegvalóság, írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szerk: Szabó Márton. Scientia Humana. 99-113. o.
- Simon, Marcel** (1964, 1996) Versus Israel. Trans H. McKeaing. TheLibrary of Jewish Civilization. London.
- Stephan, Walter, G.** (1985) Intergroup relations In: Handbook of social psychology ed.:Gardner Lindzey, Elliot Aronson.:3rd ed. New York : Knopf, 599-658. o.
- Stark, Werner** (1966, 1998). Sociology of religion. Part One. Routledge. London
- Sugar, Peter.** (1994). Natonalism in Eastern Europe. In: (ed: John Hutchinson, Anthony Smith) Natonalism. Oxford University Press. Oxford. 171-177.o.
- Szita Szabolcs** (szerk.). (1994). Magyarország 1944-üldöztetés-embermentés. Nemzeti tankönyvkiadó-Pro Homine-1944 Emlékbizottság. Budapest.
- Tacitus** (1998). Összes művei. Szukits Könyvkiadó. Szeged.
- Tajfel, H.** (1980). Az előítélet gyökerei; néhány megismeréssel kapcsolatos tényező, In: Csepeli Gy. (szerk.). Előítéletek és csoportközi viszonyok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 40-80. o.
- Tal, Uriel.** (1969,1975). Christians and Jews in Germany. Religion, Politics, and Ideology in the second Reich, 1870-1914. Cornell University Press, London.
- Tcherikover, Victor.** (1959). Hellenistic civilization and the Jews. Trans.: S. Appelbaum. Jewish Publication. Philadelphia.
- Therborn, G.** (1976). Science, Class and Society. New Left Books. London.
- Tomson, Peter J.** (1990). Paul and the Jewish Law. Halakah in the letter of the Apostole to the Gentiles. Compadia Reum Iudaicarum ad Novum Testamentum. Van Gorcium. Maastricht.
- Thompson, Kenneth** (1986). Beliefs and ideology. Tamistock Publications. New York.
- Torrance, David, Lamont, Alastair** (1970). Antisemitism and Christian responsibility. Handsel Press. Edinburgh.
- Trachtenberg, Josua.** (1944). The devil and the Jews. The medieval conception of the Jew and its relation to modern anti-Semitism. Yale University Press. New Haven.
- Vanyó L.** (szerk.) (1984)a. A II. századi görög apologéták. Ókeresztény Írók Tára, VIII. köt. Szt. István Társulat, Budapest.

Vanyó L. (szerk.) (1984)b. Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Ókeresztény Írók Tára, VII. köt. Szt. István Társulat, Budapest.

Vanyó L. (szerk.) (1988). Apostoli atyák. Ókeresztény Írók Tára, III. köt. Szt. István Társulat, Budapest.

Vermes Géza (1995). A zsidó Jézus. Osiris. Budapest.

Weber, Max (1922) Sociology of Religion. Boston.

Weber, Max, (1963). The sociology of religion. Translated by Ephraim Fischhoff. Introd. by Talcott Parsons. Boston, Beacon Press.

Weber, Max (1978). Political and hierocratic Domination. In: Economy and Society. Ed: Guenther Roth, Klaus Wittich. University of California Press. Vol.2.

Weber, Max (1995) A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi. Budapest.

Weber, Timothy, P. (1983). Living in the Shadow of the Second Coming: American Premillennialism 1875-1982. Academic Books. Michigan.

White, Sherwin. N. (1967). Racial prejudice in imperial Rome. Cambridge.

Wistrich, Robert, S. (1995). Anti-Semitism. The longest hatred. ThamesMandarin.London.

Wistrich, Robert (1999). Az antiszemitizmus mint radikális ideológia. In: Kovács András (szerk) A modern antiszemitizmus. Új Mandátum Kiadó. Budapest.489-500. o. 489. o.

Wilson, Bryan. (1992). Religion in sociological perspective. Oxford University Press. 1-12. o.

Wodak, Ruth (1997). Das Ausland and anti-Semitic discourse: the discursive construction of the other. In: Stephen Riggins (ed). The language and politics of exclusion. Sage Publications. London. 65-88. o.

Worchel, Stephen, Rothberger, Hank (1997). Changing the stereotype of the stereotype. In: The Social psychology and group life. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A Haslem (ed). Blackwell Publishing. Oxford. 94-119. o

Yzerbyt V., Rocher, S., Schardon, G. (1997). Stereotypes as explanations: A subjective essentialistic view of group perception. In: The Social psychology and grup life. R. Spears, P.J. Oakes, N. Ellemers, S.A Haslem (ed). Blackwell Publishing. Oxford. 20-51. o.

Zukier, Henri (1996). the Essential "Other" and the Jew: From Antisemitism to Genocide. In: Social Research, Vol. 63, No.4. 1110-1154.

Források

Ágoston (1859). Isten városáról írt XXII könyve. Maurinusok és Strange. Pest.

Ágoston (1944). A keresztény tanításról. Szent István Társulat. Budapest.

Saint Augustine (1964). The City of God. Vol. I-VII. Translated: I. McCracken, G. E., II. Green, W., M., III. Wiesen, D., S., IV. Levine, D., V. Sanford, E., M., Green, W., M., VI.-VII. Green, W., M. Harvard University Press. London.

Szent Ágoston (2005) Isten városáról. Fordította: Földváry Antal, Kairosz, Budapest. 2005.

Cion bölcseinek jegyzőkönyve (1999). Flex Kiadó. Budapest.

A huszadik század körkérdése a zsidókérdésről.(1917) In Kirekesztők. Szerk: Karsai László Aura Kiadó Budapest 1992. 24-36

Magyar Katolikus Lexikon (1993). Szerk: Diós, J. Szent István Társulat. Budapest.

Püspöki Kar tanácskozásai. Szerk: Gergely Jenő. Gondolat. 1984. Budapest.

Sörös Pongrác (1901). A katolikus klérus törekvései az 1843/44 országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Stephanum. Budapest.

Szántó Konrád (1987). A katolikus egyház története. Ecclesia. Budapest.

Parlamenti dokumentumok

1839-1840 Országgyűlés Főrendi Naplója I. köt. Pozsony. 1840. Belnay, Wéber, Wigand.

1839-1840 Országgyűlés Magyarországi Közgyűlésének Jegyző könyve. II. köt. Pozsony, 1840. Belnay, Wéber, Wigand.

1843-1844 Országgyűlés Főrendi Napló VI. köt. Pozsony, 1849. Franklin.

1843-1844 Országgyűlés Közgyűlési Naplója. V. köt. Pozsony. 1844. Franklin.

1861-1906 a Főrendiház Tárgyalásai. I. kötet, Pesti Nyomda, 1911.

1881-1884 Országgyűlés az 1881. évi szeptember 24.-re kihirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója II. köt. 1884.

1881-1884 Országgyűlés az 1881. évi szeptember 24.-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója XII. kötet, Budapest, 1883.

1892-1895 Országgyűlés az 1892. évi február hó 18. hirdetett Országgyűlés Főrendiházának Naplója IV: kötet, Budapest, 1895. Pesti Könyvnyomda.

1896-1901 Országgyűlés Képviselőházi Napló XXX. kötet. Budapest, 1900. Pesti Könyvnyomda.

1920-1922 Nemzetgyűlés az 1920. évi február hó 16. hirdetett Nemzetgyűlés Naplója IV-V. kötet. Atheneum Rt. Budapest. 1920.

1927-1932 Országgyűlés az 1927. évi január hó 25. hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója IV. kötet Atheneum Rt. Budapest, 1927.

1935-1940 Országgyűlés az 1935. évi április hó 27. hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója II-IV. kötet. Atheneum Rt. Budapest. 1938.

1939-41 Országgyűlés az 1939. évi június hó 10. hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója II. kötet Budapest, 1942.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Naplóköteteihez, 1861-1887. Pesti Nyomda, Budapest, 1883.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Főrendiházának Naplóköteteihez, 1861-1906. Pesti Nyomda, Budapest, 1911.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Naplóköteteihez, 1892-1896. Budapest, 1897.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Felsőházának Naplóköteteihez, 1927-1932 Atheneum, Budapest, 1932.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Naplóköteteihez, 1931-1936. Atheneum, Budapest, 1935.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Naplóköteteihez, 1935-1940. Atheneum, Budapest, 1939.

Általános Mutató a Magyar Országgyűlés Felsőházának Naplóköteteihez, 1939-1944. Budapest, 1947.

Nemzetgyűlési almanach 1920-22. szerk.: Vidor Gyula. Magyar Lap és Könyvkiadó Rt. Budapest. 1921.

Nemzetgyűlési almanach 1922-27. szerk.: Vidor Gyula. Magyar Lap és Könyvkiadó Rt. Budapest. 1922.

Országgyűlési almanach 1887-92. szerk.: Strum Albert, Budapest. 1888.

Országgyűlési almanach 1927-32. szerk.: Vidor Gy., Lengyel L., Ken A., Budapest.

Országgyűlési almanach 1931-36. szerk.: Lengyel L., Budapest.

Országgyűlési almanach 1935-40. szerk.: Haeffler István. Budapest. 1935.

Országgyűlési almanach 1939-44. szerk.: Haeffler István. Budapest. 1940.

Függelék

1. Függelék

A parlamenti beszédek

“A polgárosodás nem elfogadható. Hazánkban e néposztály összes véve nem áll azon a fokozaton, hogy már most egyszerre a keresztényekkel egyenlőképpen minden polgári jogokból részesíthessék, de kellő nevelés általa zsidók is képesek más keresztényi arányt kitűzni” **(Barkóczy László, székesfehérvári püspök, 1840)**

“A polgárosítás bizonyára mind hazánk, mind keresztény polgártársaink nagy ártalmára válnának, mivel más országokból ide jövének és a zsidók országává válnék. Így is a jogok egyenlősége mellett is tudnak magoknak gazdagságot szerezni, ha zsidóknak polgári jogok egyenlősége fog megengedtetni, alig lesz lehetséges kikerülni, hogy napról napra vagyonosabbá ne váljanak, ellenben a keresztények le ne süllyedjenek. A keresztények a nyereszkesedés, haszonlesés erkölcsire nem könnyen vetemednek, melyekre a zsidókat hajlandónak tapasztaljuk. Engedményekkel időről időre azon arányban kell történniük, melyekben az Ő (zsidók) erkölcsi és polgári műveltségük kifejlődik, figyelmezve a zsidóknak a keresztényekkel való mindennapi viszonyaira.” **(Haulik György, zágrábi megyés püspök, 1840)**

“...nincsenek a mi izraelitáink annyira elkészülve, hogy a T. rendek által nekik készített kedvezményekkel, javakkal csak élni tudjanak vagy a mi megkárosodásunkra vissza ne éljenek. Polgári tekintetben kell, lépcsőnként kedvezést nyújtani, a vallás e tárgyban ne is említettessék.” **(Scitovszky János, pécsi megyés püspök, 1840)**

“Valameddig a zsidó nép megmarad eddigi szokása, karaktere, természete, vallási hibás és babonás princípiumai mellett megmarad, mindaddig ezen izenetekben kedvezéseket nem pártolom. Azt tartom, hogy azok fognak ők maradni, kik eddig voltak. Bizonyítsák előbb be a zsidók, hogy hasznos polgárok, jó hazafiak.”
(Szathmáry Antal, a kalocsai főkáptalan követe, 1840)

“A katolikus papság ellenáll a törvény (ti. keresztények és izraeliták házasságáról szóló törvény) elfogadásának. A házasság a vallás oltalma alatt legyen, az állam nem adhatja szentesítését olyan törvényhez, mely a vallási törvények megvetésével jár.” **(Rossival István, esperes, 1883)**

“A törvénytervezettel Magyarország erkölcsi vészbe rohan. A házasság vallási intézmény.” **(Lesskó István, plébános, 1883)**

“A nemzettest zöme az ő keresztény vallása szerint akar élni és házasodni. Az izraeliták is saját vallásuk szerint akarnak házasodni. Az izraelita népnek a keresztény társadalomba való beolvadása éppen azért nem fog bekövetkezni, mert a társadalom keresztény. S ha az a történelmi botrány előállana, hogy megszűnnék keresztény lenni, akkor ez a társadalom feloszlik, s a zsidóságnak nem lesz mibe beolvadni.” **(Simor János, hercegprímás, 1883)**

“Az ellentét a keresztények és az izraeliták között életnézeteiben, gondolataiban, szokásaiban a múltnak emlékében a jövőnek reményében sokkal mélyebb, mint sem azt e törvényjavaslat útján megszüntetni lehessen” **(Schlausch Lőrinc, nagyváradai püspök, 1883)**

“Bízom a magyar nemzet közel ezredéves keresztény erkölcsiben. A nemzettest legnagyobb része az ő keresztény vallása szerint akar élni és házasodni, e küzdelem

éle a kereszténység, főleg a katolikus világ ellen irányul, s célja a polgári rendet ezer éves alapjaiból kiemelni és egy új valláson kívüli térre helyezni. A törvény indoklása szerint az izraelita nép a keresztény társadalomba be fog olvadni, de ez a beolvadás bekövetkezni nem fog, mivel a társadalom keresztény ő pedig a zsidóság. S ha az a történelmi botrány előállana, hogy megszűnnék keresztény lenni, akkor ez a társadalom feloszlik, s a zsidóságnak nem lesz mibe beolvadni. És ha ez megtörténik az izraeliták szívós ragaszkodása vallásukhoz, s fajelszigeteltsége mellett ők törhetetlenül állván a maguk állapotában az így feloszlott de már nem keresztény társadalom vagy rabszolgája vagy üldözője lesz a másoknak.” **(Simor János, hercegprímás, 1883)**

“A törvény elfogadása a keresztény nép elpogányasodásával jár.” **(Hajnold Lajos, bíbornok kalocsai érsek, 1883)**

“Az erkölcsi világrend legjogosabb képviselője az egyház. A polgári házasság bevezetésével az állam magához ragad minden hatalmat. Nem ezzel a törvénnyel kell biztosítani az izraeliták jogegyenlőségét. A polgári házasság különösen a katolikus hitelveket sérti. Mély aggodalmukat fejezik ki azok, akik a cosmopolitikus elvek terjedésében hazánkra nézve komoly veszélyt látnak.” **(Schlausch Lőrinc, nagyváradai püspök, 1883)**

“Az állam nem csekély mértékben függ a népeknek vallási intézményeknek való fogalmáról. Ami nemzeteket menthet meg az a nemzet szívében lévő eszmék a keresztény előidők egzisztenciáknak oly tagozatát teremtették meg, hogy önmegsemmisülés nélkül arról lemondhatunk. Azért a nemzetnek ezen eszméit, érzületét, szokásait, erkölceit megtámadni politikai hiba, ez a nemzet individualitásának tagadása. Az állam egészen korlátlan hatalmat nem igényelhet magának. A törvényjavaslat a magyar nemzet vallási meggyőződésével annak

szokásaival erkölceivel egész múltjának tradícióival szakít és ellenkezik. A törvényjavaslat sérti a vallásos érzületet.” **(Samassa József, egri érsek, 1883)**

“Vajon változtak-e a zsidók vallásban és különösen erkölcsiség szempontjából jobbak lettek-e? Nem. S ennek folytán nincs ok miért vessük el az ősi törvényt (Szent István királytól megtiltják a zsidók és keresztények közti házasságot) melyet atyáink azért hoztak, mert féltették a közerkölcsiséget. Ha kereszténynek zsidó gyereke lehet, az visszaesés keresztényi és nemzeti szempontból is. A zsidók vallása és erkölce egészen más, mint tartalmaz magában a keresztények vallása és erkölce. Oly két ellentét foglaltatik -e két vallásban, hogy azt egyesíteni és tökéletes életközösséget létrehozni erkölcsi szempontból teljes lehetetlenség. Azt látjuk, hogy Magyarország népmilliói, kikben vallási érzület él vissza borzadnak, midőn hallják, hogy ők kénytelenek azokkal egyesülni és házasodni kiknek vallása és erkölce nem egyeztethető a keresztények tiszta erkölceivel. A keresztény vallás az, amely minden vallások fölött áll. Az összes kereszténység, melynél a kultúra és a tiszta erkölcs van, kell, hogy alkalmazkodjék a kevésbé erkölcsös és kevésbé művelt zsidó néphez? Vajon a kereszténység, az ország és a magyar nemzet nyer -e azáltal, hogy ivadéka midőn a zsidókkal összeházasodik műveletlenebb és erkölcstelenebb lesz? A zsidók egyenjogúsításuk óta nem lettek hazafiak, hanem a kereskedésnek és pénznek urai lettek, a sajtót is hatalmukba kerítették. Csak hitsorosaikat kívánják támogatni a többieket lenyomják. De midőn én a zsidó erkölcsök ellen szólók megvallom nem vagyok antiszemita. Azt akarom, hogy miután a magyar nemzet emancipálta a zsidókat, emancipálják ők is magukat lelkiileg és legyenek keresztényekké és akkor megszűnik azon gyűlölet, mely napról napra növekszik. Ha tehát jót akar a zsidósággal nincs más mód: keljete felbredjete fel vakságotokból és szellemileg emancipáljátok magatokat.” **(Göndöcs Benedek, pusztaszeri apát, 1883)**

“Az egyház nagyban és hathatósan támogatja az államot nemes céljainak elérésében , viszont az állam se maradjon hálátlan .Vallásos ember mind az egyházi mind az állami törvényeket egy forrásból származtatja azért hódol neki. Alkotmányunk visszaállítása óta nem ismerek törvényjavaslatot, mely annyira beleütköznék s oly kirívó ellentétben állna az ország népeinek közérzetével, mint éppen a most tárgyalás alatt lévő” **(Rossival István, esperes, 1883)**

“A törvényjavaslattal Magyarország az erkölcsi vésznek rohanó államok sorába lépett. A törvényjavaslat által sértetik a polgárok vallásos meggyőződése és érzülete. Légből kapott érvelés az, ideális különbséget tenni a polgár és keresztény vagy izraelita között és az elvont polgár fogalmát, mint konkrétat áterőszakolván az életbe oly törvényekkel látni el, amely a másik fogalom tárgyát a keresztényt, izraelitát sértik. A házassági frigy az ó és újkorban vallási ténykedésnek vétetett, s csak a legújabb álliberalizmus alacsonyított gescheftté.Minél vallásosabb egy nép, annál erősebb alapokon áll az uralkodó hatalom. Én részemről százszor inkább szeretem a hívő nemzetet, mint a hitetlent.” **(Lesskó István, római katolikus plébános, 1883)**

“A keresztység eltörölhetetlen jegyet nyom a kereszteltek lelkébe. a zsidók és speciális faji jelleg.” **(Vajay István, káplán, 1892)**

“A kapitalizmus és az ő politikai exponense, politikai kifejezője a liberálizmus, kezdettől fogva szöges ellentétben állott a kereszténységgel. Kellemetlen volt neki a kereszténység, amely feléje dörögte az erkölcsi törvényeket. A kapitalizmus harc a Mammonért, örült tánc az arany borjú körül. A kapitalizmus mögött a zsidó faj szívós kitartása van, minden erkölcsi törvényen magát könnyen túltevő lelkiismeretlensége van. Az igazi Mammonimádó ő nem hiába ez a faj találta ki az aranyborjút. Az antiszemitizmusnak vannak jogos alapjai. A hatalom megszerzése a cél szellemi- lelki kútmérgezés a sajtó által. A háborúért ők felelősek, a

proletárdiktatúra egyenlő a zsidó uralommal, keresztényüldözéssel. A keresztény politika szemben áll a zsidó politikával. A zsidó intellektüelek az ország tönkretevői, a népnek félrevezetői. A zsidó kérdés nem felekezeti, nem faji, hanem szociálpolitikai kérdés. Vagy a mi fajtánk él, vagy az övék. Bántani pedig nem fogjuk őket, mert mi civilizált nép vagyunk. Minket üldöznek minden oldalról de arra kaphatók nem vagyunk, hogy törvénytelen úton járjunk el, van törvényes eszköz elég.“ **(Huber János, káplán, 1920)**

“Ne bársonykézzel simogassuk a Mammon szobrot, hanem romboljuk le, törjük le a plutokráciának a hatalmát. Ki iparkodott a kereszténységnek a közéletre vonatkozó minden befolyását megbénítani, az álliberális szabadkőműves páholyok. A zsidó kérdést a legégetőbb társadalmi, politikai és nemzetgazdasági kérdésnek tartom.” **(Grieger Miklós, káplán, 1920)**

“A bálványok körüli táncok, kabalisztikus számok, 48 és 67 közti körüli táncokban telt le az egész politikai élet....A magyar nemzet megnyilatkozott úgy, hogy keresztény magyar nemzet akar lenni.....Nem volt ennek a nemzetnek drágább és szentebb kincse, amelyet annyira meggyaláztak volna, amelyet olyan mélyen aláástak volna, annyira elporhanyósítottak volna, mint a keresztény és nemzeti eszme....A kommunizmus sűrített kapitalizmus, a zsidó faj mindkét szélsőségnél elhelyezkedik és mindkettő a kapitalizmus szolgálatában áll. A zsidó jellem nem ismer államot, nem ismer jogot. A zsidóság sorsa a hatalomra törtetés utána a pogrom.” **(Nagy János, káplán, 1920)**

“A keresztény világfelfogás a legtisztább alapokon álló és legideálisabb világfelfogás. Az iskolákban ezt gyakorlati módon kell átültetni. Az Alma Mater kebelén igen sok kígyót neveltünk a múltban....Az én szememben a zsidókérdés faji, vagy ha tetszik nemzetiségi és főképp gazdasági kérdés. A zsidókérdés

megoldása: ha a kulturális és gazdasági téren arra a területre lesznek visszaszorítva, amelyek őket Magyarországon számarányukon fogva megilleti. Ezt elérni a nemzet megfelelő elérésével lehet....A zsidóság a magyar nemzeti tradíciókba belegyökerezni eddig nem volt képes és ezért minden forradalmi, minden nemzetellenes áramlatnak kész terjesztője. Ezért nekünk, akik tudjuk, hogy az intelligencia vezeti az ország sorsát, gondosan kell ügyelnünk arra, hogy ebben az intelligenciában túlnyomó nagy többségben és vezető pozíciókban állandóan azok maradjanak, akik tradícióban, lélekben, neveltetésben magyarok, akikről az országot veszélyek idején se kelljen féltetni. Eljutottam a numerus clausus kérdéséhez. A numerus clausust meg fog kelleni valósítanunk.” **(Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16)**

“A zsidókérdés törvényhozás útján való szabályozását az egész magyar keresztény társadalom erélyesen és sürgősen követeli.” **(Szabó Balázs református lelkész, 1920. június 2)**

“A magyarországi zsidókérdés intézményes, sürgős megoldása a megoldandó problémánk legsúlyosabbika. A zsidókérdés megoldását teljes hazafisággal, teljes nemzeti kérdéssel, keresztény valláserkölcsei érzésének minden súlyával fog közreműködni a Nemzetgyűlés 90%-a. A zsidókérdés akkor kezdődött, amikor az első zsidó Magyarországra tette a lábát. Ki gondolta volna akkor, hogy ezek a hosszú szakállas, kaftános tünemények előhírnökei egy irtó hadjáratnak a keresztény magyar nemzet ellen. A zsidókat a Sínai aranyborjú lehelete örök időre pénzimádókká tett. Ez a nagyfokú pénzimádás, ez a leírhatatlan zsugoriság, melynek minden időben alárendeltek minden nemesebb törekvést, minden szempontot, hazát és nemzetet....Keresztény Magyarország legnagyobb veszedelme a zsidóság. Az ezer éves magyar hazánk romlását legnagyobb

mértékben a liberalizmus jegyeiben keblünkre ölelt zsidóság okozta. Törekvésük az, hogy a nemzeti kurzust, keresztény irányzatot letörjék. A zsidó invázió ellen védekeznünk kell, keményen, elszántan, vezéreltetve őseinktől örökölt honszeretetből, keresztény vallásos erkölcsiségtől, hitbuzgalomtól nemzeti összefogással. De nem erőszakos módon kell megoldani a zsidókérdést, hanem törvényekkel, kulturális eszközökkel. Fajvédelmi intézkedéseink tehát nem késlekedhetnek tovább, nem nézhetjük tétlenül, hogy nemzetünk évezredes törzsét belső férgek alattomos munkája rágja és döntse enyészetbe. Ez a hatalmas törzs nem eshetik martalékaul egy élősdifajnak, amely százezernyi szipolyával vérszomjas szenvedéllyel, marcangoló karjaival rátapadt, körülhálózta, belerágta magát, hogy kiszívja utolsó életerejét is. Felbuzdul bennünk az élet kialvó szikrája, homlokunk, mely körül ott dereng a keresztény és nemzeti érzelmek glóriája, elszánt hevülettel fogunk hozzá az új ezredév megalapozásához. A zsidóság saját hatalma megszilárdításán dolgozott. Tönkretették a keresztény kereskedők megélhetését. Sajtójukban a keresztény erkölcs lezüllesztése a törekvésük. A Zion itt a Kárpátok ölében akarták titkon felépíteni. A zsidó sajtó undorítóan sáros csizmával gázolt bele mindenbe, ami előttünk, keresztény magyarok előtt szent és tisztelt volt. Olyan nagy faji és vallási elszigeteltségben élnek ők a keresztény magyarságtól, hogy beolvadásról nem is álmodhatunk.” **(Budavári László római katolikus tanító, 1920. augusztus 7)**

Budavári 10 pontja: Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában

“1. Magyarországon zsidó sem nem vehet, sem nem bérelhet földet. Az ilyképp felszabaduló birtokok keresztény magyar kisgazdák, földmunkások, tisztviselők, közalkalmazottak között parcellázás útján méltányos áron sürgősen szétosztandó. Én mindig szívesebben látok egy keresztény papnak, vagy egy keresztény

mágnásnak a kezén földbirtokot, mert tudom, hogy ők nemzeti szempontból és valláserkölcsi szempontból teljesen megbízhatók.

2. Zsidók tulajdonukban egynél több házat nem tarthatnak meg.
3. Zsidó többé Magyarországon letelepedési engedélyt nem kaphat, honosságot nem szerezhet.
4. Magyarország minden iskolájában és hivatalában, valamint közintézményeiben, gyáraiban, üzemeiben, bankjaiban numerus clausus szigorúan behozandó. Zsidó iskolák a jövőben fent nem tarthatók. Tanító- és tanárképzőbe zsidó egyáltalán nem vehető fel.
5. Állami építkezések, szállítások kizárólag keresztény vállalkozók, kisiparosok által bonyolítandók le. Zsidó személyes szolgálatára keresztény cselédet nem alkalmazhat.
6. Újságok, folyóiratok felelős szerkesztője, főszerkesztője, lapvezére, főmunkatársa zsidó és szabadkőműves nem lehet. Valamennyi újságíró tartozik esküt tenni arra, hogy ápolja a keresztény erkölcsiséget. Héber nyelvű újság és röpirat Magyarországon nem jelenhet meg és nem terjeszthető.
7. Az összes állami engedélyek igénylői keresztény árusok lehetnek.
8. Magyarországon zsidó és szabadkőműves nem lehet miniszter, államtitkár, állami hivatal vezetője, vagy Magyarország külképviseletének alkalmazottja, nem lehet továbbá bíró, közjegyző, katonatiszt, közbiztonsági alkalmazott és községi városi, járási vagy vármegyei előljáró. Zsidó Magyarországon politikai jogot nem gyakorolhat.
9. Minden nemzetközi alapon álló nem keresztény politikai vagy társadalmi szervezet és párt, valamint minden szabadkőműves alakulat azonnal feloszlatandó és ilyenek alakítására a jövőben engedély nem adható.
10. Mindazok, akik a magyarországi kommunizmus felidőzésében és ez által hazánk tönkretételében vétkesek, akik a bolsevizmus érdekében bármi módon

agitálnak, vagy akik magyar polgárt nemzeti és keresztény érzéséért gúnyolnak, fenyegetnek vagy bántalmaznak, kézre kerítésük, vagy rajtaérés esetén statáriális úton halállal büntetendők....Én azért hoztam ide a Nemzetgyűlés elé ezt az indítványt, hogy hazánk érdekében, keresztény vallásunk érdekében és a jövő ezer év Magyarországnak hathatós védelme érdekében ezt a kérdést oldjuk meg. Mert aki ismeri a nép hangulatát, nagyon jól tudhatja, hogy ez örök fekély a nemzet testén.” **(Budavári László római katolikus tanító, 1920. augusztus 7)**

“Ébren kell szemmel tartanunk mindazokat a mozgalmakat, amelyek a magyar nemzeti keresztény irányzat megtörésére itt is, ott is felbukkannak és annak esetleg egy újbóli katasztrófáját idézhetik elő. A numerus clausus nem antiszemitizmus, hanem a magyar faji genius ellen kontempláljuk. A zsidóság túlsúlyba került, minket leszorító résszé, ez nem antiszemitizmus, hanem faji önvédelem. Mi egy olyan folyamatban vagyunk, amely határozott dekrisztianizációnak kell nevezni.” **(Prohászka Ottokár, római katolikus püspök, 1920. szeptember 16.)**

“Soha jobb alkalom nem volt arra, hogy keresztény magyar ifjakat jól kereső pályákon elhelyezhessünk. Soha jobb alkalom nem volt arra, hogy kezünkbe vegyük azt a munkát, amely eddig nem a keresztény magyar társadalom kezében volt. A fajok felvétele számarányok szerint állapíttassék meg. Ez nem kérdés, hanem a keresztény magyar intelligencia kérdése. A keresztény magyar intelligenciának vezető szerepet kell biztosítani a jövőben.” **(Szabó Balázs, református lelkész, 1920. szeptember 17.)**

“E törvényjavaslat alkotóinak lelkében kell, hogy ott legyen az a tudat, amely odavetíti magyar fajunk hallhatatlanságába vetett hitünknek reményteljes szivárványát. Kell, hogy e törvényjavaslat alkotóinak lelkében ott legyen az a

szilárd meggyőződés, hogy a keresztény erkölcsiség a nemzet egészséges életműködésének egyik feltétele. A nemzet lelkében ott éljen a nagy elődöknek izzó öntudata....(A zsidók) pusztító moly, amely beleette magát a magyar nemzeti kultúra alapszövetébe. Az egyetemes történelem azt mutatja, hogy a zsidóságnak valláserkölcsei felfogása, egész élet- és világnézete, faji sajátossága jellemvonásai éles ellentétben állnak a világ keresztény népeinek és nemzeteinek fejlődésével....A megkeresztelkedéssel (kikeresztelkedéssel), a keresztvívvel faji sajátosságokat, a léleknek alaptermészetét eltüntetni nem lehet....A valódi keresztény nemzeti állam a zsidóság faji és nemzeti létének legnagyobb akadályja. Ezt láthatjuk abból a küzdelemből, amit a zsidóság a keresztény nemzeti államok élete ellen folytat, feltűnőleg a keresztény nemzeti államok válságának korszakában. A zsidó lélek örökös vibrálása, amely idegen örvényre idegen istenek imadására akarták vonzani a magyar népet....A törvényjavaslat nemzetvédelmi törvényjavaslat.” **(Szűcs Dezső református lelkész, 1920. szeptember 17.)**

“Vajon a nem keresztény fajokat megilleti-e az egyenjogúság egy keresztény társadalomban? Nekem beszélhet a világ minden liberalizmusának köpenye alatt valaki, én aki ismerem a keresztény vallási eszméket és gondolatokat, és aki látom ezekkel szemben a keresztény társadalom erkölcsének süllyedését, amelyet kétségtelenül 90%-ban mozdítottak elő nem keresztény elemek: kimondom ország és világ előtt, hogy annak aki nem nyugszik a keresztény vallási alapokon, az isteni és erkölcsi törvények szerint nincs egyenjogúsága egy keresztény társadalomban. Ezt állítja az én hazafiúi aggodalmam, és ezt követeli az egész világon az egész keresztény társadalom keresztény eszméje. Vagy keresztény világot akarunk-e földön vagy nem, aki velünk nincs, mint a Krisztus mondotta, ellenünk van. Már az ellenség szeretésével Krisztus sem teszi hozzá, hogy szeresd úgy is mint magadat, de még kevésbé, hogy saját magad és nemzeded gyilkossága árán szeresd. Belőlem

nem az antiszemitizmus beszél, mi keresztény emberek vagyunk.” **(Kovács Emil, református lelkész, 1920. szeptember 21.)**

“Az a liberalizmus, amit ideálisan fognak fel, az valódi nevén kereszténység. Mi harcolunk az ellen a liberalizmus ellen, amely itt honolt Magyarországon egy néhány évtizeden keresztül. Ez a liberalizmus egy százszínű takaró volt, mely eltakarta Jákob kezét, mikor a mi zsebünkben kotorászott. Az volt nálunk a liberalizmus, hogy Galilei kört azt szabad volt létesíteni, de a Mária kongregációkat nem engedték az iskolákban. Ez a liberalizmus a kereszténységnek és a magyarságnak sírásója. A zsidóság faj és nemzetiség, ezt a zsidóság egy jókora része maga is ezen a véleményen van, és ha nekik szabad a fajukat illetőleg olyan véleményen lenni, hogy a faj és nemzetiség miatt ne volna szabad, ezt nekünk keresztényeknek is mondani: zsidó nép, zsidó nemzet. Ez a helyes kifejezés. Én elhiszem, hogy nem vágyódnak Galileának sovány földjére, nem kívánnak saját nemzetet, zsidó államot. A mi célunk Magyarországon a keresztény gondolatot, a keresztény érzést realizálni és biztosítani, realizálni iskoláinkban, gazdasági intézményeinkben, törvényeinkben.” **(Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. szeptember. 21.)**

“A liberális bálványt ledöntjük, a liberális fetisimádásból immár legyen elég.” **(Ussety Ferenc, törvényelődó, 1920. szeptember 21.)**

“A tanszabadságnak ezt a korlátozását keresztény nemzeti létérdekünk szempontjából kell hoznunk...mi keresztény magyarság...A zsidóság minden kulturális, minden nagyszerű viselkedése mellett mennyit ártott az ezer éves keresztény magyarság fundamentumának, s mennyit ártott a magyarság keresztény nemzeti karakterének. A keresztény magyarság rovására egy szellemi lecsúszás

történt, amit most be kell hoznunk, polgári szabadságjogok korlátozása árán is. A törvényjavaslat egyoldalúan akarja visszaállítani az elveszett keresztény nemzeti hegemóniát. Meg kell teremteni a keresztény nemzeti intelligencia feltételeit. A törvényjavaslat nem céloz mást, mint az elveszett keresztény nemzeti hegemóniának minél gyorsabb és minél intenzívebb tempóban való visszaszerzését. A predomináns felekezet, illetve faj a magyar legyen, mi legyünk a keresztény nemzeti magyarság és ennek predominánságát minden áron biztosítanunk kell, ha másként nem akkor úgy, ha ezzel szemben elém akar jönni, elém akar törekedni egy bizonyos kisebbségben lévő felekezet vagy faj, akkor tilalmakat állítsak fel. Ezt megtehetem a tanszabadság korlátozásával....keresztény magyar faj...Abban a reményben fogadom el a törvényjavaslatot, hogy ezen keresztény nemzeti, szellemi és erkölcsi értékeknek kikultúrálása a keresztény nemzeti hegemónia elérése minél előbb be fog következni.” **(Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920)**

“A zsidó terror kezd lábra kapni.” **(Huber János, káplán, 1920)**

“A javaslat az egyéni szabadságot csak annyiban korlátozza amennyiben ez a körnek ártalmára van. Minden egyéni jog felett áll a nemzet élni akarásának joga. Ezt a törvényt a Trianon diktálta. Az államnak kötelessége örködni, hogy kik legyenek az országban a vezető emberek. A javaslat, amely a zsidókat kihagyja, méltányos.” **(Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1928. március 13.)**

“A további feltételek a felvételre: nemzethűség, erkölcsi megbízhatóság. Az egyetemre csak olyan fiúkat szabad engedni, akik egynek érzik magukat a magyar múlttal. Ha nem vagyunk erre tekintettel, ismét Galilei-körök keletkeznek az egyetemen. Ezt az országot nem a Joint Foreign Jewish Committee és az Alliance

Israelite, nem a Nemzetek Szövetsége, hanem ennek az országnak az ifjúsága fogja megmenteni.” **(Mátrai Rudolf, ciszterci rend, 1928)**

“Ez a törvényjavaslat azért készült, hogy a magyar keresztény társadalmat megmentse. Nem a gyűlölet volt ennek a javaslatnak a lendítő és indító ereje, hanem a keresztény magyar társadalom iránti szeretet. Igenis van zsidókérdés. A kérdés oka az az antitézis, amelyben megvan a zsidó és keresztény szellem, a zsidóság a maga elzárkózottságban, a keresztény társadalomban idegen test. Speciális oka: a liberalizmus nyakló nélkül kívánta asszimilálni a gettózsidóságot, megkezdődött egy új honfoglalás. Galíciából beözönlött egy diadalmas faj és okkupálta a közéleti területeket. A zsidóság fékezhetetlen mohósággal vetette rá magát a közigazgatási pályára. Ez a párt (Nemzeti Néppárt) évtizedekkel ezelőtt szemben állt a zsidó hatalommal és fedte fel a harcot a keresztény társadalom szupremáciájának visszahódítása érdekében. A törvény komplikálva van a kereszténység és jogiság kérdésével. A magyar közigazdasági élet teljesen át van szöve a zsidó tőkével és a zsidóság képviselőjével. Ez a törvény olyan szempontokból indult ki, amelyek mélyen belenyúlnak a keresztény alapigazságokba. A keresztény hitelvi álláspont szemszögéből és távlatából kell foglalkoznom e kérdéssel. (Keresztény fajiság kérdése) Ez a párt a polgári házasságról szóló törvény ellen született meg. A házasság a katolikus felfogás szerint az egyház által állapított meg. Ezt törte meg a polgári házasság törvénye. Vannak fajok, de nincs magasabb vagy alacsonyabbrendűség. Tagadom a vér misztériumát, lényeges a lélek. A magyar nemzeti, faji lélek alkotó eleme: az áldott magyar föld. A kereszténység a nemzet életének legnagyobb kincse, érték, történelmének legnagyobb ereje, a mi erkölcsi életünk, a mi hitünk, a magyar államiság kezdete, a magyar fajiság megmaradása.” **(Makray Lajos, káplán, 1939)**

“A zsidókérdés feltétlen megoldása törvénnyel szükséges a népítélet megakadályozására. A zsidókérdés világkérdés. A zsidóság önálló vallás és önálló faj is. A zsidóság faj, erre fajelmélet van. A zsidóság erős faj, ősi faj, nehéz kérdés az asszimiláció, (ha nem érdekből térnek át). Ahol letelepednek, ott uralkodni akarnak. Amióta zsidó van, mindig volt zsidókérdés: Fáraó Egyiptomban meghozta az első zsidótörvényt a fiúgyermek megöléséről. De nemcsak a nemzeteknek, hanem magának a jó Istennek, Jehovának is baja volt a zsidó néppel. Azért kellett Mózesnek kiadnia a tízparancsolatot, hogy megrendszabályozza a zsidó népet. A római birodalomban Nagy Konstantin kizárta őket az állami hivatalokból. Mohamed birodalmában kitiltotta a zsidókat a régi területekről, Spanyolországban 1412-ben bevezették a zsidó jelvényt. Amióta Magyarország fennáll, itt is állandóan volt zsidóprobléma. Ha figyelembe vesszük az emancipáló törvényt (1895-ös törvény), látható a zsidóság óriási térhódítása. A zsidóság hátat fordított nekünk. Az ezer éves magyar nemzet talajában a zsidóság gyökértelen test. Igazságos, helyes, hogy ebben a keresztény Magyarországon, ahol a zsidóság a lakosság lélekszámának csak 6%-át teszi, 91%-át igazi keresztény magyarság vigye a vezérszerepet a sajtóban, a kormányzat a társadalom és közélet minden területén. A keresztény Magyarország területén a keresztény magyar szellemben akarunk építeni, és azt akarjuk, hogy keresztény erkölcsi alapon épüljön fel ennek az országnak a jövője. Keresztény Magyarországot akarunk, melyen még a pokol kapui sem tudnak erőt venni.” **(Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939)**

“A zsidókérdésnek százesztendősi nyílt története van, de lappangó története ennél sokkal régiebb. Végül is eldönti a mai napokban egy igen aktuális, igen egyszerű politikai megfontolás, az tudniillik, melyik jobb, az-e, ha nem fogadja el az Országgyűlés ezt a törvényjavaslatot, vagy pedig az-e, hogy elfogadja a

törvényjavaslatot. Meggyőződésem szerint ennek a törvénynek az elfogadása nemcsak az ország békéjét és nyugalmát és biztonságát szolgálja, hanem javára válik végeredményben éppen azoknak, akik elfogadása ellen, - elismerem teljes joggal - de hevesen tiltakoznak....Az Országgyűlés nem egy vallásra mond ítéletet, nem egy vallás elleni kifogásaiból indul ki a törvény meghozásával....Nem vallás a zsidóság. A zsidóság csakugyan egy olyan fajta, amelynek éppen a fajisága rendkívül erős, nehezebben olvadó, különösen tőle idegen fajiságúakkal keveredik úgy, hogy a maga faji tulajdonságait különös következetességgel megtartja....Adva van ezelőtt évezredekkel egy rendkívül erős fajiságú lobogó népi nemzeti öntudatú embercsoport, nép, amelynek vérévé vált egzisztenciális meggyőződése, a kiválasztottság. (A zsidókérdésnek egyetlenegy helyes megoldása van: a teljes asszimiláció. Az emberi európai művelődés be kellett volna, hogy olvassza ezt egészet behálózó diaszpóra nemzetet is....A diaszpóra sokszor olyannak látszott, mintha egyetlen óriási üzlet volna. Aggódni lehet afelől, hogy vajon nem a magyar középosztály asszimilálódik-e, ami nem tartozik a nemzetnek céljai közé....Milyen kevés bűnbánatot és önismeretet tanúsít ebben a zsidóság. Formális igazságot keres benne, beleévődött lelkébe és vérsejtjeibe, hogy ártatlanul szenved. Az emberek butasága és irigysége és gonoszsága az, ami miatt szenved ő, az ártatlan, a tiszta, a büntelen. Egy állam rendjében nem lehet egy kisebbség olyan helyzetben, hogy a többség jogait és ingerenciáját gyakorolja. Ehhez nagy lemondás, szelídség kellett volna....Nyerjük meg a zsidóságot, mint egyént, hogy küzdjön velünk együtt, zsidóság, a zsidó végzet, az emberiség zsidó komplexusa ellen, hadd oldódjék meg ez a régi sors, ez a régi kérdés és régi átok.” **(Ravasz László, református püspök, 1938. május 24.)**

“Vannak becsületes zsidók is, de van egy csomó uzsorás be nem olvadt zsidó is, ezek itt fognak maradni, ezek az uzsorás zsidók százezer számra, ezek a

pajeszesek, akik beszivárogtak, vagy akiket becsempészték Galíciából, s ezek miatt a művelt tisztességes, már 1848. óta itt tartózkodó zsidókat kénytelenek vagyunk korlátoknak alávetni.” **(Balogh Jenő, református egyházkerület főgondnoka, 1939. április 18.)**

“A kereszténység tényének a kereszténységbe való bekapcsolódás megtörténtének és a keresztény nevelésnek a keresztény társadalmi környezetnek, a keresztény társadalmi befolyásoknak átalakító és átformáló hatását tulajdonképpen nem lehet kétségbe vonni.(...) miképpen formál az egyházas gondolkodás, a keresztény életszokás és a keresztény környezet népet és nemzetet....Ne engedjék elejteni és elsikkasztani azt, ami egész nemzeti múltunknak és keresztény civilizációnknak alapköve a kereszténységnek tényét értékét, tiszteletét. A kereszténységnek igenis van asszimiláló ereje. Menjünk még tovább és a mi nemzeti szent évünk kezdetén már itt volt zsidó honpolgárokat, akik szünet nélkül ennek a földnek igézete alatt éltek, ennek az országnak levegőjét szívták, ennek a magyar nemzeti társadalomnak befolyása alatt álltak és azon felül megtették azt az elhatározó lépést, hogy beléptek Krisztus egyházába, védelmezzük egészen egyenjogú, velünk együtt gondolkozó és érző, velünk együtt e hazáért élni és halni tudó és akaró polgártársainknak és hittestvéreinknek....keresztény magyar...” **(Glattfelder Gyula, csanádi megyés püspök, 1939. április 18.)**

“Magyarország gazdasági vezetését és szellemi irányítását végezheti-e egy olyan népréteg, amelyről okkal vagy ok nélkül felvetődött a nagy kérdés, beolvadt-e egészen, teljesen olyan magyarrá és olyan kereszténnyé vált-e minden részében, hogy megérdemli azt, hogy a gazdasági és szellemi élet terén a nemzet válogatott vezetőségéhez tartozzék....A magasabb szintézist elvi vonatkozásban a kereszténység tanításaiban a nemzetközösség küldetésében megtalálom. Én a

zsidókérdés egyik megoldásául az asszimilációt tartom és vallom. De kétségtelen, hogy az asszimiláció nem fejeződött be, nem érte el a célját. Nem lehet megváltoztatni azt a tényt, hogy a zsidóság más, mint a magyarság. Más a zsidó, mint faj, mint vallás, mint sors, mint történelmi helyzet és más mindezeknek az eredménye foglalat: a zsidó szellemiség. A beolvadási folyamat nem volt olyan, mint amilyennek lennie kellett volna, mohó és gyors volt. A beolvadás egy lelki átalakulás. Az ember lényében benne lévő ősi mintának az átalakulása és kicserélődése, a gyökérnek átoltása. Ezt siettetni máról-holnapra elérni nem lehet. Így történt tehát, hogy álbeolvadás jelei látszanak itt is, ott is, névben, modorban, vallásban. Máról-holnapra külszint cseréltek az emberek, belsőleg azonban nem alakultak át. A zsidóság beözönlése és térfoglalása tisztán az értelmiségi pályákon történt, nem szűrődött át a népen. Sokkal többen jöttek be, mint amennyit a nemzeti lélek feldolgozott volna. A beolvadás minőség....A zsidóság eltávolodott a szentség eszméjétől, a szentség népe cserbenhagyta a szentség eszméjét. Tanácstalanul, idegenül, szinte feleslegesen állott az oltár előtt, az Úr asztala előtt. Elmondhatatlanul árva és elhagyatott volt. Ehhez járult az életmódja, a pénzgazdaság, amely kétezer esztendő foglalkozása a zsidóságnak. Nem a zsidóság asszimilálódott a magyar lélekhez, hanem a magyar a lélek asszimilálódott a zsidósághoz. Ha egyszer egy csoport, egy összefüggő embertömeg vagy réteg, a hatalom, vagy befolyás olyan mértékére tett szert, amely uralmát autarhikusan továbbplántálni és biztosítani tudja vele szemben a helyzetet segíteni nem lehet, csak hatalmi úton. A jogos hatalmi út pedig a törvényhozás útja, amely az egyetlen lehetőség a másik hatalmi úttal, az erőszakkal szemben....Ha zsidójuk van, lesz zsidókérdésük is, a kettő együtt jár, külön még soha elő nem fordult magában a világtörténelemben sem a zsidókérdés nélkül, sem zsidókérdés zsidó nélkül....Csak látszat az, hogy mi itt származás és emberi hozzátartozások ellen küzdünk. A dolgok lényegében közös ősi emberi ellenségünk, a megromlott emberi természet

bűne és nyomorúsága ellen küzdünk.” (Ravasz László, református püspök, 1939. április 17.)

“A javaslat indoklása és egész szellemisége bizonyítja, hogy a magyar fajt akarja védeni, fajvédelmi törvény kíván lenni, és most egyelőre a fajvédelmet az igazi jó értelmében veszem. A törvény a házasság védelmével kívánja a fajta védelmét előmozdítani. A törvényjavaslat abból az alapgondolatból indul ki, hogy a zsidóság egy meghatározható faji fogalom, holott igen sok konkrét esetben bizonytalan. Második tétele az, hogy ez mindig nyilvánvaló, következetes, azonos szellemi, erkölcsi minőségben jelentkezik. Harmadik tétele az, hogy ez a szellemi, erkölcsi minőség minden körülmények között káros és pusztító a nem zsidókra vonatkozólag. Ezek elszórt következtetések, csalfa általánosítások, mindenek felett pedig vaskos materializmus iskolapéldái....De nem tudom elfogadni a törvényjavaslatot általánosságban keresztény szempontból sem, azért nem, mert a zsidó származású keresztényeket és ivadékaikat örök időre ki akarja rekeszteni abból, hogy valaha is nem zsidó emberekkel házasságot kössenek. Kértem az Igazságügyminiszter Urat, hogy ebben a törvényben is, éppen úgy, mint Németországban biztosítsák azt, hogy három vagy négy zsidó nagyszülőnek két nemzedéken át hívő leszármazottja köthessen házasságot egészen kivételes és szigorúan megítélt esetben nem zsidó származású személlyel....Azoknál akik már a vegyes házasságból születtek csak egyetlen út járható. Ez az egyetlen út pedig az, hogy bennük is védeni kell a magyar vért, azt a magyar vért, amely a világnak legritkább és legdrágább nedűje, csak az a baj, hogy ilyen szívet fájdtón kevés van belőle. Olyan házasságot, ahol a keresztény lélek szellemi és erkölcsi fölénye emberileg biztosítottnak látszik, nem lehet pusztán vérségi alapon nemzet

szempontjából károsnak kijelenteni.” (Általánosságban nem fogadja el.) **(Ravasz László, református püspök, 1941. június 18.)**

“A törvényjavaslat három házassági akadályt állít fel: a fertőző gümőkór, a fertőző nemi baj és a zsidószármazás akadályt. Az előttünk fekvő törvényjavaslat ugyanakkor, mikor a zsidók ellen hadakozik, hűségesen ragaszkodik a zsidó szellemhez, mert legalább közvetve a polgári házasságot kívánja alátámasztani, azt a polgári házasságot, amelyet annak idején a katolikus állásfoglalással szemben a liberális és szabadkőműves zsidók szorgalmaztak legjobban.....Pedig ez a törvényjavaslat, amely a keresztény Magyarország keresztény országgyűlése elé került, talán legnagyobb részt éppen a zsidó származású keresztényeket érinti, és ezek házasságát kívánja lehetetlenné tenni, illetőleg őket és gyermekeiket és ezek utódait in aeternum visszazsidósítani és ezzel a zsidók számát még növelni, nem pedig, mint a javaslat indoklása gondolja: “ hazánk népesedésének minőségi és mennyiségi javítását előmozdítani”. A javaslatot nem fogadom el.” **(Serédi Jusztinián, hercegprímás, 1941. július 18.)**

“Magyarországon a keresztény társadalomban, ebben a keresztény államban, mint egyenjogú keresztény állampolgárok helyezkedhessenek el (ti.: zsidó származású keresztények), és a maguk házasságkötése által is ebben az életvonalban haladhassanak. Nem tudom elfogadni ezt a törvényjavaslatot azért sem, mert nem tartom összeegyezőnek az állam érdekével. Indoklásom az, hogy egy államot kereszténnyé nem politikai irányzatok és nem modern politikai eszmeáramlatokhoz igazodást tesz, hanem az állam alapvető kérdéseinek keresztény szemmel való megtöltése és az élet különböző viszonyainak a kereszténység sínpárjára való átváltása.” **(Kapi Béla, evangélikus püspök, 1941. július 18.)**

Nem zsidónak zsidóval házasságot kötni tilos. Zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén - tekintet nélkül származására - az aki az izraelita hitfelekezet tagja. Az akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett és mind a két esetben az is maradt. Az ilyen személynek azonban nemcsak zsidóval, hanem olyan nem zsidóval is tilos házasságot kötnie, akinek egy vagy két nagyszülője hitfelekezet tagjaként született. **(1941. július 18. Felsőház 49. ülés: a törvényjavaslat elfogadás után)**

2. Függelék

A parlamenti egyházi képviselők

Barkóczy László, székesfehérvári püspök, 1840. március 31. 1839-40
Országgyűlés Főrendiház

Haulik György, zágrábi megyés püspök, 1840. március 31. 1839-40 Országgyűlés
Főrendiház

Scitovszky János, pécsi megyés püspök, 1840. március 31. 1839-40 Országgyűlés
Főrendiház

Szathmáry Antal, a kalocsai főkáptalan követe, 1840. március 24. 1839-40
Országgyűlés Főrendiház

Rossival István, esperes, 1883. november 20. 1881-1884 Országgyűlés.
Képviselőház. 266. ülés

Lesskó István, plébános, 1883. november 20. 1881-1884 Országgyűlés
Képviselőház 266. ülés

Simor János, hercegprímás, 1883. december 3. 1881-1884 Országgyűlés,
Főrendiház LXXXVIII. ülés. és 1883. december 10. Főrendiház 1881-1884
Országgyűlés, Főrendiház LXXXIX. ülés.

Schlausch Lőrinc, nagyváradai püspök 1883. december 3. 1881-1884
Országgyűlés, LXXXVIII: ülés. Főrendiház és 1883, december 10. 1881-1884
Országgyűlés. Főrendiház LXXXIX. ülés

Samassa József egri érsek, 1883. december 3. 1881-1884 Országgyűlés
Főrendiház LXXXIX. ülés

Hajnold Lajos, bíbornok kalocsai érsek, 1883. december 10. 1881-1884
Országgyűlés Főrendiház, LXXXIX. ülés

Göndöcs Benedek, pusztaszeri apát, 1883. november 20. 1881-1884 Országgyűlés, Képviselőház 266. ülés

Vajay István, káplán 1894. június 26. 1892-95 Országgyűlés, Képviselőház 360. ülés

Huber János káplán 1920. február 16. 1920-22 Nemzetgyűlés, 30. ülés. és 1920-22 Nemzetgyűlés, 106. ülés

Grieger Miklós káplán 1920. február 16. 1920-22 Nemzetgyűlés, 31. Ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Nagy János káplán, 1920. február 16. 1920-22 Nemzetgyűlés, 33. ülés

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, teológus, 1920. február 16. 1920-22 Nemzetgyűlés, 33. Ülés, 1920. szeptember 21. 1920-22 Nemzetgyűlés, 107. ülés és 1928. március 13., Felsőház, 26. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Szabó Balázs református lelkész, 1920. június 2. 1920-22 Nemzetgyűlés, 50. ülés és 1920. szeptember 17. 1920-22 Nemzetgyűlés, 104. ülés

Budavári László római katolikus tanító, 1920. augusztus 7. 1920-22 Nemzetgyűlés, 80. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Prohászka Ottokár, római katolikus püspök, 1920. szeptember 16. 1920-22 Nemzetgyűlés, 103. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, elnök)

Szűcs Dezső református lelkész, 1920. szeptember 17. 1920-22 Nemzetgyűlés, 104. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Kovács Emil, református lelkész, 1920. szeptember 21. 1920-22 Nemzetgyűlés, 107. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Ussety Ferenc, törvényelőadó, római katolikus főgimnáziumi igazgató, 1920. szeptember 21. 1920-22 Nemzetgyűlés, 107. ülés (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja)

Zákány Gyula, tábori lelkész, hitoktató, 1920. 1920-22 Nemzetgyűlés, 96. ülés

Mátrai Rudolf, ciszterci rend, 1928. március 13. Felsőház, 26. ülés

Baltazár Dezső, református püspök, ciszterci rend, 1928. március 13. Felsőház, 26. ülés

Ravasz László, református püspök, 1938. május 24. Felsőház 67. Ülés, 1939. április 17., 1935-40 Országgyűlés Felsőház, 86. Ülés és 1941. június 18. 1939-40 Országgyűlés Felsőház, 49. ülés.

Makray Lajos, káplán, 1939. február 28. az 1935-40-es Országgyűlés, 373. ülés

Güttler Dénes, esperes, plébános, 1939. február 28. az 1935-40-es Országgyűlés, 373. ülés

Balogh Jenő, református egyházkerület főgondnoka, 1939. április 18. 1935-40 Országgyűlés Felsőház, 84. ülés

Glattfelder Gyula, csanádi megyés püspök, 1939. április 18., 1935-40 Országgyűlés Felsőház, 87. ülés.

Serédi Jusztinián, Magyarország bíboros hercegprímása, esztergomi érsek, 1941. július 18. 1939-40 Országgyűlés Felsőház, 49. ülés

Kapi Béla, evangélikus püspök, 1941. július 18. 1939-40 Országgyűlés Felsőház, 49. ülés

3. Függelék

Millennarizmus a népi vallásosságban⁴⁴¹

A millennarizmust használhatnánk a millenniumelmélet kifejezés helyett, ha a szó arra a hitre utal, amit keresztények tartanak a Jelenések könyve 20. fejezet 4-től 6-ig vers alapján, mi szerint Krisztus második visszajövele után megalapítja a

⁴⁴¹A fejezetben Cohn művét használtam fel: Cohn, Norman (1970) *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchist of the Middle Ages*. Oxford University Press New York.13.-285.o.

messiási birodalmát a földön, és uralkodni fog ezer évig. A fejezetben mégsem a millenniumelmélet⁴⁴² szinonimájaként értelmezzük, hanem azokra a mozgalmakra használjuk, ahol a millenniumelmélet keveredett a népi hiedelmekkel és egyes militáns, szociális mozgalmakkal. Az ilyen jelenségek az egyházon kívül léteztek, illetve a keresztes hadjáratok esetében az egyházi politika megjelenítése volt a nép vallásos hiedelmében. A millenarizmus és a militáns mozgalmak összekapcsolódása nem ritka, korunkban is találhatnánk rá példákat. Az alábbi néhány példa azt mutatja, hogy a millennium megvalósítására törekvő mozgalmakban nagyon erős ellenségkép élt és az egyik fő ellenség a zsidóság volt. Ennek oka az egyház tanítása, miszerint a zsidók gonosz nemzetség, Isten által megvetettek. Az is jellemző volt a millenarista szektákra, hogy az ezeréves messiási birodalmat a maguk eszközeivel, fegyverrel akarták megvalósítani.

A millenarizmus eredeti jelentése szűk és precíz. Jelenleg antropológusok és szociológusok, történészek tágabban értelmezik a kifejezést: a megváltásértelmezés egy típusaként. A kereszténységnek mindig volt eszkatológiája, olyan tanítások, amelyek az “utolsó időkre” vonatkoztak. A korai keresztények szó szerint értelmezték a próféciát, szerintük a visszajövetel az ő idejükben lesz.

A zsidó apokalipszis szerint, a próféták könyve alapján, a zsidó nép kiválasztott, Isten győzni fog a harag napján, a pogányok megtérnek, a jövő világ dicsőséges lesz, a Messiás fog uralkodni a választott népen, és bosszút áll a pogányokon, akik üldözték Izraelt. A későbbi századokban Simon Bar Cochba lázadásának leverése után (i. u. 131-ben) magukat messiásnak vallók nem hirdettek eszkatologikus világbirodalmi tanokat, csak a nemzeti helyreállítást. A keresztény tradíció a zsidó apokalipszistanításokból merített. A Jelenések könyve alapján a

⁴⁴²A millennium elmélet, mint a korábbi fejezetek is mutatják egy öszetett elméletet foglal magában, ami nemcsak az eszkatológát foglalja magában.

Messziás eljövendő uralma 1000 évig fog tartani. Az első századokban Krisztus birodalmában szó szerint hittek, mint például Ireneus, Papias.

A III. században a millenniumot egyre inkább kétségbe vonták. Origenész az eljövendő királyságot olyan eseményként értelmezte, amely a hívők szívében foglal helyet. Amikor a kereszténység a Római Birodalom hivatalos vallása lett, a millenniumban való hitet az egyház elutasította. A katolikus egyház hatalommal bíró virágzó intézmény lett, ahol emberi felelősség a kormányzás, és feleslegessé vált a földi paradicsom utáni vágyakozás, mert az egyház betölti annak szerepét. Ágoston "az Isten városa" című munkájában kijelenti, hogy a Jelenések könyve allegorikusan értelmezendő. A millennium a kereszténység születésével kezdődik, és az egyházban valósul meg. Ez lett az ortodox doktrína. A kereszténység univerzális vallás lett, nem nemzetként értelmezte magát. A millenniumban való hit azonban tovább élt a népi vallásosságban. A zsidó Sibylline Könyvek mintájára megszületett a keresztény Sibylline-jóslat, amely Konstantint mint messiás királyt üdvözli.

A hivatalos katolikus teológia szerint a zsinagóga veszélyes intézmény, eszkatologikus tradíció alapján az Antikrisztust a zsidókkal hozták kapcsolatba. Ezek a tanítások elterjedtek a köznép körében és a zsidók démonikus, sátáni nép lett, mivel az Antikrisztus teljesen sátáni figura volt.

A zsidók célja a kereszténység megsemmisítése volt, ők a Góg és Magóg serege, az Antikrisztus katonái. A démonikus zsidó képe előbb létezett, mint az uzsorásé.

A keresztények számára Krisztus az emberfelettit jelentette, a mennyei seregek urát, a csodatevő harcost. Aki ennek az eszkatologikus sereg tagjának érezte magát, a szent nép része is volt, mivel engedelmeskedik a megváltónak és elkötelezett a misszióhoz. Minden cselekedete, még ha gyilkosság, rablás, erőszak is, szent, a cél miatt. A szent sereg ellensége az Antikrisztus serege, és minden, ami

az Antikrisztusra jellemző, az jellemző annak seregére is. A millenárius szekták szemében a pápa, a papság és zsidók is az Antikrisztus szolgái. A zsidók démonok emberi testben. A keresztes hadjáratok jó táptalajt adtak a messianisztikus mozgalmak kialakuláshoz. Ezek a mozgalmak gyakran kapcsolódtak a militáns egalitáriánus mozgalmakhoz, céljuk a szegények felemelése, a gazdagok eltiprása volt. Ilyen mozgalom volt Németországban, amit Joachite vezetett, aki a németeknek a megváltó volt, az olaszoknak viszont az Antikrisztus. A bűn megszüntetése egyet jelentett számukra a bűnösök kiirtásával, ebben az esetben a papokkal és a gazdagokkal. Hitük szerint a kiválasztott nép a német, az eredeti nyelv a német és az új Krisztus is német származású.

A Szabad Szellem mozgalom Franciaországból indult el és vált népszerűvé Európában. Tagjai azt tartották, hogy tökéletesek, bármit tesznek az szent és nem vonatkozik rájuk semmilyen törvény. Minden érzésüket Istentől ihletettnek vélték, isteni lelkületet tulajdonítottak maguknak.

A táboríták millennarista elképzelései szerint a választottak feladata, hogy megtisztítsák a földet és hogy megöljék az ellenségeket Krisztus nevében. A Táboríták egy része a Szabad Szellem mozgalommal karöltve egy militáns szektává alakultak. Isten szentjeiként szent háborút hirdettek.

Az egalitáriánus millennarizmus hatással volt a német parasztfelkelésekre is. Thomas Münster elhívásának azt érezte, hogy az eljövendő ezeréves birodalomnak készít utat. Münster eszkatologikus tanításai befolyásolták az anabaptistákat. Voltak olyanok, akik a messiásnak jelentették ki magukat. Bockehon utcákat nevezett el magáról, gyerekeknek adott nevet, saját "királyságot" alapított. Szent feladatául tűzte ki, hogy a világot meg kell tisztítani a bűntől.

A millennarista mozgalmak általában összekapcsolódtak valamilyen szociális krízissel, és átcsaptak az éppen aktuális forradalmi mozgalomba. Ezek a mozgalmak a középkorban virágoztak leginkább. A szegények elítélték a papságot,

inkább az aszketizmushoz vonzódtak, vezetőjük csodatevő tulajdonságokkal bírt. Az egyháznak és a nemzeti monarchiának is természetfeletti hatalmat tulajdonítottak. Az uralkodó az erkölcsi törvény megtestesítője, az isteni akarat, a világ rendjének és igazságának garantálója. A millenaristák prófétái nem csupán evilági előremenetelt, hanem egy Isten által vezérelt különlegesen fontos missziót ajánlottak a követőiknek.

A millenarista mozgalmak a millenniumot meg akarták valósítani. Ebben az értelemben a posztmillennistákhoz állnak közel. Teológiájuk nem volt egységes, hiszen totalitáriánus felépítésű szervezeteik miatt az aktuális vezető volt az ideológia fő alkotója. Ellenségképük lehetővé tette, hogy a szent harcban vezekeljenek bűneikért és Isten célját tegyék, amely tétel vallási ideológiájuk középpontjában állt.